ГОДИШНИК НА ВОЕННОМОРСКИЯ МУЗЕЙ – ВАРНА

Том X, 2017

ДОКЛАДИ ОТ НАЦИОНАЛНАТА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ

БЪЛГАРИЯ И ВОЙНАТА НА МОРЕ

(Отбраната на българските брегове в Първата световна война)

Варна, 1 – 2 ноември 2016 г.

НАЦИОНАЛЕН ВОЕННОИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ

СОФИЯ, 2017

ДОКЛАДИ ОТ НАЦИОНАЛНАТА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ

БЪЛГАРИЯ И ВОЙНАТА НА МОРЕ

(Отбраната на българските брегове в Първата световна война)

Варна, 1 – 2 ноември 2016 г.

Редакционна колегия:
(по азбучен ред)
капитан II ранг от резерва д-р Атанас Панайотов; доц. д-р Елка Дроснева; д-р Мариана Кръстева; Тодорка Стоянова; проф. дин Тодор Петров

Редакционната колегия не поема отговорност за тезите и твърденията, изказани от авторите.

© Годишник на Военноморския музей – Варна, том X

ISSN – 1311 – 8587

СЪДЪРЖАНИЕ

Калоян ПАНЧЕЛИЕВ
ФЛОТСКИ СТРОИТЕЛЕН ПЛАН ЗА БЪЛГАРСКАТА МАРИНА ДИСКУСИИ, ИДЕИ И РЕКОНСТРУКЦИЯ 7

Слави СЛАВОВ
ОПАСНОСТТА ОТ РУСКИ ДЕСАНТ ПО БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ ПРЕЗ 1915 – 1916 ГОДИНА РЕАЛНА ИЛИ ВЪОБРАЖАЕМА 15

Христомир ХРИСТОВ
НЕМСКИТЕ ПОДВОДНИЦИ В ЧЕРНО МОРЕ В ПЕРИОДА 1915 – 1916 ГОДИНА 32

Велико ЛЕЧЕВ
НОВОИЗДИРЕН АВСТРИЙСКИ МЕМОРАНДУМ ПО ДУНАВСКИЯ ВЪПРОС (АПРИЛ 1916 *г.*) 41

Тодорка СТОЯНОВА
МИННАТА ВОЙНА КРАЙ БЪЛГАРСКИТЕ БРЕГОВЕ ПРЕЗ ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (По материали от фонда на Военноморския музей) 57

Мариана КРЪСТЕВА
ОТБРАНАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ БРЕГОВЕ В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА – СВИДЕТЕЛСТВА ОТ МОРСКОТО ДЪНО 67

Атанас ПАНАЙОТОВ
СТРАНИЦИ ОТ УЧАСТИЕТО НА КОРАБИТЕ ОТ БЪЛГАРСКОТО ТЪРГОВСКО ПАРАХОДНО ДРУЖЕСТВО В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА 76

Радослав СИМЕОНОВ
УЧАСТИЕТО НА ПОРТОВАТА РОТА ПРИ ВТОРАТА АТАКА НА КУБАДИНСКАТА ПОЗИЦИЯ 88

Жени ХАРАЛАМБИЕВА
ПЕЧАТИ ОТ БОЙНИТЕ ФРОНТОВЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (От фонда на Военноморския музей) 98

Ивелина ДИМИТРОВА
МЕДИЦИНСКО ОБЕЗПЕЧАВАНЕ ПРЕЗ ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА ВЪВ ВАРНА 110

Светлозара КОЛЕВА
БЛАГОТВОРИТЕЛНА ДЕЙНОСТ В ГРАД ВАРНА ПО ВРЕМЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА 121

Соня ПЕНКОВА
БЪЛГАРСКИТЕ ХУДОЖНИЦИ В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА ИЛИ НАКРАТКО ЗА ТЕМИТЕ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ВОЕННИТЕ ХУДОЖНИЦИ 135

Бета ХАРАЛАНОВА
АЛЕКСАНДЪР МУТАФОВ – ХУДОЖНИКЪТ НА 4-ТА ПРЕСЛАВСКА ДИВИЗИЯ 143

Владимир ВЛАДИМИРОВ, Бойко ДОЙЧИНОВ, Йоанна ИВАНОВА, Щефан СИМОНЧИЧ
РАКУРСИ ОТ ВОЕННАТА ПРОПАГАНДА В НАВЕЧЕРИЕТО И ПО ВРЕМЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА 149

Ана СТЕФАНОВА
ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ВОЙНАТА 157

АВТОРИТЕ В БРОЯ

(по азбучен ред)

Ана Стефанова – д-р, асистент МУ – Варна; психолог СОУ за ДНЗ „Проф. д-р Иван Шишманов" – Варна

Атанас Панайотов – капитан II ранг о.р. д-р, управител на ИК „Морски свят" и главен редактор на „Морски вестник"

Бета Хараланова – главен асистент, Регионален исторически музей – Шумен

Бойко Дойчинов – СНЦ „Регионален Клъстър Североизток"

Велико Лечев– проф. д. и. н. ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий"

Владимир Владимиров – Държавен архив – Варна

Жени Хараламбиева – главен специалист във Военноморския музей – Варна

Ивелина Димитрова – експерт в Музей по история на медицината – Варна

Йоанна Иванова – СНЦ „Регионален Клъстър Североизток"

Калоян Панчелиев – д-р, Университет по библиотекознание и информационни технологии

Мариана Кръстева –	д-р, директор на Военноморския музей – Варна
Радослав Симеонов –	Регионален исторически музей – Добрич
Светлозара Колева –	уредник в отдел Етнография при РИМ – Варна
Слави Славов –	гл. асистент, доктор по история, Институт за исторически изследвания при БАН
Соня Пенкова –	доц. д-р, директор на Националния военноисторически музей – София
Тодорка Стоянова –	старши експерт във Военноморския музей Варна
Христомир Христов –	д-р, Военноморски музей – Варна
Щефан Симончич –	„ЕПЕКА“ – гр. Марибор Словения

ФЛОТСКИ СТРОИТЕЛЕН ПЛАН ЗА БЪЛГАРСКАТА МАРИНА. ДИСКУСИИ, ИДЕИ И РЕКОНСТРУКЦИЯ

Калоян Панчелиев

Настоящото проучване е част от цялостно изследване, посветено на въпросите на организацията и управлението на военните доставки за Българските въоръжени сили.

През 1915 г. се наблюдава засилване на германския интерес към състоянието на българския военен флот и пристанищата във Варна и Бургас. Свидетелства за интереса на различни германски институции и организации (Военното министерство в Берлин, Средиземноморската дивизия и Тиловото командване в Константинопол) откриваме в редица дипломатически документи, като: военен доклад № 53, озаглавен „Сведения за българската флота“ (15.01.1915 г.)[1], военен доклад № 65, озаглавен „Укрепленията при Варна“ (07.02.1915 г.)[2], строго секретна шифрована телеграма относно флота (21.09.1915 г.)[3], доклад от втората половина на 1915 г., структуриран в 6 части[4], посветени на подразделенията и управлението, персонала, материалното състояние, военните пристанища и крайбрежните станции, оценка на наличното състояние и перспективите за развитие на българския военен флот.

Там срещаме оценка на състоянието на неговото състояние, която е: положителна по отношение на личния състав и отрицателна по отношение на корабния материал.

Във връзка с негативната германска оценка на корабния материал от важно значение за изследователите е още един документ, датиран в разглеждания период (14.11.1915 г.) и озаглавен „Флотски строителен план за Българската марина“[5], наричан за краткост в настоящото изложение План. В него е застъпена идеята за необходимостта от модернизация на българския флот. Обозначен като таен доклад № 35, той представлява един готов план за бъдещото развитие на българския флот[6], а в строителната му част се предвижда направата на ескадрени миноносци, подводници, спомагателни кораби, докове, хидроплани, пристанищна отбрана и др.

Особено актуално е заложеното в Плана строителство на 24 подводници, защото през 2016 г. отбелязваме и 100 години от приемането в строя на първата българска подводница (Подводник № 18).

За съществуването на *готов план за бъдещото развитие на българския флот* докладва на 6 ноември 1915 г. от Варна капитан-лейтенант Рудолф Фирле, офицер за свръзка на германската марина във Варна. Сведенията, получени от него, са резюмирани в таен доклад от фон Арним, германският военноморски аташе в София.

Под № 35 и заглавие „Флотски строителен план за българската марина" докладът е изпратен до държавния секретар на германското Имперско министерство на марината адмирал Алфред фон Тирпиц в Берлин. Планът *представлява подготвителен проект на флотския командир* (К. Кирков), към момента на докладването му от Фирле пред фон Арним *все още не е съгласуван с централните служби в София*[7] и следователно няма официален характер.

Предмет на настоящото изследване са количествените, техническите и финансовите характеристики на Плана, а целта е на базата на анализа и оценката му да се извърши реконструкция на взаимодействието между българския военен флот и германското Имперско министерство на марината.

За осъществяването на целта на изследването са поставени и решени следните задачи:

1. Определяне на количествените, техническите и финансовите параметри на Плана;

2. Извеждане на принципна схема (реконструкция) на взаимодействието по Плана между българския военен флот и германското Имперско министерство на марината; за реконструкцията използваме модела на Прахалад и Рамасвами (2009);

3. Съставяне на хронология от български публикации, документи и инициативи, посветени на подводното корабостроене и корабоплаване, които са в съзвучие с Плана от 1915 г. (в частта му за подводниците).

Във „Флотски строителен план за българската марина" се предвижда направата на голям брой надводни и подводни кораби, докове, самолети и съответните станции за тях, създаването на пристанищна отбрана, както следва: 12 ескадрени миноносеца, 24 подводници, 2 кораба за изваждане на подводници (екипирани и като кораби-майки на подводниците), 1 кораб за извършване на поправки,

1 кораб за складиране на торпедата (?), 1 учебен кораб, 1 стар

военен кораб (крайцер) за учебен кораб за морските офицери и екипажите (за пътувания в чужбина по море), 2 плаващи дока, 24 хидроплана от най-нов тип, 2 станции за самолети с пълното изискуемо обзавеждане и цялостна пристанищна отбрана за Варна и Бургас с оръдия, минни прегради, заграждения срещу подводници, фарове и др.[8]

Пред ескадрените миноносци, заложени в Плана, са поставени следните технически изисквания: водоизместване 1200 – 1400 тона и *висока, икономически ефективна постоянна скорост*. Очакването, свързано с подводниците, е те да бъдат *подходящи за подводна война в Черно и Средиземно море*, а водоизместването им е определено в рамките на 350 – 500 тона[9].

Фон Арним моли адмирал Алфред фон Тирпиц да се изчислят разходите за осъществяването на „Флотски строителен план за българската марина". Изчислението следва да бъде направено от службите на Имперския германски флот. В допълнение той съобщава, че *Като първоначален кредит за флота бяха искани 7 милиона франка, бюджетът в момента съставлява 1,5 милиона*.[10]

За извеждането на принципна схема (реконструкция) на взаимодействието по Плана между българския военен флот и германското Имперско министерство на марината използваме модела на изследователите С. К. Прахалад и Венкат Рамасвами. Пълното наименование на модела, предложен в техния труд „Бъдещето на конкуренцията" е „Измерения на избора при взаимодействие между потребителя и компанията".[11] Според Прахалад и Рамасвами взаимодействието между потребителя и компанията се осъществява в т.нар. точки на взаимодействие. Авторите определят четири измерения на избора в точката на взаимодействие:

– свобода на избора за потребителите при взаимоотношенията с фирмата (т.е. контактите между потребителите и фирмата да се осъществяват чрез няколко врати на достъп/много канали);

– избор, който отразява възгледите на потребителя;

– бърз, удобен и сигурен достъп за потребителите;

– връзка избор – преживяване – цена[12].

В таен доклад № 35 фон Арним изрично моли адмирал Алфред фон Тирпиц *засега този план да се пази в тайна и преди всичко да не се разгласява пред фирми*[13]. Поради липсата на конкретни имена на фирми в Плана и за целите на настоящото изследване адаптираме модела на Прахалад и Рамасвами, като заместваме компанията-

доставчик в него със съответната държава (в случая Германия), представена от институция (германското Имперско министерство на марината). Българският военен флот е в ролята на потенциален потребител. На базата на съдържанието на таен доклад № 35 идентифицираме следните четири измерения в точката на взаимодействие между българския военен флот и германското Имперско министерство на марината:

– Командирът на българския военен флот полк. К. Кирков търси информиран достъп до германското Имперско министерство на марината, за да *получи вярна представа за финансовата страна на плана*[14]. Избраният от него канал за комуникация е чрез капитан-лейтенант Рудолф Фирле (офицер за свръзка на германската марина във Варна). През 1915 г. Кирков обсъжда често Плана с Фирле;

– Ръководството на българския военен флот (в ролята на потенциален потребител) иска да направи избор по начин, който да отразява неговите възгледи. В края на 1915 г. са налице очаквания за предстояща *подводна война в Черно и Средиземно море*[15], съответно в Плана са заложени голям брой подводници (24);

– Ръководството на българския военен флот (в ролята на потенциален потребител) търси информиран достъп до германското Имперско министерство на марината. Бърз, удобен и сигурен достъп се осъществява по линията полк. К. Кирков – Рудолф Фирле – фон Арним – адмирал Алфред фон Тирпиц;

– Цената на избраните образци военна техника, заложени в

Измерения на избора при взаимодействието на потребителя с компанията по Прахалад и Рамасвами (2009). Схемата е адаптирана от автора за целите на изследването

Плана, трябва да бъде разумна. Командирът на българския военен флот полк. К. Кирков иска *да предвиди размера на сумата, с която годишно ще се натоварви държавният бюджет*[16]. Фон Арним моли адмирал Алфред фон Тирпиц да се изчислят разходите за осъществяването на Плана.

* * *

Във възрожденския печат и книжнина са публикувани голям брой материали, посветени на напредъка и прогреса в гражданското и военното дело. Различни български вестници и списания, издавани през 19 век в Австро-Унгария, Германския съюз, Османската империя, Княжество Румъния, Княжество Сърбия и Руската империя, редовно информират читателите си за новостите в образованието, индустрията, културата, науката, политиката, техниката, транспорта и съобщенията, търговията и други области от съвременния живот. Освен по изброените теми понякога във възрожденския печат се поместват и дописки, свързани с подводното корабостроене и корабоплаване, по-важните от които са:

– 1859 г. – „Подводен един кораб“[17];

– 1875 г. – „Подморска война“[18];

– 1876 г. – „Подводни мореплувания“[19];

– 1877 г. – „Подводен бронян кораб“[20].

Темата за подводното корабостроене и корабоплаване от възрожденския печат намира своето естествено продължение в България след Освобождението през 1878 г. в периода до 1915 г. На нея са посветени различни материали, чието жанрово многообразие е голямо: публикации в пресата, лекции, сказки, исторически прегледи, експертни мнения и становища, технически спецификации, оферти, рапорти, проекти, планове и др. Без претенции за изчерпателност тук прилагаме списък на по-важните от тях:

– 1887 г. – „Нова електрическа подводна лодия“[21];

– 1907 г. – „Значението на подводните кораби за морската отбрана“[22];

– 1908 г. – „Мнение за отбраната на Българските морски брегове въз основа на един минен и подводен флот“ (лейтенант Серафимов от Флота на Н.Ц. Височество)[23];

– 1908 г. – „Главните технически условия за автономните подводни лодки (soubmersibles), за България“ (лейтенант Серафимов от Флота на Н. Ц. Височество)[24];

– 1910 г. – предложение за подводница за България от фирма

„Шнайдер и сие“[25];

– 1913 г. – „Историята на подводната лодка (sous-marin)“[26];

– 1913 г. – „Българска корабостроителница“ АД изразява готовност да построи бойни кораби, включително 2 подводници за българския флот във варненското си предприятие в сътрудничество с корабостроителната компания „Фейенорд“ (Fijenoord)[27];

– 1914 г. – Щабът на флота на Негово Величество приема проект за морската ни отбрана, в който се предвижда доставката на две подводници с водоизместване по 240 тона на обща стойност 2 600 000 лв.[28];

– 1915 г. – *…Да се пристъпи към поръчване и най-бързото доставяне...поне на две подводни лодки* (из таен рапорт на началника на Подвижната отбрана капитан-лейтенант Р. Серафимов до началника на Флота полк. Кирков)[29];

– 1915 г. – *…Потребно е час по-скоро да имаме наши подводни лодки* (из поверителен рапорт на началника на Флота полк. Кирков до Главното интендантство при Министерството на войната)[30];

– 1915 г. – „Флотски строителен план за българската марина“.

* * *

В периода 1907 – 1915 г. представителите на военната експертиза у нас водят аргументиран дебат и настояват за придобиването на подводници от България. В началото на този процес се предвижда придобиването на подводници за отбраната/охраната на българските морски брегове. През годините предложенията се диференцират и варират.

Процесът достига своята кулминация през 1915 г. във „Флотски строителен план за българската марина“, в който са заложени 24 подводници, чието предназначение вече не е само отбранително/охранително, а за водене на подводна война на две морета – Черно и Средиземно.

БЕЛЕЖКИ

[1] Препис от военен доклад № 53 „Сведения за българската флота“ от 15 януари 1915 г. на германския военен аташе в София майор барон фон дер Голц до германското Военно министерство в Берлин. // България в Първата световна война. Германски дипломатически документи (1913 – 1915). Главно управление на архивите при Министерския съвет – София, т. I, 2002, с. 272.

[2] Препис от военен доклад № 65 „Укрепленията при Варна“ от 7 февруари 1915 г. на германския военен аташе в София майор барон фон дер Голц до германското Военно министерство в Берлин. // България в Първата световна война. Германски дипломатически документи (1913 – 1915). Главно управление на архивите при Министерския съвет – София, т. I, 2002, с. 276.

[3] Строго секретна шифрована телеграма от 21 септември 1915 г. на германското Тилово командване в Константинопол до германския Адмиралтейски щаб в Берлин. // България в Първата световна война. Германски дипломатически документи (1913 – 1915). Главно управление на архивите при Министерския съвет – София, т. I, 2002, с. 455.

[4] Препис на доклад б.д. на офицера за свръзка на германската марина във Варна капитан-лейтенант Рудолф Фирле до шефа на Средиземноморската дивизия капитан-лейтенант Бирман в Константинопол. // България в Първата световна война. Германски дипломатически документи (1913 – 1915). Главно управление на архивите при Министерския съвет – София, т. I, 2002, с. 493.

[5] Препис на таен доклад № 35, озаглавен „Флотски строителен план за българската марина“, от 14 ноември 1915 г. на германския военноморски аташе в София фон Арним до държавния секретар на германското Имперско министерство на марината адмирал Алфред фон Тирпиц в Берлин. // България в Първата световна война. Германски дипломатически документи (1913 – 1915). Главно управление на архивите при Министерския съвет – София, т. I, 2002, с. 510.

[6] Пак там, с. 510.

[7] Пак там, с. 511.

[8] Пак там, с. 510 – 511.

[9] Пак там, с. 510.

[10] Пак там, с. 511.

[11] ***Прахалад, С., Рамасвами, В.*** Бъдещето на конкуренцията. София, 2009. с. 66.

[12] Пак там.

[13] Препис на таен доклад № 35, озаглавен „Флотски строителен план за българската марина“, от 14 ноември 1915 г. на германския военноморски аташе в София фон Арним до държавния секретар на германското Имперско министерство на марината адмирал Алфред фон Тирпиц в Берлин. // България в Първата световна война. Германски дипломатически документи (1913 – 1915). Главно управление на архивите при Министерския съвет – София, т. I, 2002, с. 511.

[14] Пак там, с. 510.

[15] Пак там, с. 510.

[16] Пак там, с. 510.

[17] Подводен един кораб. // Цариградски вестник, 1859, № 415, с. 68.

[18] Подморска война. // Дунав, 1875, № 1003, с. 2006.

[19] Подводни мореплувания. // Зорница, 1876, № 29, с. 114.

[20] Подводен бронян кораб. // Напредък, 1877, № 130, с. 509.

[21] Открития и изнамервания. Нова електрическа подводна лодия. // Труд, 1887, № 1, с. 314.

[22] Значението на подводните кораби за морската отбрана. // Военен журнал, 1907, № 1, с. 88 – 115.

[23] ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 92, л. 21.

[24] Пак там, л. 26.

[25] ***Бабаджов, Л., Димитриев, А.*** Първи корабен дневник на български мореплавател (Капитан I ранг Станчо Димитриев). София, 2004. с. 85.

[26] Историята на подводната лодка. // Илюстрация Светлина, 1913, № VII – VIII, с. 14.

[27] ***Костов, А.*** Към историята на икономическите връзки на Холандия с Османската империя и България (от 40-те години на 19. в. до Първата световна война). // Турция, Балканите, Европа. История и култура. Изследвания в чест на проф. Дженгиз Хаков. София, 2003. с. 362 – 379.

[28] 95 години от началото на подводното плаване в България. 2011. morskivestnik.com 30.11.2016, http://morskivestnik.com/compass/news/2011/052011/052011_80.html

[29] ***Йорданов, Н.*** Първата българска подводница.
// Военноисторически сборник, 1999, № 3, с. 133. В допълнение редакцията на сп. „Военноисторически сборник“ уведомява читателите си, че в бр. 3 за 1999 г. на стр. 130 по технически причини е допусната печатна грешка. Автор на статията „Първата българска подводница“ е д-р Вълкан Вълканов от гр Варна.

[30] Пак там, с. 133.

ОПАСНОСТТА ОТ РУСКИ ДЕСАНТ ПО БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ ПРЕЗ 1915 – 1916 ГОДИНА РЕАЛНА ИЛИ ВЪОБРАЖАЕМА

Слави Славов

На 1 октомври 1915 г.[1] България обявява война на Сърбия. Българската намеса на страната на Централните сили рязко влошава положението на „малкия съюзник“ на Антантата. В изпълнение на предварително разработената съвместна операция, под върховното германско командване българските, немските и австро-унгарските войски започват комбинирано концентрично настъпление срещу Сърбия. Без своевременната и внушителна помощ на Антантата разгромът на сръбската армия е въпрос на време.

В стремежа си да реагират адекватно на рязко изменената военнополитическа ситуация на Балканите в щабовете на Съглашението спешно започват да разработват планове за спасяването на Сърбия. Бързо става ясно, че възможностите в това отношение далеч не са големи. За Англия и Франция усилията се изчерпват основно с действията на техния експедиционен корпус в Солун, започнал да дебаркира в града и неговите околности от средата на септември. На Русия по силата на географското ѝ разположение се възлага евентуалното мащабно нахлуване на българска територия. Тъй като славянската империя няма директна сухопътна връзка с България, се очертават два основни варианта – по Дунав или чрез морска десантна операция на черноморското крайбрежие. Съществува и възможността за пропускане на руските войски през територията на все още неутралната Румъния. От оперативна гледна точка това е най-добрият и реализуем вариант, но за целта е необходимо да се получи предварителното съгласие на румънското правителство, лавиращо между двете воюващи коалиции.

Още преди намесата на България, западните съюзници от Антантата настояват за солидарно руско участие на балканския оперативен театър с неголям военен контингент.

На 27 септември 1915 г. френският посланик в Петербург Морис Палеолог повторно предава настоятелната молба от своето правителство за изпращане на една руска пехотна бригада от Архангелск в Солун в помощ на експедиционния корпус там. Заедно с това Палеолог предлага и бомбардировка на Варна и Бургас със силите на руския Черноморски флот като превантивна, сплашваща мярка, за да се преустанови все по-ясната ориентация на България към Тройния съюз. В качеството си на върховен главнокомандващ император Николай II дава съгласието си и по двата пункта[2]. За отбелязване е все пак, че бомбардировката на Варна е осъществена едва след официалното влизане на България във войната.

Началник-щабът на Ставката (руското Върховно командване) ген. Михаил Алексеев предприема стъпки в съответствие с императорските инструкции, въпреки че принципно е против изпращането на малък отряд на Балканите – действие, което с основание счита за напълно безполезно[3]. Още преди това Алексеев влиза в преписка с командващия Черноморския флот адмирал Андрей Еберхард. В донесение от 21 септември 1915 г. Еберхард изказва становището, че осъществяването на евентуална десантна операция на българското черноморско крайбрежие ще е изключително трудна задача. Като основни аргументи той изтъква наближаващия бурен сезон и опасността от дислоцираните в района немски подводници. Еберхард посочва като абсолютно необходимо условие за успеха на операцията използването на румънското пристанище Констанца за оперативна база на флота, тъй като и Одеса, и Севастопол са прекалено отдалечени. На 30 септември адмиралът докладва в Ставката, че „ако Констанца не ни бъде предоставена, то нашите действия срещу пристанищата ще имат характер на набези". Еберхард доуточнява, че миноносците, необходими за охрана на големите кораби от германските подводници, базирани във Варна и Бургас, имат запас от гориво за около две денонощия. Това не им позволявало да осъществяват охраната посменно и излагало основната част от руската ескадра на сериозен риск[4].

В своите мемоари външният министър на Русия Сергей Сазонов признава, че планът за изпреварващ десант на българското крайбрежие не е бил лишен от основание, но военното ръководство, в чиято компетенция изцяло се намирал въпросът за практическото осъществяване на операцията, не проявило нужното разбиране. Сазонов в общи линии потвърждава сведенията от размяната

на мнения между Алексеев и Еберхард. Според външния министър в писмо до него началник-щабът на Ставката изказал становище, че планът за десант във Варна или в Бургас би бил изпълним само в случай, че руският флот разполага с Констанца (в неутрална Румъния) като оперативна база. Транспортният капацитет на всички съдове, намиращи се в Севастопол и Одеса, не позволявал да се вземат на борда повече от 20 000 души едновременно, поради което първите десантни отряди се излагали на голям риск до стоварването на целия експедиционен корпус[5].

Независимо от изказаните сериозни резерви на най-високо ниво в усилията си да помогне по някакъв начин на Сърбия руското командване започва трескаво да обмисля и разработва различни варианти за десант по българското крайбрежие. За това категорично продължават да настояват и съюзниците Франция и Великобритания. Първата съвместна инициатива е бомбардировката на Варна на 14 октомври 1915 г. от ескадра на руския Черноморски флот. Акцията е санкционирана лично не само от Николай II, но и от посланиците на Франция и Англия в Петербург – Морис Палеолог и *****Джордж Бюканън[6]. Докато британският пълномощен министър е ръководен в мотивите си по-скоро от съюзническа солидарност, Палеолог проявява подчертана активност, въздействайки лично чрез директните си контакти пред императора, като нерядко заобикаля правителството и външния министър Сазонов. В дните преди намесата на България френският дипломат дори настоява за превантивно навлизане на сръбските войски на българска територия и завземане на София още преди да е завършило съсредоточаването на Българската армия.

Бомбардировката на Варна има сериозни морално-психологически последици върху малобройните военни части, охраняващи крайбрежието и особено върху цивилното население[7]. Въпреки че жертвите са само няколко, ефектът има далеч по-сериозни и дълготрайни измерения. Едно от следствията е, че се създава трайното усещане, че предстои стоварването на руски военноморски десант в района на Варна[8].

Варненският укрепен пункт разполага с ограничени сили, които са крайно недостатъчни за отразяването на масиран вражески десант[9]. Независимо от взетите спешни мерки за укрепването на отбраната на черноморското крайбрежие недостигът на ресурси и средства е осезаем. Въпросът е доколко опасенията от руски

десант през есента на 1915 г., а и по-късно, усилено циркулиращи в българското общество главно под формата на слухове, са били основателни.

Военната конвенция, сключена в замъка Плес между България и Централните сили през септември 1915 г., съдържа клауза и за защита на българския черноморски бряг от евентуален руски десант. Предвижда се разполагането на една германска смесена пехотна бригада за отбрана на крайбрежието (Варна и Бургас) и вкарване на немски подводници в Черно море[10]. Въпреки това сред българското командване липсва единно становище по въпроса за реалната опасност от вражески десант. Част от генералите, позовавайки се преди всичко на природните особености на българския бряг и на неблагоприятното време, считат десантната операция за невъзможна, но други се опасяват от поставянето на България в изключително критична ситуация в момент, когато основните сили на армията се намират далеч на запад.

Далеч по-конкретна представа за това, доколко реална е била опасността от осъществяване на морска десантна операция, дава руската архивна документация, влязла в научно обращение през последните години.

Руското военно ръководство обаче също няма единна позиция. Някои от висшите командири до късно споделят убеждението, че с България не трябва да се влиза в директен конфликт дори и ако тя нападне Сърбия. Отскоро заелият поста началник-щаб на Ставката (и фактически главнокомандващ) генерал Михаил Алексеев, изхождайки от цялостното тежко военно положение на Русия, заявява, че откритият разрив с България не е целесъобразен, защото „ще даде на неприятелските подводници опасна за нас база в българските пристанища и ще ни лиши от възможността да използваме Дунав за връзка със Сърбия". Затова Алексеев дава инструкции на командващия Черноморския флот адмирал А. Еберхард и на началника на Дунавската флотилия (т.нар. Експедиция за специално предназначение) капитан I ранг Михаил Весьолкин да бъдат крайно предпазливи и внимателни по отношение на българските въоръжени сили.

На съвсем друго мнение е началникът на Експедицията за специално предназначение. Макар и стоящ не толкова високо във военната йерархия, според някои сведения Весьолкин е извънбрачен син на Александър III, т.е. полубрат на Николай II. Поради това влиянието му върху императора по редица въпроси не само от чисто

военноморски, но и от политико-дипломатически характер е чувствително. Разполагайки с агентурна мрежа на българска и румънска територия, Весьолкин има възможността да придобие цялостен поглед върху политическата ситуация в България. Командирът на Дунавската флотилия не само недоволства от призивите за спокойствие на Алексеев и Сазонов, но счита, че в случай на руска интервенция в България и народът, и армията решително ще подкрепят преориентацията на страната към Антантата. Донякъде подведен от своите информатори, но и в присъщия за енергичната си натура стил Весьолкин прави твърде пресилена и емоционално-пристрастна оценка на обстановката. Само няколко дни преди намесата на България той телеграфира от Ренѝ (където е централата на Дунавската флотилия) в Морския генерален щаб, че е достатъчно стоварването на две руски дивизии, за бъде сменен русофобският режим, крепящ се според него единствено на Фердинанд и австро-германската агентура[11].

Някои други военни специалисти и дипломати също предлагат превантивен десант във Варна и Бургас, за да се предотврати намесата на България на страната на Централните сили. Интересното е, че сред тях е и бившият пълномощен министър в София Александър Неклюдов, по това време посланик в Стокхолм. Но далеч не всички руски военни и дипломатически представители са оптимисти относно възможността за осъществяването на предлаганата десантна операция. На 8 септември руският военен агент (длъжност, отговаряща на дн. военен аташе) в България полковник А. Татаринов докладва за прехвърляне на 4 крепостни трофейни турски оръдия от София в Бургас. На следващия ден Татаринов отново съобщава: „Направени са секретни разпореждания за укрепване на Ямболския възел от страната на Бургас, т.е. против възможен наш десант“. Военният агент допълва, че били дадени и разпореждания за подготовка на крепостната артилерия на Шуменския и Разградския укрепен район за транспортиране в посока Варна и Бургас[12].

Изключително задълбочен и балансиран е анализът на обстановката в България, даван от руския военноморски агент в София В. Яковлев. До прекъсването на дипломатическите отношения той се намира в столицата, а след това се прехвърля в Букурещ, където продължава да събира разузнавателна информация. Яковлев разполага с информатори сред военнослужещите от Варненския и Бургаския укрепен пункт. Само денонощие преди военната намеса на България

той изпраща донесение, в което, без да дава открито мнение „за“ или „против“ десанта, изказва становище, че осъществяването на операцията би било изключително трудно. Военноморският агент отбелязва, че Българската армия вече е завършила своето съсредоточение, в страната е въведено военно положение, а в бреговите войски е привлечено значително мюсюлманско население, явяващо се естествен русофобски елемент. Яковлев предупреждава: „На бреговите батареи ние ще срещнем немски офицери, до брега ще има подводници. Поради това нашият десант ще срещне съпротивление, на което трябва да се отвърне по най-действителния и даже безжалостен начин, защото само при това условие може да се очаква, че войниците ще избият Фердинандовите хора и ще преминат на наша страна“[13].

С нападението над Сърбия привържениците на идеята за десант на българския бряг видимо нарастват. Чрез своя дипломатически представител М. Палеолог Франция твърдо се изказва в полза на десантната операция. Руският пратеник в Сърбия княз Г. Трубецкой, предавайки молбата на правителството на Никола Пашич за помощ, съобщава на 13 октомври, че руската десантна операция „би имала огромно морално значение“, но само ако бъде осъществена във възможно най-кратки срокове[14]. Настойчивите призиви обаче не променят радикално общата колеблива, нерешителна, а донякъде и скептична позиция на висшето руско командване.

Очевидната невъзможност на Русия да помогне на изнемогващата Сърбия чрез отслабване на натиска срещу нея, е причината за трескавото и дори хаотично предлагане на импровизирани идеи и проекти (някои от които крайно нереалистични) за морски десант в България. На 13 октомври военноморският агент Яковлев предава уверението на своите български информатори от Бургас, че те ще посочат най-уязвимите точки от бреговата охрана в случай на стоварване на руски войски в района. Изказват се и мнения за руска интервенция от друга посока. Вицеконсулът в Гюргево Белановић изготвя обширна записка, в която решително се изказва против военноморския десант във Варна и Бургас. Той предлага руските войски да се придвижат по Дунав, да завземат Русе и другите придунавски градове. По негово мнение придунавските окръзи като цяло са считани за русофилски и там по-лесно ще бъде преодоляна съпротивата на Българската армия. Освен това според Белановић настъплението на руски войски по дунавското направление би оказало

непосредствено влияние върху основния сръбско-български фронт, като едновременно застрашава тила на българската армия и снабдява Сърбия с необходимите военни материали[15].

Същевременно в руската Главна квартира в Могильов започва разработването на мащабна настъпателна операция на Балканите. По внушение на началник-щаба ген. М. Алексеев императорът се отказва от изпращането на исканата от съюзниците пехотна бригада в Солун, защото е преценено, че тя ще пристигне твърде късно, за да е в състояние да помогне на загиващата Сърбия. Остава другият вариант – стратегическо сухопътно настъпление през територията на неутрална Румъния или морски десант на българското крайбрежие. Още в първите дни на октомври 1915 г. ген. Алексеев възприема идеята за мащабно стратегическо настъпление на Балканите – за изваждане на България от войната и отрязване на Централните сили от суровините на Близкия изток, като се прекъсне връзката им с Турция. Важно условие за провеждането на операцията според Алексеев е получаването на внушително количество пушки от западните съюзници – около 500 000 бр. Още на 4 октомври Алексеев телеграфира на Сазонов: „В случай на получаване на 500 000 винтовки напълно може да се организират сериозни действия на Южния фронт както срещу българите, така и срещу Австрия… Възможността от непосредствено нахлуване в тила на българските войски, действащи против сърбите, веднага ще измени условията на войната за сърбите“. Според Алексеев дори първата партида от 200 – 300 000 пушки ще даде възможност за провеждането на решителна офанзива. Скоро обаче става ясно, че доставките от съюзниците, предимно от остарели оръжейни системи, ще пристигнат не по-рано от декември 1915 г.

От самото начало ген. Алексеев отдава предпочитание на сухопътната операция на Балканския полуостров и изпитва сериозни резерви към идеята за осъществяване на военноморски десант. Той вижда като най-възможно за реализация настъплението на руските войски по югозападното направление – от Бесарабия през неутралната румънска територия в Добруджа. Сондажите пред румънското правителство на Братияну обаче са безуспешни. Румъния отказва да пропусне руските войски, като същевременно поставя условия за влизането си в Антантата – съсредоточаване на 500 000 френско-английско-руска армия на Балканите. Така морският десант се очертава единственият вариант за пряка военна намеса на Русия в региона[16].

Планирането и подготовката на десантната операция е възложено на 7-а отделна армия, сформирана на територията на Одески военен окръг. От началото на военните действия през 1914 г. тя е със силно редуциран личен състав и изпитва остър недостиг на щабни офицери, тъй като е ползвана за стратегически резерв на фронта срещу Австро-Унгария и Германия, поглъщащ основните руски ресурси. Същевременно още от пролетта на 1915 г. руският Черноморски флот във връзка със започналата Дарданелска (Галиполска) операция на Англия и Франция предприема непосредствени подготвителни действия за осъществяване на широкомащабна десантна операция. Подготовката е придружена и от тренировъчни занятия, но дейностите се забавят от поредното влошаване на обстановката на Източния (за Русия – западен) фронт и пренасочването на военни части към него. При такава обстановка в началото на октомври 1915 г. командването на 7-а армия получава задачата спешно да подготви десант на българското крайбрежие. Операцията се осъществява съвместно от армията и флота. Към щаба на 7-а армия в Одеса са командировани морски офицери от Щаба на Черноморския флот. Но до есента на 1915 г. така и няма разработен план за водене на военни операции на Балканите и на първо място срещу България. Въпреки че от десетилетия се готви за т.нар. Босфорска операция – стоварване на десант в района на Константинопол и завземане на Проливите, руското командване се оказва неподготвено за подобна задача.

В хода на обсъждането на вариантите за генерално настъпление в България руското военно ръководство среща редица трудности. Като основен проблем се очертава способността за стратегическо планиране и практическата подготвеност за провеждането на такава мащабна като замисъл, логистика и реализация десантна операция. При планирането и подготовката на операцията Ставката се сблъсква и с непреодолими проблеми относно получаването на актуални сведения за отбраната на българското крайбрежие и състоянието на българската армия. До есента на 1915 г. военните агенти в България Г. Романовски и наследилият го на поста А. Татаринов водят сериозна разузнавателна дейност и разполагат с добре организирана агентурна мрежа на територията на страната. Назначеният в началото на 1915 г. военноморски агент капитан II ранг В. Яковлев също е много енергичен. Но след скъсването на дипломатическите отношения с България връзките са почти

изцяло прекъснати. Руското командване не разполага с постоянна агентура, пригодена за работа в конспиративни условия, което се признава и от самите военни агенти.

Това налага през ноември изпращането на специални лица, имащи задачата да организират на място разузнавателна мрежа. Конкретно за Варна и Бургас руското командване така и не успява да си подсигури надеждна агентура. Поради това сведенията за състава и количеството на войските, отбраняващи българското крайбрежие, се основават изключително на слухове и предположения. Вследствие на неточните и противоречиви сведения често се съобщава за пристигане на турски войски за отбрана на крайбрежието. С течение на времето, като анализира противоречивите данни, Върховното командване стига до извода, че агентите са приели грешно за турски войски допълнително мобилизираните български опълченски части, имащи в състава си и значително мюсюлманско население. На практика отбраната се осъществява изключително от български войски, усилени с германска тежка артилерия, муниции и военнотехническа помощ. Все пак с течение на времето руското разузнаване успява да се сдобие с конкретни сведения за минните заграждения (както и за техния недостиг), за проблемите и слабите точки в бреговата отбрана. Локализирани са и повечето от тежките батареи в околностите на Варна. По агентурни сведения от ноември 1915 г. минните заграждения в района на Варненския залив се състоят от 140 мини, разположени в зоната на обстрел на бреговите батареи, което приблизително отговаря на действителността.

При съставянето на плана за десант във Варненския залив руските щабни офицери-сътрудници към 7-а армия детайлно разучават опита от Дарданелската операция и особено слабостите, свързани с липсата на достатъчно ясен предварителен план и на специално пригодени десантни съдове. Направените анализи на военните действия при Галиполи акцентират върху трудността на осъществяването на мащабна десантна операция на предварително укрепен от противника бряг и при силно разтеглени линии на снабдяване по море на дебаркиралите войски[17].

Специален въпрос, който занимава руското командване, е дали българските войници ще се бият срещу руските в случай на десант. Първоначално се възлагат големи надежди на русофилските настроения сред българския народ, но постепенно тези илюзии отшумяват и

се достига до много по-реалистични анализи и прогнози. В хода на подготовката на десантната операция, на 2 ноември 1915 г. от щаба на 7-а армия изпращат докладна записка до ген. Алексеев. В нея се казва, че пристъпвайки към военни действия срещу България, трябва да се има предвид, че „няма никакви основания да се разчита, че българите, скъсали свързващите ги с нас исторически връзки, в случай на появяване на нашите войски на тяхна територия не ще ни окажат сериозна съпротива“. В документа се пояснява, че в продължение на десетилетия офицерският корпус е бил възпитаван в антируски дух и в пълно подчинение на Фердинанд. Що се отнася до масата в армията, предвид решителните успехи срещу Сърбия от последните седмици, вследствие на което българският шовинизъм е достигнал „своя апогей“, не може да се разчита на особено съчувствие. „При тези условия – заключават авторите на записката – българите трябва да се разглеждат като сериозен противник. Освен това, заедно с българите ние вероятно ще срещнем и турски войски. Всички изложено дава основание да се стигне до извода, че една операция против българите се явява нелека операция, изискваща значителни сили и голямо напрежение, и това съображение трябва да бъде отправната точка при съставянето на другите съображения.“

Независимо от изказваните все по-сериозни и почти при всеки повод резерви Ставката започва дислокация и концентриране на военни части. Те са взимани от австро-германския фронт и постепенно концентрирани на територията на Одески окръг. Процесът е бавен и среща множество трудности. Чувства се постоянен недокомплект на личния състав и недостиг на въоръжение. Въпреки неблагоприятните обстоятелства, през първата половина на ноември 1915 г. 7-а армия достига състав от седем пехотни дивизии (около 112 000 щика), към които са придадени три мортирни и три тежки артилерийски дивизиона. Всички части са попълнени по щат, разполагат с нужното количество оръжие и боеприпаси и въпреки набързо проведеното обучение за десантни операции, представляват внушителна военна сила[18].

Планирането на широкомащабната операция за нахлуване в България се извършва с помощта на Ставката и лично на началник-щаба ген. М. Алексеев. Основната част от дейността е извършена от щаба на 7-а армия в Одеса и този на флота в Севастопол. Но командването на „специалната армия“, силно разредено откъм

щабни офицери, се оказва неподготвено да разработи план за операцията в необходимите съкратени срокове. Затова Алексеев се заема лично с въпроса и периодично подтиква щаба да действа по-бързо. В средата на октомври, когато става ясно, че Румъния няма да пропусне руските войски през своя територия, началник-щабът набелязва основните точки от плана за десант. В телеграма до командващия 7-а армия от 16 октомври 1915 г. ген. Алексеев предвижда едновременни десанти по дунавското крайбрежие при Русе и черноморското – при Варна. Той изрично настоява за ускоряване на приготовленията: „Цялата подготовка да се води така, че сухопътните войски и флотът да бъдат в пълна готовност за внезапно изпращане на първите ешелони за района на Варна и по Дунав“. Алексеев изказва съжаление, че поради отказа на Румъния не са успели да придобият базата в Констанца, което усложнява неимоверно операцията, разтегля снабдителните ѝ линии и прави много по-уязвимо положението на първия ешелон от десанта. Генералът отбелязва и силните ветрове в открития Варненки залив по това време, които също представляват сериозно препятствие. Въпреки това обобщава, че трябва да съставят плана на операцията съобразно усложнените условия. Признавайки, че тя ще е тежка, Алексеев същевременно я определя като „неизбежна и необходима“.

Твърде скоро обаче и този план трябва отново да бъде променян. Правителството на Братияну отказва да пропусне руските десантни съдове през румънския участък от Дунав, като се мотивира с идентичната мярка, която е декларирало по отношение на речните военни кораби на австро-унгарския флот. При тези условия за руското Главно командване морският десант остава единственият възможен сценарий за нахлуване в България.

На 18 октомври 1915 г. командващият Черноморския флот Андрей Еберхард изпраща докладна записка до Алексеев, в която подчертава категоричната доминация на руските кораби над неприятелския (германо-турския) флот. Еберхард допуска десантна операция, но същевременно подчертава, че тя ще доведе до сериозни загуби. Главната опасност според него не е в германските подводници и в самото провеждане на десанта, а в това, че впоследствие той може да бъде отрязан поради разтегленитe си линии на снабдяване[19].

Руските колебания се усилват от факта, че в средите на флотското командване има силно изразено течение в полза на т.нар.

Босфорска операция – завземането на Цариград и Проливите. Изкушението от директен удар срещу столицата на Османската империя е голямо, докато евентуален десант в България би отклонил излишни сили и средства от основната военностратегическа цел.

В края на октомври 1915 г. дори се достига до напрежение и кратковременен сблъсък в Ставката между ген. Алексеев и началника на Морското управление на Ставката контраадмирал Д. Ненюков. Повод за конфликта е изказването на Ненюков, че появилите се три германски подводници в Черно море са направили десанта невъзможен. В отговор видимо афектираният Алексеев заплашил, че ще заповяда разформироването на силите на Черноморския флот и превръщането им в пехотни бригади. На следващия ден след конфликта (30 октомври) Морското управление към Ставката съставя подробен доклад, в който обобщаващото заключение е следното: „Десантната операция на Балканския полуостров е предприятие, съпроводено с голям риск, но този риск може да бъде оправдан в случай, че нашата армия, след като преодолее гореизложените трудности, срещне радушен прием от местното население и може да измени политическото положение в България от враждебно на съюзническо. Ако нашата армия стъпи във враждебна страна, то цялото предприятие може да се счита предварително обречено на неуспех“.

В края на октомври – началото на ноември 1915 г. руското командване окончателно се отказва от провеждането на десантна операция на българското черноморско крайбрежие. Приблизително по едно и също време до идентично становище достигат и Ставката, и командването на 7-а армия, и щабът на Черноморския флот. На 31 октомври император Николай II приема на доклад ген. Алексеев. Началникът на щаба излага и обосновава окончателния план за стратегическо настъпление, предвиждащ то да се извърши от подготвяната 7-а армия, но не на Балканите, а срещу австрийците в Буковина и Галиция. Алексеев не изоставя напълно плана за десант, но вече го разглежда като спомагателно средство в случай на едно мащабно съюзническо настъпление на Балканите[20].

Руската архивна документация, въведена в научен оборот през последните години, недвусмислено показва, че през есента на 1915 г. като един от възможните варианти за нахлуване в България Върховното командване (Ставка) на руската армия разработва план за широкомащабна десантна операция по българското крайбрежие.

Водещата стратегическа цел на планирания десант също е ясна – изваждане на България от войната и спасяването на Сърбия от пълен разгром. Съвсем друг е въпросът, доколко военното ръководство на Русия към всеки един момент е било действително решено и готово предвид осъзнатите рискове и усложнения да проведе такава операция.

През целия разглеждан период са налице сериозни колебания и разногласия в средите на висшето руско командване. Те се отнасят както да начина, по който ще се извърши проектираната десантна операция, така и до принципния въпрос, дали такава въобще трябва да бъде провеждана. Показателен е фактът, че телеграмите и становищата, които си разменят периодично отделните субекти и институции във висшето командване, стават все по-обстоятелствени и витиевати. Отчетливи са и различията между поведението на армейското ръководство (сухопътните сили) и командването на руския Черноморски флот, което обяснимо проявява най-голяма сдържаност и предпазливост, тъй като по презумция би следвало да понесе основната отговорност за успеха (или провала) на десантната операция.

Причините, поради които руското командване се отказва от провеждането на десантна операция по българското крайбрежие, несъмнено са много и от различно естество. Основната е, че Ставката осъзнава стратегическата безперспективност от морския десант. В края на октомври – началото на ноември за всички е ясно, че Антантата не е в състояние да помогне на загиващата Сърбия. Показателен е фактът, че главните опасения на руските военни експерти са свързани не толкова с техническото осъществяване на десанта, колкото с неговата по-нататъшна съдба и най-вече – с редовното снабдяване на дебаркиралия контингент. Проблемът с отдалечеността от снабдителните бази и разтегленитe комуникации видимо тормози руското военно ръководство и особено командването на Черноморския флот. В този контекст от съществено значение е отказът на все още неутралната и колебаеща се Румъния да предостави територията си за преминаване на руските експедиционни войски през Добруджа и особено да отстъпи Констанца като основна изходна база за осъществяване на десанта. Това принуждава руското командване многократно да преразглежда и адаптира плановете за операцията, като разчита на много по-отдалечените си военноморски бази Одеса и Севастопол.

Докато се обсъждат всички десантни проекти за интервенция в България, руската армия не престава да чувства остър недостиг на сили и средства за такава мащабна и сложна като техническо изпълнение операция. Трябва да се има предвид, че при разработването на плановете за операцията се отчита не само стоварването на десанта, но и развиването му в дълбочина. Българското крайбрежие, в това число и районът на Варна, не без основание са определяни от руските щабни офицери като крайно неподходящи за целта.

Над несъстоялата се десантна операция в България през цялото време се усеща „сянката" на катастрофално развилата се за Антантата Дарданелска (Галиполска) операция. Точно по времето, когато на руското военно ръководство му предстои да вземе окончателното решение за десант по българското крайбрежие, британското командване решава да сложи край на няколкомесечната агония при Галиполи чрез организирана евакуация на дебаркиралите там войски. Печалният развой на Галиполската операция, характеризираща се с продължителна патова ситуация и огромни човешки и материални жертви, не дава никакви поводи за оптимизъм. При това положение намирането на каквито и да е сериозни аргументи в полза на десанта на българския бряг, като се изключи все по-ирационалното желание на всяка цена да се помогне на Сърбия, става невъзможно. Огромните рискове при осъществяването на операцията закономерно оказват своя окончателен възпиращ ефект дори предвид печално големия толеранс, даван в руската армия по отношение на допустимите човешки загуби.

Бързият разгром на Сърбия от Централните сили през октомври – ноември 1915 г. обезсмисля основната стратегическа задача на проектирания десант – да се помогне на балканския съюзник на Антантата. Русия се оказва пред крайно рискованата и неясна перспектива от самоцелно навлизане в България при все по-хипотетичната възможност да промени нейната ориентация в полза на Съглашението. Успехът на операцията става още по-съмнителен предвид невъзможността от съвместни действия с англо-френските съюзници, отблъснати от българските войски във Вардарска Македония и загрижени основно да задържат позициите си при Солун.

Въпреки усилията да се конкретизират и дефинират по-ясно военностратегическите цели на планираната десантна операция, тя така и си остава неясна и недостатъчно убедителна в дългосрочен план.

Десантът на българския бряг изисква сериозна логистика, съсредоточаване на сухопътни и морски сили при високо ниво на координация между тях, а на практика означава и отклоняване на значителна част от руския Черноморски флот от другите направления. Това са все фактори, които оказват влияние върху взимането на окончателното решение.

През лятото на 1916 г., след включването на Румъния във войната на страната на Антантата, привидно се създава усещането, че вероятността от руски десант нараства. Русия получава контрола над така желаната Констанца и концентрира в района силен отряд от кораби. Евентуално стоварване на руски войски във Варненския залив изглежда логично и с оглед на оперативния театър в Добруджа, тъй като би застрашило опасно десния фланг на настъпващата българска армия. В оперативната заповед до началника на Варненския укрепен пункт ген. Тодор Кантарджиев, издадена от командването на Трета армия на 1 септември 1916 г. във връзка с началото на военните действия срещу Румъния, отбиването на евентуални десанти по крайбрежието е посочено като приоритетна задача[21].

Към разглеждания период обаче при новия командващ на руския Черноморския флот Александър Колчак десантът на българския бряг вече не се вписва в руската нападателна стратегия. Младият и енергичен вицеадмирал извежда като основен приоритет масираното поставяне на активни минни заграждения за блокиране на вражеските пристанища и неутрализиране действията на германските подводници[22]. Варненският и Бургаският залив не правят изключение в това отношение. Доколкото в щаба на руския Черноморски флот се проектират десантни дейности, те са насочени към овладяване на Цариград и Босфора. Но дори и там перманентно тежкото състояние, в което се намира Русия на австро-германския фронт, така и не ѝ позволява да съсредоточи и подготви достатъчно силна ударна десантна групировка, снабдена с необходимото количество специализирани съдове, муниции и оборудване.

На практика руско-румънските войски на Добруджанския фронт през 1916 г. твърде бързо изпадат в критично състояние под напора на българската Трета армия и Подвижния резерв на Варненския укрепен пункт. Руското командване закъснява дори с дислоцирането на експедиционния си корпус в Добруджа, а за подготовката и осъществяването на евентуален морски десант не разполага с никакво време. Оказал се безвъзвратно закъснял и с ограничено стратегическо значение дори и в случай, че бъде осъществен, десантът окончателно отпада като вариант от руските военнооперативни планове.

През лятото на 1916 г. Русия няма нито възможността да концентрира достатъчно военен ресурс, нито политическата воля за рискована операция от такъв характер, каквато е осъществяването на военноморски десант на българското крайбрежие. Малко по-рано, през пролетта на същата година, руската армия наистина извършва успешен военноморски десант в Черно море. Той обаче е в съвсем друга посока – Южното Черноморие. На Кавказкия фронт през 1916 г. руските войски превземат гр. Трапезунд (дн. Трабзон в Турция). Разположен на Черно море, градът е овладян в резултат на комбинирана операция на сухопътни и морски сили, включваща и военноморски десант. Създаден е важен плацдарм за настъпващата руска армия. В сравнение с предлагания десант на българския бряг, целта тук е много по-мотивирана: Трапезунд е изключително важна военноморска и снабдителна база, откъдето Османската империя осъществява транспортирането на оръжие, муниции и стратегически суровини.

През късното лято на 1916 г. десант е извършен и на добруджанското крайбрежие. Той също е успешен. Този път обаче десантът е дело на Българския военноморски флот. Стоварването на Портовата дружина в Балчик и бързото установяване на контрола върху града е сериозно инженерно и тактическо предизвикателство, с което скромните като ресурс и възможности Военноморски сили се справят блестящо.

В годините на Световната война отбраната на българското черноморско крайбрежие разполага с ограничени сили и средства, но въпреки някои неизбежни слабости е организирана достатъчно ефективно, за да противодейства на евентуален вражески десант. Може би най-голямото признание са резултатността на българските усилия се съдържа в руската документация. Възможността от упорита съпротива още при стоварване на първите десантни части винаги е изтъквана като сериозен аргумент срещу провеждането на десанта. В този смисъл отбраната на българските брегове през 1915 – 1916 г. успешно изпълнява своята основна задача – внася допълнително колебание в руското командване и така се превръща в един от факторите, които предотвратяват мащабната (поне като замисъл) десантна операция с непредвидими за страната и изхода на войната последици.

БЕЛЕЖКИ

[1] Всички дати са по Юлианския календар (т.нар. стар стил), действащ официално в България до пролетта на 1916 г.

[2] На 29 септември Николай II телеграфира на началник-щаба ген. М. Алексеев: „Съюзните ни правителства настояват за изпращането поне на една бригада от руските войски на помощ на Сърбия от Архангелск и за бомбандиране на укрепленията при Бургас и Варна от няколко съда на Черноморския флот. Аз дадох своето принципно съгласие за това". – ***Каширин, В.*** Несостоявшаяся экспедиция русских вооруженных сил на Балканы осенью 1915 года. – Новая и новейшая история, 2004, № 6, 180.

[3] Транспортирането на руската пехотна бригада от далечното северно пристанище Архангелск до Солун е трудноизпълнима в техническо отношение задача, изисква много време, а и не би допринесло за съществено изменение на военната ситуация на Балканите в полза на Антантата.

[4] ***Каширин, В.*** Несостоявшаяся экспедиция русских вооруженных сил на Балканы осенью 1915 года. – Новая и новейшая история. 2004, № 6, 181 – 182.

[5] ***Сазонов, С. Д***. Воспоминания. Мн., 2002, с. 264.

[6] Любопитен факт е, че както Палеолог, така и Бюканън преди това са били дипломатически представители на своите държави в София.

[7] Назначеният през пролетта на 1916 г. за командир на Варненския укрепен пункт генерал-майор Тодор Кантарджиев си спомня, че духът на варненци вследствие на бомбардировката е бил силно понижен. – ***Кантарджиев, Т.*** Варна, Баладжа, Добрич. С., 1924, с. 5.

[8] ***Павлов, Вл.*** Българският военноморски флот в Първата световна война 1915 – 1918 г. - Военноисторически сборник, 1971, кн. 2, 64 – 65.

[9] ***Кантарджиев, Т.*** Цит. съч., с. 15.

[10] ***Марков, Г***. Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914 – 1916. С., 1995, с. 174.

[11] ***Шкундин, Гр.*** Болгария в российских военно-политических планах в октябре 1915 г. – В: България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С., 2000, с. 45.

[12] ***Каширин, В***. Цит. съч., 178 – 179.

[13] ***Шкундин, Гр***. Цит. съч., с. 46.

[14] Пак там, с. 49.

[15] Пак там, 46-51.

[16] ***Каширин, В.*** Цит. съч., 182 – 184.

[17] Пак там, 185 – 190.

[18] Пак там, 191– 195.

[19] Пак там, 195 – 196.

[20]Пак там, 196 – 197.

[21] ***Кантарджиев, Т.*** Цит. съч., с. 15. В края на май 1916 г. при посещението си във Варненския укрепен пункт ген.-лейт. Стефан Тошев, командващ Трета армия, подчертава пред Кантарджиев, че „да се отбие един десант от гр. Варна е несравнено по-голяма заслуга, отколкото всяка победа на бойния фронт в другите театри".

[22] ***Павлов, Вл.*** Цит. съч., с. 68.

НЕМСКИТЕ ПОДВОДНИЦИ В ЧЕРНО МОРЕ В ПЕРИОДА 1915 – 1916 ГОДИНА

Христомир Христов

Понятията „начало“ и „край“ са свързани по особен начин с Първата световна война. „Великата война“ води до края на абсолютните монархии в Европа, до разпадането на континенталните империи и същевременно до появата, респективно възстановяването на значителен брой държави на тяхната територия. В областта на военното изкуство се поставя началото на широкото приложение на бойни машини, които, макар и принципно познати и използвани в предходни военни конфликти, едва през Първата световна война излизат на преден план, изиграват решаваща роля и показват до голяма степен насоките за бъдещото развитие на военното дело. Сред тях могат да се отбележат бойните самолети, танковете, а не на последно място и подводниците. Именно на дейността на немските подводници в Черно море през Първата световна война е посветена и настоящата статия.

В годините преди войната и във времето на военните действия в Германската империя са разработени шест класа подводни лодки. От клас UA, предназначен първоначално за износ за Норвегия, е произведен само един съд – подводница с водоизместимост 380 тона, която служи в немската Балтийска флотилия, а впоследствие в тренировъчната флотилия. В клас UE попадат различни океански подводни минни заградители. От клас UD – вид кръстосвач, предназначен за водене на търговска война, е подготвен строежът само на един съд, който не е завършен поради края на войната. В контекста на настоящата тема интерес представляват останалите три класа, защото съдове от тях участват в бойните действия в Черно море. Клас U е най-разнообразният. В него попадат големи подводници, най-често с подводна водоизместимост над 800 тона, сред които се срещат както транспортни съдове, така и тежки бойни машини с широк обхват на действие, предназначени за торпедни атаки. Последните са от голямо значение, защото подводници от такъв тип

навлизат в Черно море. Съдовете от клас UC представляват крайбрежни минни заградители. Последният клас – UB – включва крайбрежни подводници за торпедни атаки[1].

А как се стига до появата на немски подводници в Черно море? В началото на 1915 г. главнокомандващият обединения немско-турски Черноморски флот адмирал Сушон се обръща към Австро-Унгария с искане за изпращане на подводници за защита на Дарданелите. Получава отказ и на 1 март същата година[2] отправя запитване до щаба на Военноморския флот в Берлин, на което се откликва положително. Междувременно, докато немски съдове биват подбрани и изпратени за тази цел, през пролетта на 1915 г. в Черно море започват да действат руски подводници и то успешно[3], което, наред с други обстоятелства налага използването на немски подводни лодки за защита на Босфора, а и при изпълнение на други задачи в Черно море. Така на 20 май в Истанбул пристига UB 8, която по-късно, на 26.05.1916 г. преминава в българския флот и става първата наша подводница „Подводник 18”[4], а на 8 юни – UB 7, които през следващите месеци и години биват последвани и от други немски подводници, действали впоследствие в Черно море[5]. Така се създава Константинополската флотилия подводници. Поради различните задачи, за които са предназначени подводниците – нападение на вражески съдове и пристанища, защита на съюзнически пристанища, разполагане на минни заграждения и др., би било удачно те да бъде разгледани по класове чрез показателни примери за тяхната дейност.

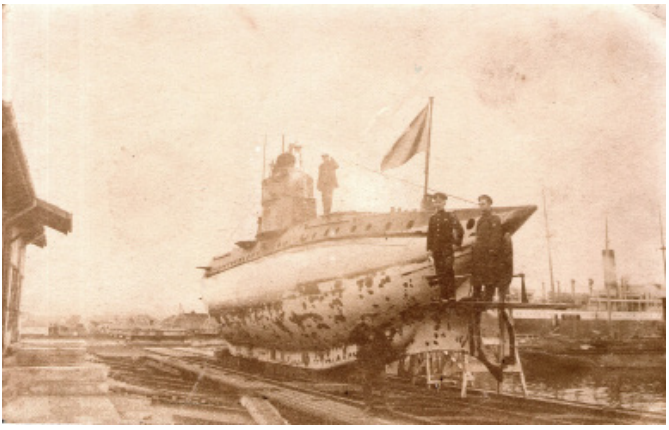

Снимка на първата българска подводница UB 8 (Подводник 18), 1916 – 1918, извадена на док в полупрофил. Източник: ВММ, вх. № 39-1958

Започвам изложението с подводниците от клас UB не само защото в контекста на настоящата тема те първи се проявяват

решително, а и понеже те създават цялостно най-големи трудности на руския Черноморски флот. През септември и октомври 1915 г. подводниците UB 8, командвана от старши лейтенант Ернст фон Фойгт, и UB 14 с командир старши лейтенант Хайно фон Хаймбург осъществяват успешни походи във водите около полуостров Крим и потапят общо 6 руски съда, но по-важно в случая е, че техните действия ангажират част от руския флот и така довеждат до отлагането на „Операция 19“, имаща за цел обстрел на Зонгулдаг, а и удар в северната част на Босфора[6]. Отлагането на операцията само по себе си предоставя ценно време за организиране на защитни действия от страна на немско-турското командване.

Още преди влизането на Царство България във войната в Русия е отправено предложение от генерал-адютант И. Григорович за установяване на руска база в Бургас – дори ако се налага градът да бъде превзет – поради изгодното стратегическо разположение (разстоянието до Босфора е само 100 мили)[7]. Въпреки че това предложение е отхвърлено, присъствието на немски подводници по българското крайбрежие през лятото и есента на 1915 г., създаването на техни бази в пристанищата на Евксиноград[8] и Варна[9], а накрая и влизането ни във войната на страната на Централните сили насочват вниманието на руския флот към западното крайбрежие на Черно море и към унищожението на подводниците, които се намират в български пристанища[10]. За това допринасят и новини като тази, публикувана в сутрешния брой на Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung от 12 октомври 1915 г., която предава информация от Birschewia Wiedomosti и гласи, че във Варна понастоящем са разквартирувани 8 немски подводници и се очаква пристигането на още три, така че българското пристанище ще разполага впоследствие с флотилия от 11 подводници[11] – съобщение, което не отговаря на реалността, но всъщност няма как да не привлече внимание.

Така в ранните часове на 27 октомври 1915 г. (нов стил) в морето пред Варна се появява многочислена руска ескадра (в състава от общо 22 кораба личат имената на линейните кораби „Йоан Златоуст“, „Пантелеймон“, „Св. Евстатий“ и „Императрица Мария“), която, подпомогната от водосамолети, започва бомбардировка[12]. Българските брегови батареи[13] не отвръщат на огъня, тъй като руските кораби са извън обсега на нашите оръдия[14], но началникът на артилерийската брегова отбрана майор Милко Железов подчертава

Nr. 552. 44. Jahrgang — Abend-Ausgabe — Donnerstag, 28. Oktober 1915

Berliner Tageblatt

und Handels-Zeitung

Zwei russische Panzer vor Varna versenkt.

Einnahme von Zajecar durch die Bulgaren.

Die Ankunft der bulgarischen Verbindungspatrouille.

Westlicher Kriegsschauplatz.

Östlicher Kriegsschauplatz.

Hauptquartier des Generalfeldmarschalls v. Hindenburg.

Balkankriegsschauplatz.

Der Kampf Serbiens nach vier Fronten.

Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung, бр. 552 (вечерен) от четвъртък, 28 октомври 1915 г., стр. 1 (източник: Staatsbibliothek zu Berlin. Preußischer Kulturbesitz, ZEFYS: Historische Zeitungen – Zeitungsinformationssystem, zefys.staatsbibliothek-berlin.de)

впоследствие, че бойният дух при руското нападение е на високо ниво. Въпреки обстрела и затрудняващото маневрирането мъртво вълнение и двете немски подводници – UB 8 (с командир старши лейтенант Ернст фон Фойгт), намираща се тогава в пристанище Евксиноград, и UB 7 (с командир старши лейтенант Вилхелм Вернер), намираща се в пристанище Варна, успяват да се отправят срещу неприятеля, а UB 7 съумява да изстреля торпедо срещу един от руските кораби[15], макар и безуспешно[16]. Изправяйки се едновременно срещу две подводници, руската ескадра се оттегля[17].

Още на 28 октомври вечерта на първа страница на Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung излиза новината за бомбардировката на Варна; публикуваната статия информира, че два руски броненосеца са потопени, а останалите са отстъпили, преследвани от подводници[18].

В броя на Berliner Volks-Zeitung от същата вечер е публикувана идентична информация; допълва се обаче, че безуспешното

Berliner Volks-Zeitung

Abend-Ausgabe

Donnerstag, 28. Oktober 1915

Die Festung Zajecar in bulgarischem Besitz.

Zwei russische Linienschiffe vor Varna versenkt.

Das verlassene Serbien.

Der Schlüssel zu Pirot in Händen der Bulgaren.

Beschießung von Warna.

Berliner Volks-Zeitung, бр. 552 (вечерен) от четвъртък, 28 октомври 1915 г., стр. 1 (източник: Staatsbibliothek zu Berlin. Preußischer Kulturbesitz, ZEFYS: Historische Zeitungen – Zeitungsinformationssystem, zefys.staatsbibliothek-berlin.de)

нападение на Варна буди най-хубави бъдещи изгледи в случай на опит за руски десант[19] (идеята за такъв опит всъщност се споменава спорадично в руски архивни документи)[20]. Информацията относно руските загуби, публикувана от берлинските вестници, не съответства на истината, но същевременно илюстрира един подход при пресъздаване на събитията, който представя бойните действия при Варна като бляскава победа.

Подводници от клас UB участват впоследствие в различни операции в Черно море. Сред тях може да се отбележат престрелката между UB 7 и руските разрушители „Пронзительный“ и „Счастливый“ в Кара-Бурну на 22 януари 1916 г., завършила без поражения за която и да е от двете страни[21], но и морската битка при Каварна на 7 септември 1916 г., когато срещу бомбардиращите града руски разрушители „Быстрый“ и „Громкий“ са изпратени водосамолети,

Подводник 18, командван от лейтенант Никола Тодоров, и немските подводници UB 7, вече с командир старши лейтенант Франц Лютйохан, и UB 42 под командването на капитан-лейтенант Фриц Верникe[22]. В този случай подводниците не успяват да застигнат руските бойни кораби, но водосамолетите бомбардират неприятеля и го принуждават да се оттегли[23].

Подводните лодки от клас U, разполагащи с най-голяма огнева мощ и способни да осъществяват най-продължителни плавания, и то на най-голям периметър, се оказват нужни на адмирал Сушон срещу блокиращите руски сили в края на 1915 и началото на 1916 г. – тогава той отправя до щаба на Военноморския флот в Берлин молба относно изпращането на големи подводници[24]. Тя бива удовлетворена и през пролетта и лятото на 1916 г. в Истанбул пристигат U 33 под командването на капитан-лейтенант Конрад Гансер и U 38, командвана от капитан-лейтенант Макс Валентинер[25]. Първата подводница е на разположение на Сушон от 11 март до 14 ноември, а втората от 23 май до 12 август. Това дава незабавен резултат – дейността на немските подводници срещу руското корабоплаване в Черно море рязко нараства. През първата половина на 1916 г. те потапят 15 руски съда, сред които транспортни кораби, такива с медицинско предназначение и др. Руските загуби на кораби за годината са по-големи от загубите през предходните две години взети заедно.

Действията на подводниците намират отражение и в берлинската преса. Във вечерния брой на Berliner Volks-Zeitung от 3 април 1916 г. например се съобщава, че на 30 март североизточно от Батуми немски подводници са потопили руски транспортен кораб, превозващ войници, а на следващия ден – още два, единият от които ветроходен; освен това с успех е обстрелван укрепеният бряг северно от Поти[26]. Подробности не се съобщават.

Накрая няколко думи и за немските подводници от клас UC. Тяхната дейност през войната е по-трудно проследима в немската преса поради характера на възложените им задачи – разполагането на минни заграждения. Въпреки това е налична информация за потопени противникови съдове, особено от подводници от тип UC II, които са въоръжени и с торпеда. Заслужава да се спомене и предимството, което те внасят с присъствието си в Черно море спрямо руските сили, тъй като в края на 1916 г. подводният минен заградител „Краб“ продължава да бъде единственият представител от този клас в състава на руския Черноморски флот[27].

Цялостно за действията на немските подводници на Черноморския театър на бойните действия следва да се подчертае, че условията в Черно море не се оказват достатъчно удачни за водене на подводна война, както е видно от доклада на началника на германския Адмиралтейски щаб адмирал-фелдмаршал Хенинг фон Холцендорф от 20 декември 1916 г.: малката дълбочина в крайбрежните райони, кратките разстояния между пристанищата, бурите, мините – само до края на 1916 г. 4 немски подводници (UB 7, UB 45, UB 46 и UC 15) потъват поради съприкосновение с мини, което принуждава ръководството на флота да ограничи действията на подводните лодки в Черно море, но и присъствието на бързи вражески разрушители и кръстосвачи, на които подводниците не са в състояние да противодействат с успех[28], възпрепятстват разгръщането на пълния потенциал на тези бойни машини. Руският Черноморски флот успява да наруши неколкократно и снабдяването на Истанбул.

Въпреки това в заключение не бива да се премълчават успехите и положителният принос на немските подводници в Черно море, които намират отражение и в тогавашната берлинска преса, макар и изнесената информация не винаги да е напълно вярна и често да липсва конкретика. Тяхното присъствие принуждава руския Черноморски флот да се отнася с голяма предпазливост при всяко операция и ангажира негови кораби в определени райони тогава, когато те са необходими на други места. Същевременно намалява заплахата от извършване на десант и до голяма степен руският Черноморски флот се въздържа от широкомащабни презморски действия. Намесата на немски подводници води до отлагане на операции и така предоставя време за реакция срещу руския флот. Подводните лодки успяват да противодействат на руските блокиращи сили и да нарушат както транспортните връзки на неприятеля, така и да осъществят настъпателни действия. Не на последно място, дори малък брой подводни лодки се оказва принципно достатъчен за защита на пристанища срещу многочислени ескадри.

БЕЛЕЖКИ

[1] Относно характеристиките на подводниците от клас UB вж.: ***Павлов, В.*** Българският военноморски флот в Първата световна война 1915 – 1918 г. – Военноисторически сборник, 1971, кн. 2, с. 57.

[2] Всички дати в настоящата статия са по нов стил.

[3] ***Козлов, Д.*** Нарушение морских коммуникаций: проблемы и пути их решения по опыту действий Российского флота в Первой мировой войне (1914 – 1917 гг.), дис. Москва, 2015, с. 356 и сл. Русия влиза във войната в Черно море с 11 подводници – ***Павлов, В.*** Българският военноморски флот ..., с. 55.

[4] За UB 8, респективно Подводник 18, вж.: ***Йорданов, Н.*** Първата българска подводница. – Военноисторически сборник, 1999, кн. 3, с. 130 – 145 (Действителен автор на статията е ***Вълкан Вълканов***. Името е сгрешено по вина на редакцията на ВИС); ***Живков, В.*** Карта на потъналите кораби по българското крайбрежие на Черно море. Варна, 2014, с. N8.

[5] Военноморски музей – Варна (ВММ), вх. № 135 – 1967, п. 129, л. 9 – Архив на контраадмирал ***Сава Иванов.*** Материали за участието на Флота в Първата световна война; ***Павлов, В.*** Българският военноморски флот ..., с. 58; ***Козлов, Д.*** Нарушение морских коммуникаций ..., с. 360.

[6] ***Козлов, Д.*** Нарушение морских коммуникаций ..., с. 368 и сл.

[7] АВПРИ, ф. 138, оп. 467, д. 482, л. 3 – 5. Вж. и: ***Козлов, Д.*** Нарушение морских коммуникаций ..., с. 355. Руски план за превземане на Варна споменава в личния си дневник полковник ***М. Железов*** – ВММ, вх. № 50-1966, личен дневник, л. 82 и сл. – Архив на полковник ***М. Железов.*** Вж. и: ***Павлов, В.*** Българският военноморски флот ..., с. 63.

[8] Относно базата в Евксиноград вж.: Павлов, В. Българският военноморски флот ..., с. 62; ***Козлов, Д.*** Объект удара – Варна. Действия флота Черного моря у болгарского побережья в кампаниях 1915 и 1916 гг. – ФлотоМастер, 2001, кн. 1, с. 16.

[9] Относно базата във Варна вж.: ***Козлов, Д.*** Объект удара ..., с. 16.

[10] ***Козлов, Д.*** Нарушение морских коммуникаций ..., с. 370.

[11] Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung, 12.10.1915 г., бр. 521 (сутрешен), год. 44, с. 2.

[12] Павлов, В. Българският военноморски флот ..., с. 63 и сл.

[13] За въоръжението им вж.: Вълканов, В. Ударът на руския Черноморски флот върху Варна на 14 октомври 1915 година. – Военноисторически сборник, 1998, кн. 4, с. 51 и сл.

[14] ВММ, вх. № 92-1957, п. 48, л. 2 – Прѣписъ от дневника за военнитѣ дѣйствия на 14 Октомврий 1915 г.

[15] ВММ, вх. № 1009-1956, п. 43, л. 17 – Бойни действия на Черноморския флот за време отъ 10/23 септемврий 1915 г. до 1 януарий 1918 година; ВММ, вх. № 62-1966, п. 23, л. 9 и сл. – Архив на полковник М. Железов; ВММ, вх. № 135-1967, п. 129, л. 199 и сл. – Реляция за Действията на подводните лодки "U 17" и "U 18" на 14-и (27) октомврий т. г. въ Варненския заливъ. Извлечение от Дневника за военните

действия на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО Германския Император "U 17" и "U 18" на 14/27-й октомврий 1915 година; Вълканов, В. Ударът на руския …, с. 57.

[16] ***Козлов, Д.*** Обект удара …, с. 17.

[17] ВММ, вх. № 10091956, п. 43, л. 18 – Бойни действия на Черноморския флот за време от 10/23 септемврий 1915 г. до 1 януарий 1918 година; ВММ, вх. № 472-1956, п. 65, л. 4 – Беседа. Четена предъ г. г. офицеритѣ отъ Морската Полицейска Служба на 12 Мартъ 1931 год. Действията на Подводник №18 пред Кюстенджа. Относно бомбардировката на Варна вж. и: ЦДА, КМФ 06, инв. № 275/49, л. 12 – 13, recn. Freiburg i. Br., BAMA, RM 5/V 1689 – Препис на доклад от 28 октомври от 1915 г. на германския консул във Варна Франо до германския пълномощен министър д-р Георг фон Михаелес в София (превод на български език е публикуван в: България в Първата световна война. Германски дипломатически документи. Т. I. С., 2002, с. 485); Вълканов, В. Ударът на руския …, с. 50 – 68; ***Козлов, Д.*** Обект удара …, с. 17 и сл.

[18] Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung, 28.10.1915 г., бр. 552 (вечерен), год. 44, с. 1.

[19] Berliner Volks-Zeitung, 28.10.1915 г., бр. 552 (вечерен), год. 63, с. 1.

[20] РГА ВМФ, ф. 609, оп. 1, д. 846, л. 152 – 157; ***Козлов, Д..*** Обект удара …, с. 16 и сл. За препоръките на англо-френските морски щабове относно руски десант вж.: Вълканов, В. Ударът на руския …, с. 51.

[21] ***Козлов, Д.*** Нарушение морских коммуникаций …, с. 386.

[22] ***Лечев, В.*** Нови сведения за освобождението на Балчик и Каварна през септември 1916 г. – В: Годишник на Военноморския музей – Варна. Т. VIII. Варна, 2013, с. 116.

[23] Пак там, с. 116.

[24] ***Козлов, Д.*** Нарушение морских коммуникаций …, с. 383.

[25] За тази и следващата информация вж.: пак там, с. 425 и сл.

[26] Berliner Volks-Zeitung, 03.04.1916 г., бр. 173 (вечерен), год. 64, с. 1.

[27] ***Козлов, Д.*** Нарушение морских коммуникаций …, с. 377.

[28] RM 5/905 Bl. 30 – 31, B 35545 III – Immediatvortrag des Chefs des Admiralstabs der Marine. Berlin, 20.12.1916. Подобни сведения дава и Началникът на българския боен флот полковник Кирков в таен рапорт до Щаба на армията от 20 октомври 1916 г. – ВММ, вх. № 915-1955, п. 47, л. 55.

НОВОИЗДИРЕН АВСТРИЙСКИ МЕМОРАНДУМ ПО ДУНАВСКИЯ ВЪПРОС (АПРИЛ 1916 г.)

Велико Лечев

Участието на Австро-Унгария и нейните съюзници в Първата световна война е сред подробно проучените теми в съвременната историография[1]. В процеса на изясняването на редица значими аспекти, пряко свързани с посочената тема, се отделя внимание и на политиката на Хабсбургската монархия по дунавския въпрос през 1914 – 1918 г.[2] По-нататъшното изследване на тази проблематика налага издирването и анализирането на повече архивни източници. С оглед на това в настоящия доклад е направен опит да бъде коментиран новоиздиреният „Меморандум на кмета на Виена [д-р Рихард Вайскирхнер] относно развитието на водните пътища по реките Рейн, Елба, Одер и Черно море“. Документът е от 28 април 1916 г.[3] Неговият автор е един от изявените представители на политическия елит в Австро-Унгария[4].

* * *

За да се изяснят позициите на Хабсбургската монархия по дунавския въпрос през първите две години от световната война, е необходимо да се направи кратка историческа ретроспекция.

Австрия води активна политика за утвърждаване на влиянието си по р. Дунав от края на XVII в. В резултат на успешните войни срещу Османската империя са спечелени редица привилегии. По силата на мирните договори, подписани в Карловац (1699 г.), Пожаревац (1718 г.) и Белград (1739 г.), Високата порта признава правото на австрийския търговски флот да плава по средното и долното течение на реката. Османската империя дава право за корабоплаване по р. Дунав и на Русия с мирните договори, сключени в Кючюк Кайнарджа (1774 г.), Букурещ (1812 г.) и Одрин (1829 г.)[5].

Клаузите за навигацията в двустранните австро-турски и руско-турски договори способстват за постепенното утвърждаване на дунавския въпрос като важна съставна част от международните отношения.

Съществен принос за това има Виенският конгрес (1815 г.). Той издига принципа за свобода на корабоплаването по международните реки Рейн, Майн, Некер, Мозел и др. Този принцип, залегнал като основополагащ в теорията на речното право, е подкрепен от Австрия и е приложен, макар и с известни отклонения, по р. Дунав едва на Парижката мирна конференция (1856 г.). Конференцията решава да бъде създадена Европейска дунавска комисия (ЕДК) от представители на великите сили. Главната задача на Комисията се свежда до отстраняването на препятствията за корабоплаването по участъка Сулина – Исакча. Същевременно според договора Русия губи Южна Бесарабия, а с това и излаза си на реката[6]. Австрия печели победа над своя основен съперник, но занапред е принудена да се съобразява предимно с позициите на Англия и Франция[7].

Две години по-късно, отново във френската столица, се обсъжда Акт за корабоплаване, който е изработен с активното участие на Австрия. Предвидената в този документ Комисия на крайбрежните държави не получава безрезервна международно-правна санкция от представителите на останалите велики сили. Председателството на Комисията от Хабсбургската монархия, както и предоставянето на каботажното корабоплаване от Железни врата до Исакча на австрийските параходни дружества, са основните мотиви, довели до отхвърляне юридическата валидност на Акта по отношение на Долен Дунав[8].

До 1878 г. великите сили укрепват своето влияние по р. Дунав за сметка на Русия, Османската империя и васалните княжества на Балканите. По силата на Международния акт за корабоплаване (1865 г.), подписан от държавите, които са страни по Парижкия договор, и на Лондонския протокол (1871 г.), ЕДК разширява своите юридически и административни правомощия. Вследствие на извършените значителни по обем регулационно-технически дейности от Комисията става възможно параходи с дълбоко газене да навлизат по морския участък от Сулина до Исакча и да извозват големи количества зърнени храни и суровини. По дунавския воден път се установява относително равновесие. Австрия (от 1867 г. Австро-Унгария) контролира режима на корабоплаване нагоре от Железни врата посредством сключените двустранни договори с Бавария и Вюртемберг. Движението на плавателните съдове от Железни врата до Исакча остава като цяло нерегламентирано. Хабсбургската монархия се стреми да спечели поголямо влияние в управленческите структури и служби на ЕДК.

Много по-резултатни са усилията на австрийските и унгарските параходни дружества. Те превозват основната част от пътниците и товарите по реката[9].

На Берлинския конгрес (1878 г.) Австро-Унгария реализира голяма част от своите политически предначертания – окупирани са Босна и Херцеговина, укрепват позициите на Двуединната монархия по р. Дунав[10]. Подписаният договор в германската столица постановява: да се неутрализира долното течение на реката, като се разрушат крепостите по двата бряга и се забрани плаването на военни кораби; под юрисдикцията на Австро-Унгария и Германия остава участъкът нагоре от Железни врата; Хабсбургската монархия получава правото да извършва регулационни работи по отсечката на Железни врата; правителствата във Виена и Будапеща не са задължени да изискват формално съгласие от Сърбия и Румъния, въпреки че горепосочените работи следва да се осъществят върху част от бреговата ивица на двете балкански държави; Русия си възвръща Южна Бесарабия с канала Килия и е приета отново за член на ЕДК; Комисията има право на законодателна инициатива, включително по морския участък; тя разширява правомощията си до Галац[11].

Постановленията на Берлинския договор запазват правата на западните държави спрямо контрола на корабоплаването по р. Дунав. Увеличава се относителната тежест на Австро-Унгария по голямата водна артерия посредством предоставените ѝ правомощия в района на Железни врата. На 8 юли 1878 г. Хабсбургската монархия подписва конвенция със Сърбия, по силата на която получава южната брегова ивица на тази отсечка[12]. От своя страна Австрия преотстъпва предвиденото извършване на регулационни работи на Унгария[13].

Периодът 1879 – 1883 г. се характеризира с остро противоборство между Хабсбургската монархия и Русия. ЕДК решава да се състави Подкомисия, която да съгласува Акта на корабоплаване от 1865 г. с клаузите на Берлинския договор по дунавския въпрос. В центъра на австро-унгарско-руските противоречия при обсъждането на различните проекти е проблемът за създаване на Смесена комисия с участието на крайбрежните балкански държави – Сърбия, България и Румъния. След продължителни разисквания, на 10 март 1883 г. в Лондон е подписан договор, който предвижда: правомощията на ЕДК да се разширят до Браила; срокът на действие на Комисията да се продължи с 20 години, след което на всеки три години да

се подновява автоматично; тя няма право да упражнява ефективен контрол върху онази част от Килийския ръкав, чиито два бряга принадлежат на Русия; Русия и Румъния се задължават да уведомяват ЕДК за своите строителни и регулационни работи по този ръкав; Румъния се приема за член на Комисията[14].

Краткият преглед на Лондонския договор показва, че западните държави налагат известни ограничения най-вече на Русия. Те не допускат да се сформира Смесена комисия на крайбрежните държави поради опасенията си от налагането на руското влияние в нея. Същевременно „Правилникът за корабоплаване по Долен Дунав", обсъждан на дипломатическата конференция в английската столица, не е подписан от България и Румъния. В резултат на това не е приложен. Отказът на западните държави да приемат представители на България и Сърбия в ЕДК способства допълнително за укрепване влиянието на Австро-Унгария по долното течение на реката[15].

Хабсбургската монархия има сериозно превъзходство над останалите дунавски държави по отношение на своя речен търговски флот[16]. Монархията утвърждава влиянието си по голямата водна артерия благодарение на своите силни параходни дружества – Първото австрийско императорско и кралско параходно дружество, Унгарското кралско параходно дружество, Унгарското речно параходно дружество и Южногерманското параходно дружество. Четирите дружества притежават 67,2 % от общия брой на влекачите и 81,1 % от общия брой на шлеповете на дунавските държави[17].

В навечерието на Първата световна война Австро-Унгария разполага с 9 тежки монитора и множество спомагателни бойни кораби, които са в състояние да противодействат успешно на всеки противник по реката. Военните речни сили на Германия, Русия, България и Румъния отстъпват чувствително по своя брой и въоръжение на австро-унгарската дунавска флотилия[18].

През периода юли 1914 – октомври 1915 г. Двуединната монархия се оказва безсилна да промени наложения военновременен режим на корабоплаване по отсечката Белград – Радуевац. Пионерни подразделения на противника, подпомогнати от съглашенски военни мисии, минират тази отсечка, вследствие на което Централните сили са лишени от пряка транспортна връзка с България и Османската империя[19].

До разгрома на Сърбия усилията на правителствата във Виена и Будапеща са насочени главно към установяването на контрол

върху корабоплаването по участъка Белград – Железни врата. По настояване на унгарския министър- председател граф Ищван Тиса е подсилена дислоцираната в Банат армия на генерал Пфланцер-Балтин, която следва да форсира реката и да овладее южния бряг на участъка[20]. Неуспешната лятно-есенна военна кампания на австро-унгарските войски на Балканския фронт през 1914 г. осуетява този план. Вследствие на същите причини, преценени обективно от началника на Генералния щаб генерал Франц Конрад фон Хьотцендорф, са изоставени плановете за изпращане на монитори надолу от Белград[21].

Обезвреждането на минните заграждения на изток от сръбската столица е обект на внимание и от страна на австро-унгарското Министерство на външните работи. Барон Ищван Буриан, съгласувано с главната квартира, отправя искане към командването на турския военен флот да блокира участъка пред делтата на р. Дунав. Искането не е удовлетворено предвид необходимостта от надеждна защита на Проливите. В резултат на това руските транспорти продължават да навлизат безпрепятствено от Черно море по р. Дунав и да доставят оръжие и муниции на Сърбия[22].

След разгрома на западната ни съседка през октомври – ноември 1915 г. дунавският воден път се използва от Австро-Унгария и Германия предимно за снабдяване на България и Османската империя с военни материали[23]. Междувременно румънската главна квартира заповядва да бъдат поставени плътни минни заграждения при Тутракан – Олтеница и при устието на р. Прут и Галац. В съответствие с провежданата политика на благосклонен неутралитет към Антантата правителството на Йон Братиану се противопоставя неколкократно на дипломатическия натиск на Виена за възстановяване на довоенния режим на корабоплаване по Долен Дунав. Надеждите за постигане на тази цел от Хабсбургската монархия с помощта на ЕДК са илюзорни. Австро-унгарският делегат в Комисията – Фелнер, информира редовно барон Буриан за невъзможността да прокара едно или друго решение поради преобладаващия брой представители на съглашенските държави в нея[24].

* * *

В условията на назряващия военен конфликт между държавите от Четворния съюз и Румъния Германия показва недвусмислено, че желае да наложи своите виждания по дунавския въпрос.

На 13 февруари 1916 г. в Нюрнберг се събират на съвещание представители на различни градове от Бавария, за да обсъдят възможностите за бъдещото развитие на корабоплаването по р. Дунав.

Задълбочени познания по дунавския въпрос в хода на обсъжданията демонстрира кметът на Регенсбург д-р Йозеф Блайар. По негово предложение съвещанието взема решение по време и след края на войната по реката да бъдат извършени мащабни регулационно-технически работи с цел превръщането ѝ във воден път от световна величина. С оглед на това Германия и Австро-Унгария трябва да сключат двустранен договор, по силата на който се задължават да извършат целия набор от хидростроителни дейности за подобряване плавателността по Горен и Среден Дунав.

На съвещанието в Нюрнберг присъстват и редица представители на градовете, разположени по реките Рейн и Майн. Сред тях са кметът на Франкфурт – Фойгт, председателят на Търговската камара в същия град – Варенкаммпф, председателят на Търговската камара в Манхайм – Енгелхард, а така също общински съветници и представители на търговските среди от Мюнхен, Регенсбург, Пасау, Нюрнберг и други градове. Предвид на наложената морска блокада от съглашенския флот в Северно море и в Атлантическия океан те настояват да се предприемат адекватни действия за перспективното разширяване на корабоплаването по р. Дунав[25].

Консулството на Хабсбургската монархия в Мюнхен информира своевременно министерските съвети на Австрия и Унгария за решенията на съвещанието в Нюрнберг. На тези решения не е обърнато особено внимание поради невъзможността да бъдат финансирани крупни хидротехнически мероприятия по време на Първата световна война[26].

Но твърде скоро става ясно, че решенията на съвещанието в Нюрнберг не се свеждат до разработването на абстрактни планове за бъдещето. В края на февруари и началото на март 1916 г. кметът на Регенсбург д-р Й. Блайар извършва активни консултации с баварското правителство, дирекцията на Баварския лойд, с представители на банкерските, търговските кръгове в Южна Германия и достига до извода, че диалогът с Австро-Унгария относно необходимостта от постигането на договорености за извършването на регулационно-технически мероприятия по Горен и Среден Дунав трябва да започне преди края на войната. В израз на това свое разбиране д-р Блайар изпраща писмо до кмета на Будапеща – д-р Ищван Барчи[27], на 10 март с. г.

Следва да се отбележи, че д-р Блайар предпочита да установи директен контакт с д-р И. Барчи, а не с кмета на Виена д-р Рихард Вайскрихнер, под чийто патронаж през есента на 1916 г. се предвижда да бъде проведено съвещание, посветено на въпросите на плавателността по австрийския и унгарския участък на р. Дунав без участието на Германия. С очевидното намерение да изземе инициативата от своя колега във Виена и да осигури участието на Германия д-р Блайар се обръща към д-р Барчи, като се надява по този начин да подтикне не само кмета на Будапеща, но и унгарското правителство, да потърсят възможности за утвърждаване на позициите си по голямата транспортна артерия.

В уводната част на писмото си до д-р И. Барчи, д-р Й. Блайар изтъква належащата необходимост от подробно разискване по въпросите на речното корабоплаване, тъй като морската блокада на Антантата повишава автоматично стопанската и военнополитическата роля на дунавския воден път. Заедно с това кметът на Регенсбург посочва, че Германия не е в състояние да направи сама нищо съществено без участието на Австрия и Унгария, що се отнася до подобряване плавателността на реката[28]. Ето защо, като се позовава на решенията на съвещанието в Нюрнберг, д-р Блайар настоява бъдещото развитие на корабоплаването по Дунав да се извършва въз основа на двустранен германско-австро-унгарски договор, който да определи правата и задълженията на двете държави от инженерно-техническо и международноправно естество. С оглед постигането на поставените цели той предлага на д-р И. Барчи тези въпроси да се обсъдят на конференция в Будапеща, на която да бъдат поканени представители на Германия и Австро-Унгария, заемащи ръководни длъжности във водещите търговски, индустриални и транспортни институции на двете държави. Като мотив за евентуално определяне на унгарската столица за домакин на конференцията не се посочват съображения от политически характер, а благоприятното местоположение на града, който може да бъде достигнат сравнително лесно от пратениците на участващите държави.

Веднага след получаването на писмото д-р И. Барчи запознава с германската инициатива Министерския съвет на Унгария. Премиерът граф Ищван Тиса дава съгласието си за провеждането на конференцията в Будапеща и възлага на барон Йозеф Харкани – министър на търговията, Ерих Шилани – министър на земеделието, както и

на държавните секретари – барон Йозеф Каци, Карл фон Немет и Вилхелм фон Лерс, да окажат съдействие на д-р Ищван Барчи.

На 24 март 1916 г. в кметството на унгарската столица е проведено съвещание с участието на д-р Барчи и двамата министри, на което е решено да се приеме предложението на д-р Блайар. На същата дата кметът на Будапеща уведомява своя колега от Регенсбург, че свикването на конференцията е „в интерес на дунавското корабоплаване“[29]. Заедно с това д-р И. Барчи кани д-р Блайар да посети столицата на Унгария, за да определят дневния ред. Вследствие на причини, които не се посочват в кореспонденцията между двамата, през следващите три месеца д-р Блайар не посещава Будапеща, но дава съгласието си от германска страна да участват с доклади инж. Артур Видерман – директор на Пътната и хидростроителна служба в Дагендорф, и д-р Рихард Льобл – президент на Акционерното дружество „Елба“.

Диалогът между д-р И. Барчи и д-р Й. Блайар относно подготовката и свикването на Дунавската конференция се води доста активно в продължение на около три месеца без представители на Австрия. Кметовете на Будапеща и Регенсбург съобщават своя замисъл на колегата си от Виена д-р Рихард Вайскирхнер едва в края на юни 1916 г., което е показателно за стремежа им да не позволят на Австрия да определи кръга от въпросите за разискване на конференцията[30].

В този смисъл инициативата на д-р Й. Блайар и д-р И. Барчи може да се разглежда като предпоставка за бъдещо ограничаване на австрийското влияние по р. Дунав за сметка на активизирането на контактите между Бавария и Унгария[31].

Във Виена разполагат с достатъчно надеждна информация относно предстоящото свикване на Дунавската конференция в Будапеща. В отговор на започналия политически диалог между д-р Й. Блайар и д-р И. Барчи премиерът граф Карл Щюрк, министърът на търговията – д-р Шпицмюлер, министърът на правосъдието – фон Хоенбургер, и министърът на железниците – фон Фьорстер, се изказват против участието на членове на австрийското правителство в подготвяния форум в унгарската столица. Смята се, че така решенията на конференцията няма да имат задължителен характер за Австрия, доколкото представители на нейното правителство не участват в тяхното обсъждане и гласуване. Все пак на д-р Р. Вайскирхнер е възложено да представлява Виена, заедно с няколко

експерти от посочените министерства. Същевременно на директора на Службата за регулиране на Дунава в Долна Австрия – инж. Рудолф Райх, е възложено да изнесе доклад за условията на корабоплаване по австрийския участък на реката[32].

Утвърждаването на д-р Р. Вайскирхнер за водач на австрийската делегация е предопределено от неговите задълбочени познания по дунавския въпрос. Конкретен израз на подготвеността му по тази сложна и многоаспектна материя е „Меморандумът относно развитието на водните пътища по реките Рейн, Елба, Одер и Черно море“, който той представя на правителството на Австрия на 28 април 1916 г.[33]

Съдържанието на документа заслужава внимание, тъй като за първи от началото на световния военен конфликт представител на висшите политически кръгове във Виена се ангажира с разработването на относително цялостно виждане по дунавския въпрос[34].

В уводната част на „Меморандума” се отбелязва изрично, че военният разгром на Сърбия през есента на 1915 г. позволява да бъде възстановена пряката транспортна връзка на Германия и Австро-Унгария с техните съюзници – България и Османската империя. Според д-р Р. Вайскирхнер така държавите от Четворния съюз разполагат с по-добри възможности за противодействие на наложената морска блокада от Антантата.

В разглеждания документ не са изложени единствено и само констатации, свързани с военновременните условия на корабоплаване по р. Дунав през 1915 – 1916 г. Кметът на Виена обръща много по-голямо внимание на перспективното използване на дунавския воден път след световната война. Независимо че извоюването на крайната победа над Антантата е подлагано на основателни съмнения от редица видни представители на политическия и военния елит в австрийската столица, д-р Р. Вайскирхнер посочва необходимостта от превръщането на голямата транспортна артерия в трансмисия, която следва да улеснява стопанското развитие на Хабсбургската монархия и Германия по посока на Балканите, Черно море, Близкия изток и Средна Азия. Изпълнението на посочената максимална цел предполага започването на интензивна работа по строежа на изкуствени водни пътища с оглед свързването на р. Дунав с водосборните басейни на три от големите плавателни реки в Германия – Рейн, Елба и Одер. Изработването, финансирането и реализирането на подобни планове изисква сериозни усилия от страна на двете

германски империи. Те следва да постигнат нужните договорености помежду си с оглед на сравнително неголемите си възможности да се наложат като първостепенни морски сили от световна величина[35]. Д-р Р. Вайскирхнер акцентира повече върху икономическите предимства за Хабсбургската монархия, които тя ще спечели при бъдещото разширяване на дунавския воден път: „Разширяването на речния трафик – отбелязва той – ще окаже животворно въздействие върху австрийската индустрия, ще увеличи възможностите за продажба на стоки и ще задоволи в значителна степен интересите на селското стопанство. Във всеки случай с това ще се подобрят съществено възможностите за пласмент в редица желани региони“[36].

Цитираният откъс свидетелства, че д-р Р. Вайскирхнер е наясно с важната стопанска роля, която трябва да играе р. Дунав в перспективните планове на Австро-Унгария и Германия. Той не се ограничава само с изтъкването на съображения от общ характер, а препоръчва някои конкретни практически стъпки, които биха увеличили възможностите за реализиране на горепосочените планове. Според него Общият Министерски съвет на Хабсбургската монархия е длъжен да предвиди необходимото финансиране на строежа на нови пристанища с потребното количество складове, товароподемни машини и други съоръжения със съответния обслужващ персонал, както и да се предвиди свързването на пристанищата с националната железопътна мрежа.

В целия комплекс от мерки, предложени от кмета на Виена, се откроява категоричното извеждане като приоритет на утвърждаването на австрийската столица като средище на речния трафик в Средна Европа, особено при преразпределението и вторичното превозване на стоки до други части на стария континент[37]. Изложените съображения по този въпрос не са лишени от основания, тъй като двете най-големи германски дунавски пристанища – Регенсбург и Пасау, са със значително по-ограничени възможности в това отношение[38].

По-нататък в „Меморандума” д-р Р. Вайскирхнер се спира на проведеното съвещание в Нюрнберг на 13 февруари 1916 г. Като отбелязва, че на това съвещание Германия е заявила намерението си да играе първостепенна роля в корабоплаването по р. Дунав, кметът на Виена се дистанцира от евентуална бъдеща конфронтация по тези въпроси с водещата държава в Четворния съюз. Във връзка

с това той настоява за постигане на съгласие не само с правителствата в Берлин и Будапеща, но и с държавите по долното течение на реката. Според него това не означава Хабсбургската монархия да се откаже от своята първостепенна роля в трафика по голямата транспортна артерия. Напротив, д-р Вайскирхнер подчертава, че тази роля може да бъде запазена и утвърдена, ако монархията успее да реши своевременно редица проблеми, пряко свързани с дунавското корабоплаване. С цел да бъдат намалени таксите за превоз на пътници и товари, на преден план е изведена необходимостта от системното подпомагане от държавата на австрийските и унгарските параходни дружества. В контекста на тези разсъждения се уточнява, че в случая не става въпрос за противопоставяне между речния и железопътния транспорт. „Транспортът по водните пътища – посочва д-р Р. Вайскирхнер – не бива да се сравнява с този по железниците що се отнася до бързината, а по-скоро по отношение на превозените количества стоки и сигурността при доставянето им. Тъй като се касае предимно за стоки, то тяхното по-бавно, но в замяна на това по-евтино превозване във всеки случай е от изключителна важност”[39].

В приведения цитат д-р Р. Вайскирхнер отбелязва едно от безспорните предимства на речния транспорт – евтиното превозване на товари до съответното им местоназначение. Според изчисленията на австрийските и унгарските параходни дружества от края на 1916 г. те са в състояние да предложат седем пъти по-ниски тарифи при превоза на стоки в сравнение с железниците[40]. Предвид това в „Меморандума” се утвърждава разбирането, че тези предимства трябва да бъдат използвани от Хабсбургската монархия в усилията ѝ да разшири в бъдеще своето влияние в Черноморския регион, Близкия изток и евентуално в Средна Азия.

В заключителната част на разглеждания документ кметът на Виена настоява в обозрима перспектива да се създадат необходимите предпоставки от стопански и юридически характер, които да насърчат строежа на корабостроителници в двуединната монархия[41]. Очевидно д-р Р. Вайскирхнер смята, че разширяването на австро-унгарското влияние на изток е свързано с увеличаването тонажа на речните параходни дружества[42].

От изложеното е видно, че в „Меморандума” се разглеждат основно две групи въпроси: първата група е свързана с по-ефективното използване на дунавския воден път като средство, даващо пре-

димство на Хабсбургската монархия да утвърди своето влияние на изток; към втората група следва да бъде отнесено препоръчването на редица конкретни стъпки, които да направят възможно перспективното реализиране на поставените цели от глобално естество. Редица от изложените идеи в „Меморандума" са застъпени накратко от представителите на австрийската делегация на Дунавската конференция в Будапеща (4 септември 1916 г.), както и по-късно – в края на 1917 г. и началото на 1918 г., когато Двуединната монархия и нейните съюзници започват преговори със Съветска Русия и Румъния за сключване на сепаративни мирни договори[43].

* * *

Приведените факти и съображения потвърждават, че през 1916 г. Австрия отдава необходимото политическо значение на дунавския въпрос. На опитите на Германия и Унгария да наложат своите виждания по тази сложна и многоаспектна материя е отговорено своевременно, за което свидетелства коментарът на „Меморандума", изготвен от кмета на Виена д-р Р. Вайскирхнер. В годините до края на Първата световна война австрийските правителства полагат системни и целенасочени усилия с ясното намерение да запазят своята водеща роля в корабоплаването по р. Дунав. Загубата на войната от Четворния съюз слага край на вековните стремежи на Хабсбургската монархия за затвърждаване на своето влияние по голямата транспортна артерия.

БЕЛЕЖКИ

[1] Вж. посочената библиография от следните автори: ***Лалков, М.*** Балканската политика на Австро-Унгария (1914 – 1917). Австро-унгарската дипломация в борба за съюзници през Първата световна война. С., 1983, 384 – 397; ***Марков, Г.*** Голямата война и българският ключ за европейския погреб (1914 – 1916). С., 1995, 278 – 287; Същият. Голямата война и българската стража между Средна Европа и Ориента (1916 – 1919). С., 2006, 389 – 398; ***Мишев, Р.*** История на Австро-Унгария. Велико Търново, 2005, 263 – 299; ***Лечев, В.*** Корабоплаването по Дунав и Черно море в политиката на Австро-Унгария (1914 – 1918). Велико Търново, 2005, 354 – 362; ***Rauchensteiner, M.*** Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg. 2. Auflage. Graz – Wien – Köln, 1994, S. 676 – 695; ***Stürmer. M.*** Das ruhelose Reich. Deutschland 1866 – 1918. – In: Deutsche Geschichte. Bd. IX, Berlin, 1994, S. 427 – 444.

[2] ***Николов, А.*** Дунавският въпрос. С., 1917, с. 3 и сл.; ***Фандиков, П. Г.*** Международно-правовой режим Дуная. Москва, 1955, с. 7 и сл.; ***Стателова, Е.***

Дипломацията на Княжество България (1879 – 1886). С., 1979, 20 – 39; ***Паскалева, В.*** Средна Европа и земите по Долния Дунав през XVIII – XIX в. С., 1986, 284 – 293; ***Heiderich, Fr.*** Die Donau als Verkehrsstrasse. Wien – Leipzig, 1916, S. 14 – 55; ***Ferdinand, H.*** Die Wasserstrasse Mitteleuropas. Wien, 1917, S. 10 – 15; ***Hantos, E.*** Das Donauproblem in der Mitteleuropäischen Wirtschaft. Wien, 1928, S. 5 ff.; ***Suhay, E. v.*** Die Rolle der Donau im Weltkriege. – Schweizerische Monatsschrift für Offiziere aller Waffen. Zürich, 1930, Hefte 2 – 6., S. 60 – 63, 99 – 105, 140 – 147, 165 – 171, 207 – 213; La Commission Europeene du Danube et son euvre de 1856 a 1931. Paris, 1931, p. 37 – 38; ***Cartana, J, I. Seftiuc***. Dunarea in istoria populurului roman. Bucaresti, 1972, p. 110 – 125; ***Heppner, H.*** Die grossen Wasserstrassen und ihre Bedeutung. – In: Der Weg führt über Österreich. Zur Geschichte des Vehrkehrs- und Nachrichtenwesens von und nach Südosteuropa (18. Jahrhunderts bis zur Gegenwart). Hrsg. H. Heppner. Wien – Köln – Weimar, 1996, S. 91 – 106.

[3] Централен държавен архив (ЦДА), Колекция микрофилми (кмф), 06/276/7: Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Politisches Archiv (BHStA, P.A.), München, 1916, Abteilung II, Nr. 92 088.

[4] Рихард Вайскирхнер е роден на 24 март 1861 г. във Виена. Завършва гимназия в австрийската столица и специалност „Право“ във Виенския университет. По време на следването си е член на Католическия студентски съюз. Впоследствие става член на Християнсоциалната партия в Австрия. В края на XIX в. и през първото десетилетие на XX в. се утвърждава като един от изявените дейци на партията. През периода 1897 – 1909 г. е депутат в Райхсрата, а от 1907 г., в продължение на две години, е негов председател. Заема поста министър на търговията (1909 – 1911 г.) в правителството на Австрия, оглавявано от Рихард фон Бинерт-Шмерлинг. От февруари 1913 г. до март 1919 г. е кмет на Виена. През този хронологически отрязък от време полага значителни усилия за преодоляване на продоволствените затруднения в австрийската столица. Заедно с това отстоява принципна позиция по дунавския въпрос, който заема централно място в политиката на Хабсбургската монархия в ново време. От 4 март 1919 г. е депутат на Християнсоциалната партия в Националното събрание на Република Австрия. През 1920 – 1923 г. е председател на Националното събрание. Д-р Р. Вайскирхнер завършва земния си път на 30 април 1926 г. в двореца Шьонбрун край Виена. Вж.: ***Турок, В. М.*** Очерки истории Австрии (1918 – 1929 гг.). Москва, 1955, 64, 70, 74, 99, 163, 223; ***Goldinger, W., D. A. Binder.*** Geschichte der Republik Österreich 1918 – 1938. Wien – München, 1992, S. 22.

[5] ***Паскалева, В.*** Цит. съч., с. 244., S. 18 – 25.

[6] La Commission ..., p. 411 – 413.

[7] ***Baicoïano, C. J.*** Handelspolitische Bestrebungen Englands zur Erschliessung der Unteren Donau. Die wirtschaftliche Bedeutung des Schwarzen Meer Hafens von Constanca einst und jetzt. München, 1913

[8] ***Фандиков, П. Г.*** Цит. съч., 72 – 73.

[9] Вж. ***Стефанова, Сл.*** Международни актове и договори (1648 – 1918). С., 1958, 233 – 234

[10] ***Кесяков, Б.*** Принос към дипломатическа история на България (1878 – 1925). Т. I, С., 1925, 9, 14.

[11] Прецизна оценка на политиката на Австро-Унгария по дунавския въпрос прави един от добрите специалисти по тази материя – инж. Любен Божков. Вж. ЦДА, ф. 1494 k, оп. 1, а.е. 46, л. 68, 72.

[12] ***Фандиков, П. Г.*** Цит. съч., с. 92.

[13] Регулационните работи са приключени в общи линии през 1899 г. Преминаването на плавателните съдове през Железни врата се контролира от Унгарското ведомство за корабоплаване в Оршова, чиято дейност се ръководи от пет правилника. По силата на тези правилници ведомството се задължава да организира реморкирането и пилотажа на преминаващите плавателни съдове срещу заплащането на определи такси. Според изчисленията на един от добрите познавачи на дунавския въпрос – Ангел Николов, общият размер на таксата за всеки тон превозен товар възлиза на 2,39 франка. Таксите, определени от ЕДК по морския участък на реката по същия показател, варират между 0,39 – 0,60 франка. Обичайна практика е правителствата във Виена и Будапеща да възстановяват изплатените суми на своите параходни дружества за преминаването през Железни врата под формата на дотации. Установеният унгарски режим на корабоплаване по Железни врата не съответства на чл. 15 от Парижкия договор (1856 г.), постановяващ еднакво третиране на всички национални флагове по р. Дунав, както и на чл. 57 от Берлинския договор (1878 г.), според който събирането на такси се допуска единствено с цел да се покрият разходите за извършените регулационни работи. За правителството в Будапеща е от значение както финансовата изгода, така и създаването на условия за игнорирането на външната конкуренция. Вж. ***Николов, А.*** Цит. съч., 21 – 22.

[14] ЦДА, ф. 1494 k, оп. 1, а.е. 46, л. 68 – 72.

[15] Пак там.

[16] Haus- Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv (HHStA, P.A.), Wien, 1914, Krieg, Administrative Registratur, Ungeordnete Akten, Nr. 507.

[17] ***Letschev, W.*** Österreichisch-Ungarische Donauhandelsschifffahrt 1915 – 1916. – Bulgarian Historical Review, 2002, № 1 – 2, S. 56 – 57.

[18] ***Pawlik, G., H.*** Winkler. Die k. u k. Donauflottille 1870 – 1918. Graz, 1989, S. 29-169; Suhay, E. v. Op. cit., S. 63.

[19] И. На Дунае (по рассказам участника войны). – Морской сборник, Петроград, 1916, № 4, 91-107; ***Каширин, В., Б.*** Дунайская одиссея лейтенанта Григоренко. – Родина. Специальный выпуск (Россия на Дунае). Москва, 2010, № 11, 132 – 138.

[20] ***Tisza, S.*** Briefe (1914 1918). Bd. I, Berlin, 1928, S. 96 – 97, 123 – 124, 129 – 130; ***Кетр, Р.*** Britische Fahrzeuge auf der Donau (1914 – 1915). – Marine gestern, heute. Wien, 1988, 1. Heft, S. 12.

[21] Kriegsarchiv (KA), Wien, 1915, Operationskanzlei/Marinesektion (OK/MS), Karton 370, Nr. 4630, 5843.

[22] Ibidem; ***Pomiankowski, J.*** Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches. Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges. 2. Ausgabe. Graz, 1969, S. 113 – 116.

[23] HHStA, P.A., 1915, Administrative Registratur, Ungeordnete Akten, Anhang c (betreffend Donautransporte).

[24] KA, 1915, I- 3/1 Europäische Donaukommission, Nr. 507; La Commission ..., p. 37 – 38.

[25] За отрицателното въздействие, което оказва морската блокада на Антантата върху стопанството на Австро-Унгария, вж. по-подробно: Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914 – 1918). Eingeleitet und zusammengestellt von M. Komjaty. Budapest, 1966, S. 267, 270, 325 – 326, 333 ff.; Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918. Die wirtschaftliche Entwicklung. Bd. I, Wien, 1973, S. 59 – 61.

[26] Vorgeschichte der Konferenz.- In: Schriften der in Budapest am 4. September des Jahres 1916 abgehaltenen Donaukonferenz. Budapest, 1916, S. 7 – 8.

[27] За политическата дейност на д-р Ищван Барчи през 1916 г. вж.: ***Лечев, В.*** Българска парламентарна делегация в Будапеща и Виена (май 1916 г.). – В: Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Людмил Спасов. Т. I. Велико Търново, 2009, с. 219, 226, 231.

[28] Тази констатация се дължи до известна степен на факта, че Баварският лойд, чието седалище е в Регенсбург, превозва едва около 10 % от пътниците и товарите по р. Дунав. Вж.: ***Döbrentei, G. v.*** Die Donauhandelsflotte im Kriege. – In: Wulff, O. Die österreichisch-ungarische Donauflottille im Weltkriege 1914 – 1918. Wien – Leipzig, 1934, S. 192.

[29] Vorgeschichte der Konferenz. – In: Schriften ..., S. 8 – 9.

[30] Ibidem.

[31] Позицията на д-р Ищван Барчи относно свикването на Дунавската конференция в Будапеща следва да се приеме като потвърждение на кризата на дуалистичната държавно-политическа система в Хасбургската монархия. Вж.: ***Hanak, P.*** Ungarn in der Donaumonarchie. Probleme der bürgerlichen Umgestaltung eines Vielvölkerstaates. – Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. Bd. X, Wien, 1984, S. 228 – 229, 238 – 239, 276 – 277.

[32] Vorgeschichte der Konferenz. – In: Schriften ..., S. 10.

[33] ЦДА, кмф 06/276/7: BHStA, P.A., 1916, Abteilung II, Nr. 92 088.

[34] Десет дни по-късно – на 8 май 1916 г., своите виждания по дунавския въпрос излага накратко австро-унгарският военен аташе по дунавската навигация в България капитан III ранг Карл Мисц. Вж. KA, 1916, OK/MS, Nr. 3443.

[35] Според някои данни военният и търговският флот на Хабсбургската монархия в Адриатическо море се нареждат на осмо място в света по

водоизместимост. Очертаващото се поражение на държавите в Четворния съюз в Първата световна война предполага прекратяването на усилията за утвърждаването на монархията като морска сила от световна величина. Вж.: ***Harbauer, K.*** Der Kaiser und die Kriegsmarine. Wien, 1910, S. 24, 32; ***Aichelburg, W.*** Die Handelsmarine Österreich-Ungarns im Weltkrieg 1914 – 1918. Graz, 1988, S. 147 – 148.

[36] ЦДА, кмф, 06/276/6: BHStA, P.A., 1916, Abteilung II, Nr. 92 088.

[37] Ibidem.[38] Вж. ***Дойков, В., Н. Генчев.*** По Дунав. От шварцвалдските извори до делтата. Русе, 2001, с. 48 – 50, 57 – 59.

[39] ЦДА, кмф 06/276/7: BHStA, P.A., 1916, Abteilung II, Nr. 92 088

[40] Вж. ***Letschev, W.*** Österreichisch-Ungarische Schifffahrt auf der Donau 1916 – 1917. – Bulgarian Historical Review, 2005, № 1 – 2, S. 41 – 66.

[41] ЦДА, кмф 06/276/7: BHStA, P.A., 1916, Abteilung II, Nr. 92 088.

[42] Командните кадри за речното корабоплаване се обучават в Императорската и кралска академия за мореплаване и търговия в Триест. Вж. ***Totičič, E.*** Die k. u k. Marineakademie. – Marine gestern, heute. Wien, 1984, 2. Heft, S. 40 – 41.

[43] Вж. по-подробно: ***Лечев, В.*** Корабоплаването по Дунав и Черно море ..., 156 – 176, 205 – 251.

МИННАТА ВОЙНА КРАЙ БЪЛГАРСКИТЕ БРЕГОВЕ ПРЕЗ ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

(По материали от фонда на Военноморския музей)

Тодорка Стоянова

Най-големите ни успехи, но и най-големите ни загуби през Първата световна война са свързани с минната война край българските брегове. Темата привлича вниманието на военните историци още през 20-те и 30-те години на XX век. Български и чужди морски офицери, участници във войната, също се интересуват от тези въпроси, правят анализи, отчитат успехите и слабостите в контекста на вече отминалите събития, но и с оглед на една бъдеща война[1].

В наши дни има публикации както за успехите – например за взривяването на руския ескадрен миноносец „Лейтенант Пушчин“ – приет за втора българска морска победа, така и за загубите, сред които взривяването на руски мини и потъването на торпедоносеца „Шумни“, на пристанищния влекач „Варна“ и на моторната миночистачна лодка. Отдава се почит на загиналите, сред които и най-опитните – командирът на Минната рота лейтенант К. Минков и кондуктор Д. Докузанов[2].

Моята цел е да представя основните моменти, свързани с минната война край българските брегове през Първата световна война, като използвам документи и материали от фонда на ВММ.

Във Военноморския музей се съхраняват следните групи материали по темата:

1. Документи, които могат да се систематизират в няколко групи:

– архивни документи: заповеди, рапорти, разпореждания, чертежи, планове и др. Те представят обективната картина:

– научни и научно-популярни разработки по темата, писани от офицери, участвали във войната;

– спомени;

– публикации в наши и чуждестранни издания.

Последните три групи документи са повече или по-малко субективни, но именно те показват човешката страна на войната, в тях прозират емоциите на обикновените хора.

1. Снимков материал, даващ нагледна представа за събитията;

2. Предмети от фонда, свързани със събитията:

– Мини, използвани във войната – френски, руски, немски, турски, английски;

– останки от кораби, взривили се на мини. Сред тях особено ценни са от руския ескадрен миноносец „Лейтенант Пушчин“, от торпедоносеца „Шумни“, от пристанищния влекач „Варна“ от немската подводница UB 45;

– лични вещи на участници в минирането и миночистенето.

Тези източници съдържат разнообразна по характер информация и дават една сравнително пълна картина на събитията по българското черноморско крайбрежие.

Минната отбрана е дейност, която включва както поставянето на заградни мини край българските брегове и поддържането на загражденията, така и прочистването на водните пътища от вражески мини и осигуряване на проходи за българските бойни кораби. С тези задачи е натоварена Минната рота. Трудностите при изпълнението им са свързани не само с това, че работата е изключително опасна, но и поради факта, че българският флот не разполага с необходимите кораби и техника за миниране и миночистене и няма достатъчно средства за закупуването им.

В началото на 1914 г. България е излязла от две войни – Първата и Втората Балканска война, в които Флотът трупа боен опит и има своята първа голяма победа – торпилирането и изваждането от строя на турския крайцер „Хамидие”, но за отбраната на българския бряг са употребени значителна част от боеприпасите. След Балканската война България има излаз на Егейско море между устията на реките Места и Марица, но не разполага с военен флот за отбраната на тази водна граница. Напрегнатата политическа обстановка в Европа и подготовката на двата блока – Антантата и Централните сили, за война налагат спешно да се достави нужното въоръжение и да се подготви Флотът за предстоящата война.

България не разполага с голям Военен флот, затова командването му се насочва към отбранителен начин на действие. Заградните мини са ефикасно средство за пасивна защита. Поставянето на минни заграждения в Черно и Бяло море и на р. Дунав е първата за-

дача, която стои пред флота, още преди България да се е включила във войната.В рапорт от 4 февруари 1914 г. началникът на Флота – подполковник К. Кирков, запознава Щаба на армията с наличната техника, въоръжение и боеприпаси. За минната отбрана на бреговете настоява спешно да се доставят 1500 заградни мини за Черно море, 800 – за Бяло море и 700 - за р. Дунав, 4 моторни лодки по 15 тона, 8 лодки по 50 тона, прожектори за осветяване и да се изгради семафорна служба с по три станции на Дунав и Черно море и две на Бяло море.[3] Отговорът на Военното министерство е, че се чака бюджетът за 1914 г.

Въпросът за заградните мини е особено разискван. Още през февруари 1914 г. капитан-лейтенант Е. Винаров предлага на командването на Флота и на щаба на Армията своя разработка на заградна мина, която да се използва от Минната рота.[4] Наред с това във Флота пристигат и предложения от чуждестранни фирми. На 16 юни 1914 г. специална комисия от флотски офицери изработва критериите, на които трябва да отговарят мините, изискванията към фирмите, от които могат да се закупят, начина за доставянето и производството им в България. Комисията взема следните решения:

1. Флотът да конструира свой тип мина като използва наличните мини „Сотe Арле", отстрани установените недостатъци и ги подобри според другите известни типове мини и новите технически изисквания;

2. Да се уреди специална работилница, в която под ръководството на минен инженер на служба във Флота да се съставят чертежи и се започне изработването на мината;

3. Някои части от мината да се получат от чужбина, а също и някои специалисти работници[5].

Изборът пада върху мина „Сотe Арле", защото тя вече е използвана във Флота, отстранени са някои от недостатъците ѝ, има части за нея и подобреният ѝ вариант може да се изработва във флотската работилница[6].Това решение на флотската комисия е защитено и от началника на Флота, а предложението на Е. Винаров е отхвърлено, като аргументите звучат убедително[7].

Можем да обособим следните етапи в минната защита на българските брегове и задачите, които се възлагат на Минната рота, през Първата световна война:

I. От началото на войната до включването на България в нея;

II. От октомври 1915 – до септември 1916 г.;

III. От септември 1916 г. - до излизането на Русия от войната. Промяната в задачите през септември 1916 г. е свързана не толкова с обявената война на Румъния, колкото с промяната в действията на Черноморския флот на Руската империя след назначаването на вицеадмирал Александър Колчак за негов командващ.

Разоръжаване на морска заградна мина в Черно море, Първа световна война

IV. След излизането на Русия от войната и разгрома на Румъния до края на войната.

I етап:

Първата световна война избухва на 28 юли 1914 г. Въпреки обявения неутралитет България трябва да се погрижи за защитата на бреговете си. От 6 до 8 август 1914 г. минните, изваден от морето след края на Балканските войни, отново са поставени. Главното обстоятелство, с което се съобразява Флота при поставянето на минните заграждения, е да се образува една опасна за вражеските кораби зона на разстояние 18 – 24 км, което съответства на далекобойността на тежката корабна артилерия[8]. Минното заграждение пред Варна е от 142 мини, а пред Бургас от 18 мини[9]. На командирите на торпедоносците и началника на Минната част е възложено да следят за тяхната изправност[10].

Поставянето на тези стари мини създава сериозни проблеми. Здравината на котвените им въжета е значително отслабнала. При първите по-силни североизточни ветрове и развиващите се заедно с тях големи морски вълнения, някои от мините започват да се откъсват и плавайки свободно, достигат до брега и се взривяват. Често миньорите ги обезвреждат с голи ръце[11].

В плановете за развитието на Флота, приети от комисия на 25 юни 1914 г.[12] и на 9 септември 1914 г.[13], се стига до извода, че Флотът трябва да се развива планомерно, да се създаде първо флот на Черно море, като постепенно се развива минната отбрана на Бяло море и на р. Дунав. По това време все още няма яснота срещу кого ще се воюва. Набляга се на Неподвижната минна отбрана с подводни мини, изработвани във флотските работилници.

През август 1914 г. вече има чертеж на усъвършенствания модел на мина „Соте Арле“, която да се изработва във флотската

работилница. През следващите месеци се работи по подобряването ѝ, така че да отговаря на определените изисквания за съвременна мина, и на 12 март 1915 г. се пристъпва към нейното изпробване.[14]

II етап:

С включването на България във войната съгласно заповедта за мобилизация на флота от 10 септември 1915 г. минната защита на бреговете е поверена на Минната рота. Към нея се числят:

– Склад за мини;
– Заградител „Камчия“;
– 2 минни плота;
– Подривна партия;
– Прожекторно отделение.

Помещава се в северния флигер на Портовите казарми и е включена в състава на Неподвижната отбрана. За командир е назначен лейтенант Кирил Минков[15].

Лейтенант Минков и група моряци в минното хранилище при флота

Лейтенант Минков и група моряци от Минната част на борда на минен заградител с 13 немски мини Е-голяма, 1916 г.

Минната рота има за задача да поддържа в изправност минното заграждение и го попълва според нуждите. Заловените или изплавали наши и чужди мини трябва след обезвреждане да се почистват и подготвят за ново хвърляне[16]. До това опасно действие се прибягва поради изчерпаните минни запаси и липса на средства за закупуване на нови. Така се осигуряват „евтини“ мини, но за сметка на сигурността.

В края на октомври 1915 г. в минирането на Варненския залив се включват и германските части. Заграждането става с немски мини. Това налага много бързо българските миньори да се запознаят с тях, да установят доколко са годни и да се научат да боравят с тях.[17]

През месец януари 1916 г. с помощта на торпедоносците и мобилизирания търговски кораб „Борис“, преоборуд-

ван в минен заградител, са минирани Варненския и Бургаския залив. На 25 февруари Южно от Варненския залив, пред нос Иланджик, на мина попада и се взривява руският ескадрен миноносец „Лейтенант Пушчин“, което е една от големите победи на българския военен флот[18].

Наред с победите по време на минирането българския флот дава скъпи жертви. На 1 август 1916 г. при миниране в акваторията на Бургаския залив, между Анхиало (Поморие) и Созопол, поради случаен взрив на наша мина, току-що хвърлена от влекача „Левски“, загива един от най-опитните миньори – минният механик кондуктор Делчо Докузанов[19].

Моряци от Флота с кондуктор Делчо Докузанов преди хвърляне на мини във Варненския залив

III етап:

Германските успехи в Черно море стряскат руското командване. През юли 1916 г. за командващ руския Черноморски флот е назначен вицеадмирал Александър Колчак. Пристигайки в Севастопол, той отчита големите загуби, които търпи руският флот от германските подводници, които използват за свои бази Истанбул и Варна. Те атакуват руските транспортни кораби и спират военните доставки. Руските военни кораби вместо да водят морски битки трябва да осигуряват конвои и то без особени успехи. За да спре нападенията на германските подводници, вицеадмирал Колчак решава да „запуши“ с мини Босфора и Варненския залив[20]. С руския подводен заградител „Краб“ са поставени минни заграждения срещу Босфора, при Варна и от Калиакра до Балчик.

Кондуктор Делчо Докузанов – загинал при миниране на 1 август 1916 г.

Първото руско минно заграждение пред нашето крайбрежие поставя подводният заградител „Краб“ на 2 септември 1916 г.,

като хвърля 30 мини в северния проход на нашето заграждение. Нова руска минна банка е поставена от Първа руска флотилия торпедоносци в северния проход, обхождайки Калиакра, и достига до устието на р. Батова. След това русите заменят торпедоносците с миночистачни кораби, които приспособяват за минни заградители. Мините с тях са поставяни плътно до брега в северния и южния проход пред Варна[21]. От началото на септември 1916 до пролетта на 1917 г. пред Варна са поставени около 750 мини.

Част от спасения екипаж на торпедоносец „Шумни“, потънал след взривяване на руска мина на 11 септември 1916 г.

Тези заграждения носят големи загуби за българския и германския флот[22]. В Батовския залив след сблъсък с руска мина потъват:

– торпедоносец „Шумни“ – на 11 септември 1916 година;

– пристанищният влекач „Варна“ – на 17 септември;

– българската моторна миночистачна лодка – на 26 септември 1916 година.

– Загиват командирът на Минната рота лейтенант Кирил Минков и осем моряци.

На 6 ноември 1916 г. на руска мина, поставена в акваторията пред Аладжа манастир, се натъква и потъва германската подводница UB-45. На руски минни заграждения попадат и германски подводници, базирани в Истанбул. За кратко време Германия губи подводниците си в Черно море. „Минната война слага край на подводната такава“, което доказва ефективността на действията, предприети от вицеадмирал Колчак и той продължава да поддържа руските минни заграждения край Варна и Босфора[23].

Лейтенент Кирил Минков – загинал при миночистне на 26 септември 1916 г.

Руските успехи в минната война променят задачите пред Минната рота и пред Флота. Основна задача става миночистенето и осигурява-

Мичман Васил Игнатов с команда миньори около разоръжена руска мина

нето на свободни от неприятелски мини проходи за преминаване, които постоянно да се проверяват. Бързото прочистване на проходите от руските мини е невъзможно поради липса на достатъчно кораби, техника и кадри. Само Минната рота е крайно недостатъчна за тази дейност. Затова началникът на Флота полковник Кирков издава заповед за тралението (прочистване от мини) да се формират групи от учебния крайцер „Надежда“, от останалите части на Подвижната отбрана и от Портовото капитанство, като изпращането им става по указание на началника на Неподвижната отбрана[24].

С оперативна заповед по Флота № 9/20.11.1916 г. лейтенант Александър Манолов – бивш командир на „Шумни“, е назначен за завеждащ Тралната партия към Неподвижната отбрана. От Германия пристига трална партия от 6 германски и 2 турски моторни лодки, които работят под командването на запасния лейтенант от германската марина Франхер фон Брандис. Българската и германската трална партия имат за задача съвместно да поддържат минното заграждение и да чистят входовете от мини[25].

Минната война в Черно море и по р. Дунав се води постоянно и въпреки че миночистенето е водещо, продължава и минирането. За да се попречи на неприятелските кораби да обстрелват десния флаг на българската армия в Добруджа, на 19 октомври 1916 г. районът между Мангалия и Тузла е миниран с помощта на миноносците с немски мини[26]. След успешното настъпление в Добруджа минно заграждение се поставя и в р. Дунав, в района на Тулча[27].

На 29 май 1917 г. за командир на Минната рота е назначен мичман I ранг Васил Игнатов[28]. Задачите пред Минната рота се разширяват и конкретизират. Тралната партия трябва при нужда да почиства прохода пред българския подводник UB-I-8, като през това време е на подчинение на командира на подводника[29].

В края на 1917 г. Минната рота разполага с 5 миночистачни

катера, една картечница на катера-водач и една в склада за мини[30].

IV етап:

След сключване на примирието с Русия на 15 декември 1917 г. военните действия са прекратени. Но в Черно море миночистенето и поддържането на минните проходи продължава. Със заповед по флота № 3 от 2 февруари 1918 година се извършва ново преструктуриране. Към Неподвижната отбрана се формира Минна дружина, която е в състав:

Разстрелване на открита мина с картечница от кърмата на миночистачна лодка

1. Минна рота – поддържа в готовност мините и при нужда ги натоварва за поставяне в морето;
2. Миночистачна рота от 5 миночистачни катера и една картечница на катера-водач, чиято основна задача е миночистене и поддържане на проходите[31].

Миночистачната дейност не спира и след излизане на България от войната и подписването на Ньойския мирен договор. За осигуряване на безопасно корабоплаване по нашето черноморско крайбрежие се използват всички налични кораби, в това число торпедоносците и новодоставените шасьори и ведети.

* * *

При възприетия от Флота отбранителен начин на действие от особена важност е изграждането на минната отбрана на бреговете;

През отделните периоди на войната задачите, свързани с минната отбрана, се променят, като дейността по минирането на бреговете е изместена от миночистенето;

С минирането е свързана втората голяма победа на българския военен флот;

Минирането и миночистенето са едни от най-опасните дейности, при които българският флот дава големи загуби;

Във фонда на ВММ се съхраняват разнообразни по вид и характер източници, които дават една сравнително пълна картина на минната война в Черно море като някои биха могли да бъдат обект на допълнителни проучвания и анализи.

БЕЛЕЖКИ

[1] ***Иванов, С.*** Резултати от миночистенето през световната война. Морски Сговор, 1928, бр. 4, с. 10 – 11; ***Иванов, С.,*** контраадмирал, о. з. Миносъбирачи. – Морски Сговор, 1943, бр. 3 – 4, с. 49 – 50; ***Дудев, Д.*** 26. септември 1916 год. – Морски Сговор, 1934, бр. 8, с. 10 – 13; ***Игнатов, В.*** О, Добруджански край! – Морски Сговор, 1940, бр. 2, с. 33 – 34; ***Игнатов, В.*** Повишение с плесница. – Морски Сговор, 1940, бр. 2, с. 33 – 34; ***Филков, Т***. Разузнаването на руския подводник „Тюлен" пред Варна. – Морски Сговор, 1936, бр. 3 – 4, с. 48 – 49; Поставяне на минните загради пред Варна, на които се удари немският подводник U 45 (Из спомените на един руски морски офицер). – Морски Сговор, 1936, бр. 3 – 4, с. 49 – 50; ***В. И.*** (Васил Игнатов). Минотърсене. – Морски Сговор, 1939, бр. 5, с. 91 – 93; ***Игнатов, В.*** Миночистачи.– Морски Сговор, 1939, бр. 10, с. 186 – 188; Тъжен помен. – Морски преглед, г.III, бр. 50, 1.X.1936 г., с. 8. (снимка на капитан-лейт. К. Минков).

[2] ***Панайотов, Ат.*** Втората българска морска победа е през Първата световна война пред Варненския залив. – ВИС, 1999, кн. 4, с. 120 – 123; ***Павлов, Вл.*** Българският военноморски флот в Първата световна война 1915 – 1918 г. – ВИС, 1971, кн. 2, с. 54 – 78; ***Русева, М.*** Героизмът на българските моряци през Балканската война (1912 – 1913) и Първата световна война (1915 – 1916). – В: Годишник на Военноморския музей, т. IV-V. Варна, 2005; ***Баръмов, Н.*** Гибелта на миночистача. – Димитровска вахта, 30.IX.1966г., бр39, с. 4; ***Панайотов, Ат., Хараламбиева, Ж.*** Кои са моряците-миньори, загинали под командването на капитан-лейтенант К. Минков? – Морски вестник: http://morskivestnik.com/compass/news/2016/092016/092016_67.html

[3] ВММ, вх. № 920 – 1955, п. 50, л. 2 – 3

[4] Пак там, л. 5

[5] Пак там, л. 7 – 11

[6] Пак там, л. 36 – 37

[7] Относно мина „Винаров" виж също: ***Павлов, В.*** Български морски офицери. София, 1973. с. 92

[8] ВММ, вх. № 916 – 1955, п. 46, л. 13.

[9] Пак там, вх. № 204 – 1971, п. 152, л. 4

[10] Пак там, вх. № 920 – 1955, п. 50, л. 55 и 56.

[11] ***Иванов, С.***, контраадмирал, о. з. Миносъбирачи. – Морски Сговор, 1943, бр. 3 – 4, с. 49 – 50; ***Игнатов, В.*** Повишение с плесница. – Морски Сговор, 1940, бр. 2, с. 33 – 34.

[12] ВММ, вх. № 912 – 1955, п. 40, л. 10 – 16

[13] Пак там, л. 27 – 29

[14] Пак там, п. 50, л. 40 и 57

[15] ВММ, вх. № 443 – 1956, п. 38, л. 1.,2,5

[16] Пак там, п. 37, л. 3

[17] Пак там, вх. № 916 – 1955, п. 46, л. 1.

[18] Пак там, вх. № 447 – 1956, п. 44, л. 23, л. 12, л. 18.

[19] Пак там, вх. № 350 – 1961

[20] Пак там, вх. № 445 – 1956, п. 42, л.6 – 15.

[21] Пак там, вх. № 204 – 1971, п. 152, л. 9 – 10.

[22] Пак там, л. 12.

[23] Пак там, вх. № 445 – 1956, п. 42, л.33 – 35.

[24] Пак там, вх. № 916 – 1955, п. 46, л. 21.

[25] Пак там, вх. № 438 – 1956, п. 37, л. 10.

[26] Пак там, вх. № 916 – 1955, п. 46, л. 15 – 17.

[27] Пак там, л. 18.

[28] Пак там, вх. № 443 – 1956, п. 38, л. 17.

[29] Пак там, л. 19 – 20.

[30] Пак там, л. 22.

[31] Пак там, л. 24.

ОТБРАНАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ БРЕГОВЕ В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА – СВИДЕТЕЛСТВА ОТ МОРСКОТО ДЪНО

Мариана Кръстева

В резултат на военните действия през Първата световна война край българските брегове загиват наши и чужди кораби. Историята на всеки един от тях е сбор от отделни човешки съдби, а общо съставят върволица от гибелни финали. Те са част от общия летопис на Голямата война, включваща както действията в отбрана на българския бряг, така и агресивните действия на противника. Особеностите на морския театър на военните действия са такива, че често загиналите кораби и техните екипажи остават дълго време с неизвестно лобно място, с необозначен гроб.

Част от потопените съдове са обект на внимание веднага след фаталното събитие. Загадките в обстоятелствата и мястото на гибел на други се разкриват десетилетия по-късно.

Можем да изброим следните жертви на войната (без списъкът да е окончателен), свидетели на събитията, но изпратени на морското дъно по време на войната:

– ескадрен миноносец (ЕМ) от руския Черноморски флот „Лейтенант Пушчин“ – 25.02.1916 г. по стар стил или 9 март с.г. по нов стил, загинал на българско минно заграждение;

– пристанищен шалан, потопен от руската бомбардировка в пристанището на Балчик на 7 септември 1916 г.;

– моторна миночистачна лодка, взривена на руска мина на 26 септември 1916 г. в Батовския залив;

– торпедоносец „Шумни“ – 11 септември 1916 г., взривен на руска мина в Батовския залив;

– пристанищен влекач „Варна“ – взривен на руска мина на 17 септември 1916 г. в Батовския залив;

– подводница тип UB-I (UB-18 или UB-17) – вероятно взривена на мина на 26 септември 1916 г. Това е датата на тръгване от Варна на UB 17, поради което е условна дата на загиване, доколкото е из-

вестно тръгването му от Варна на мисия, без да се знае кога и къде е загинала. От друга страна, за UB 18 сведенията са несигурни;

– UB-45 – взривен на руска мина на 6 ноември 1916 г. в Батовския залив;

– торпедоносец „Летящи“, потънал при навигационна авария на 23.02.1919 г. под следвоенното съглашенско командване;

– параход „Борис“ – потънал след сблъсък с руски параход при Севастопол на 13.11.1920 г., докато е под следвоенното съглашенско командване;

– няколко турски гемии с все още неуточнен брой, потопени от руски военни кораби, след като екипажите им са пленени или изпратени с лодки до най-близкия български бряг.

Част от изброените съдове са огледани още след инцидентите и е спасено оборудване или части от тях. Други са обект на покъсно проучване. Има и съдове, унищожени напълно, от които не са запазени останки нито от съда, нито от екипажа.

Три от потопените кораби в периода на войната обаче намериха своите откриватели едва в наше време, почти век след трагичните събития. В последните години беше направено много за локализирането на точните места на гибел и за откриване на останките на следните кораби: ЕМ „Лейтенант Пушчин“; подводница тип UB-I, пристанищен влекач „Варна“.

За ЕМ „Лейтенант Пушчин“ трябва да отбележим, че възстановяването на пълната картина на последните часове от участието му във войната срещу България стана на няколко етапа. По идеологически и политически причини констатираме първоначално десетилетно мълчание около този случай, въпреки че в архивите са запазени добре документирани обстоятелствата от гибелта му. Първата стъпка, т.е. публичното обявяване на тази победа на българския флот над руски кораб, какъвто е този случай, става едва през 1997 г. от колегата Атанас Панайотов в съобщението му „Една дълго премълчавана българска морска победа”[1].

Вторият етап от възкресяването на този епизод от войната започна след откриването на морското дъно останките от кораба от водолази през 2010 г. Действията по точното локализиране на мястото на загиването на ЕМ „Лейтенант Пушчин“ и идентифицирането на неговите останки предизвикаха много вълнения. Недоказани останаха твърденията, витаещи по време на проучванията, че много по-рано някому е било известно местоположението на потъналия съд.

А и да е било известно, можем да си зададем въпроса „Как и на кого е послужило запазването на тази тайна?!"

В началото на работата потопеният съд беше наричан „обект" и „неизвестен катер". Всички съмнения и подозрения, че все пак това е руският боен кораб, за който се знае, че е загинал в български води, отпаднаха, когато на известно разстояние от него, в предполагаемите останки от рибарски кораб беше разпозната втората, носовата част на кораба. Корабът е разцепен на две, а взривната вълна е разделила двете части на голямо разстояние една от друга. На борда на носовата част, обърната с кила нагоре, водолазите разчетоха името на кораба. Сравнителният анализ на размерите и разположението на останките по наличните документи и известното за типа кораб, неговото въоръжение, размери и т.н. само допълниха фактологически недвусмисленото доказателство, че на дълбочина 31 м срещу нос Иланджик лежи ЕМ „Лейтенант Пушчин".

Днес вече не са неизвестни подробностите, свързани с причините, поради които корабът е на това място, детайли по случилото се – взривяването, спасяването на оцелелите, откарването им в плен, разпитите. Признат публично факт е, че това е успех на българския флот – на българско минно заграждение, поставено от мобилизирания търговски кораб „Борис", се взривява и потъва противников боен кораб.

Част от участниците в подводните спускания – от състава на Леководолазната школа на ВМС и от екипажа на СК „Протео", след изваждането на 75-мм бордово оръдие на ЕМ „Лейтенант Пушчин"

Съгласно морските и човешките традиции на 29 август 2011 г. беше извършен ритуал за упокой на душите на загиналите в присъствието на командването на ВМС и на генералния консул на Русия във Варна.

Отделни елементи от кораба намериха място в музея. Тук е и 75 мм бордово корабно оръдие, система Кане.

През военната 1916 г. се оказва, че месецът с особено голяма концентрация на произшествия, довели до загуби на кораби и хора, е септември. На 11 септември при изпълнение на задача заедно с торпе-

В постоянната експозиция на ВММ са част от находките от ЕМ „Лейтенант Пушчин“

доносец „Строги“, северно от Варна, при устието на р. Батова се натъква на мина торпедоносецът „Шумни“ и потъва. Няма жертви. Броени дни след тези събития последва нова загуба на българския флот – потъва пристанищният влекач „Варна”. До преди две години тя е позната само по документи, при това не особено многословни. На 17 септември той се натъква на мина и потъва на същото място, близо до „Шумни“, където е поставено противниково, руско, минно заграждение. Неговото присъствие в района е свързано със спасяването на инвентар, оборудване и въоръжение на потъналия „Шумни“. На останките от кораба на морското дъно се натъква водолазът Владимир Живков през 2014 г. Неговите сведения и наличните по документи[2] данни за приблизителното място и дълбочина, мотивираха ВММ да инициира издирване и заедно с водолазите на ВМС да се организира подводно проучване на това място.

През юни 2014 г. с водолазния катер на Пункт за базиране – Варна, и водолази на ВМС, както и с участието на открилия остан-

Отъ Н-ка на Подвижната отбрана-Варна,
До Началника на Флота.
№ 392. 17.септемврий 1916 год.7 ч.15 м.сл.пладне.

1. По донесение отъ семафорнитѣ постове и дежурния миноносецъ презъ денонощието непріятелски кораби не сж видени,
2. Съ катера "Варна" въ 3 ч.пр.пл.заминахъ за Батова и започнахъ опити за изваждане "Шумни".
Въ 2 ч.сл.пл.тръгнахъ за Варна. Въ 2 ч.19 м.при Екрене на 1500 м.отъ брѣгътъ катера се взрива на мина и въ 2 ч.34 м, потъна на дълбочина 13-14 метра. Екипажа отъ 7 души,Инженеръ Тръпка и Капитанъ Лейтенантъ Серафимовъ находящи се на катера се спасиха. Има само 3 души контузени. Въ 7 ч.10 м.всички се завърнаха въ Варна съ моторната лодка.
Началникъ Подвижната отбрана,
/п/Капитанъ-Лейтенантъ СЕРАФИМОВЪ

Донесение за взрива на влекача „Варна“

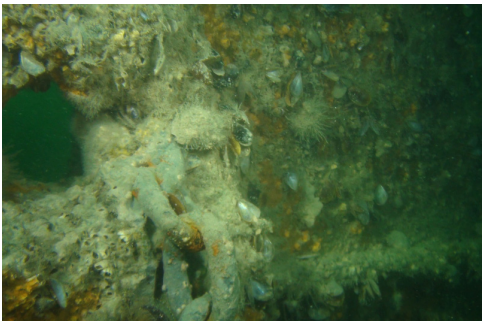

Кадър от подводните снимки от останките на влекача „Варна“

киte и приятел на музея – Вл. Живков, беше извършена поредица от спускания. Установи се, че на указаните координати, на дълбочина 15 метра, действително са останките на мобилизирания пристанищен влекач „Варна“. Както е записано в полевия дневник на експедицията, на 24 юни 2014 г. „Съдът е цял, силно обрасъл ... корпусът лежи на дъното на почни равен кил ... димоходът е частично съхранен... надстройката е частично разрушена ... следи от пробойна бяха установени по левия борд на кораба в близост до носовата част...“[3] Описанието на останките, измерванията, характера на пробойната, която отговаря за поражение от минен взрив, са част от доказателствата, с които се потвърди предположението, че това е именно влекачът „Варна“. В резултат на тази работа обектът е докладван и вписан в официалната археологическа карта на България под № 10002637[4].

Случилото се с „Шумни“ и влекача „Варна“ през септември 1916 г. е последвано от още едно трагично събитие. Българското военноморско командване изпраща трална партия, т.е. група от миночистачни лодки, със задача да неутрализира минното заграждение, поставено от руснаците пред нашия бряг при устието на р. Батова. По време на работата обаче на същото минно поле се взривява една от лодките. Загиват осмината моряци и офицерът с тях – лейтенант Кирил Минков[5]. За първи път траурна церемония в памет на загиналите се състоя на 26 септември 2016 г. на мястото на гибелта им.

Хронологически прегледът на подводните следи от войната ни води към откритата подводница от серия UB I, германско производство. Това е или българската подводница UB 18 или нереализираната като българска UB-17. Причината за тази условност е противоречивостта при натъкването на останките и обследването им.

Откриването на подводницата също става случайно от водолаза Орлин Цанев през 2010 г. Първата реакция, когато той съобщи какво е видял под водата, беше, че това е отдавна търсената потопена подводница С 34 от съветския Черноморски флот от Вто-

рата световна война. За много кратко време беше възбуден изключителен интерес сред водолази и изследователи, които от години търсят следи от нея в морето. Още след повторното спускане и направените заснимания и измервания се изясни, че всъщност става въпрос за немска подводница тип UB-I от годините на Първата световна война.

Поредица от огледи търсеха отговора на този въпрос. В един от докладите на водолазната група се казва: „Корпусът е разцепен на две части вероятно следствие на външен взрив, тъй като личи, че металът в мястото на разкъсването на задната част е подгънат навътре към корпуса"[6]. Съчетаването на данните по документи с това, което се виждa на място обаче ни постави пред изключително трудната задача да установим коя от двете възможни подводници от този тип лежи на дъното на около 34 – 35 м дълбочина.

Откритите и вдигнати от дъното предмети са предадени във Военноморския музей, като всеки от тях носеше надеждата за разплитане на загадката. Надписите и индикациите по оръдието и винта ни насочваха към UB-18. Освен това не може да отречем, че когато се докоснахме до веществени следи от началото на подводното плаване в България, се създаде емоционален заряд, който трудно допускаше възможността откритата подводница да е различна от UB-18.

Защо тогава има колебания за определянето ѝ като UB 18? За нея се знае, че след забраната България да има подводен флот от юни 1919 г. подводницата минава под френско командване, а на 27 август 1919 г. тя е окончателно предадена с протокол[7] на съглашенските органи. След това е отведена в Истанбул или в Бизерта, според различните източници. Заради тази несигурност потърсихме съдействие от наши колеги от френския военноморски архив. Отправихме запитвания в Германия и в Турция по дипломатически път със съдействието на командването на ВМС. Но загадките или по-прозаично казано – неясното, останаха. Това се оказа достатъчно, за да се умножат предположенията за въз-

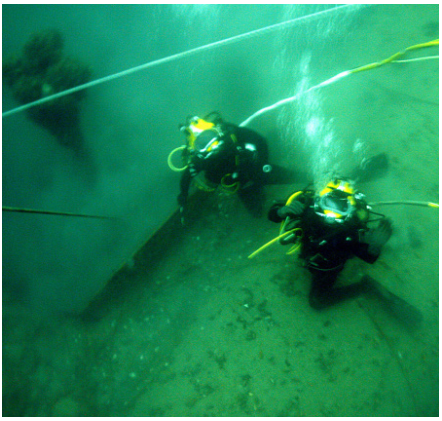

UB-I на морското дъно

можните места за крайната точка на нейния път след предаването ѝ на френските военноморски власти във Варна. Нямаше как да не породи и допускането, че финалът на последното ѝ плаване е дъното на морето в южната част на Варненския залив и че откритите през 2010 г. останки са именно на подводник № 18.

В полза на това мнение е надписът върху винта, който насочва директно към UB 18 – там ясно личат вдълбаните букви и цифри UB-I-8. И все пак разчитането на целия фабричен текст не съдържа безспорни доказателства, които да ни насочат към българския подводник – внимателният анализ оставя съмнения в полза на UB-17. Причината е, че датата, която също се чете на винта – 6.04.1915 г., е по-късна от деня 20 март 1915 г., в който подводник 18 е „изпратен на части по железницата в Пола. За UB-17 се знае, че тръгва от Пола (където също на части малко по-рано е пренесена от Германия) на 11 май 1915 г.[8] Разполагането във времето на производството на винта и началото на плаването на двете подводници към Черно море не позволяват да се счита, че винтът принадлежи на UB-18.

UB 17 – дори само споменаването на „неосъществената българска доставка“ ни задължава да се спрем на съдбата на втория „претендент“. Трябва да кажем, че случилото се с нея е един от акцентите на участието на България в Първата световна война на море. Няколко документа разказват накратко известното. На 21 октомври UB-17 вече е обявен за „изгубен“[9]. В документите се използват и думите „подводник 17 е пропаднал в неизвестност“[10].

Заедно с подводницата загива целият екипаж, а с него и българинът подофицер Стоян Пешев, стажант-рулеви. Той е обявен за герой, а с рапорт командирът на UB-18 предлага награждаването му посмъртно с войнишки кръст за храброст[11].

Надписът върху винта на загиналата подводница

На 6 ноември на мина се натъква и потъва още една немска подводница – UB-45. Нейното излизане на плаване в този ден не е планирано. Тя излиза вместо UB-18, който остава в базата поради повреда. Произшествието става южно от н. Екрене. Само 5 души от екипажа са спасени, отведени в базата от пило-

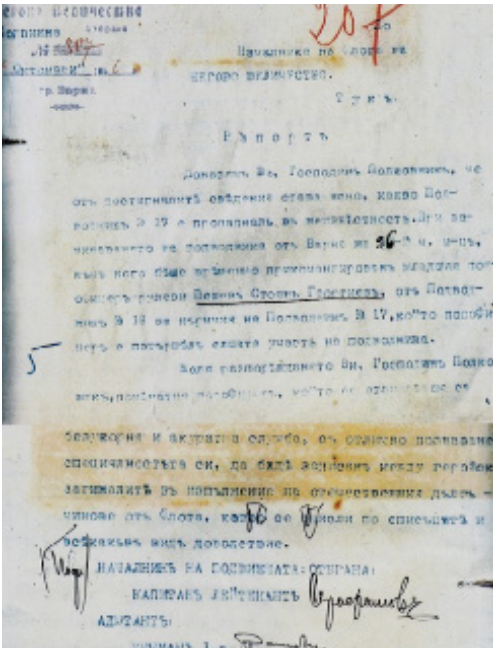

Донесение за гибелта на UB-17 и мл. подофицер Стоян Пешев

тиращия торпедоносец „Строги“. От общо 19 души екипаж в действителност оцеляват четирима, тъй като един от спасените умира по-късно от раните си.

Германската подводница попада на руско минно заграждение, поставено броени дни преди този поход.

UB-45 не разглеждаме като подводен обект за проучване днес. Неговото издирване и изваждане е станало през 30-те години на XX век. Инициативата е на тогавашното командване на българския флот[12]. Това става в условията на военните ограничения от Ньойския договор и постъпките за тяхното отхвърляне. Затова и причините да се заемат с една много трудна за времето си задача могат да бъдат определени като прагматични: да бъде извадена подводницата, ремонтирана и върната в строя или поне да се използват отделни части от нея. Другата важна задача при изваждането ѝ е да се открият останките на загиналите с нея моряци и да бъдат погребани.

Макар че не са минали и две десетилетия от потъването на UB 45, търсенето на мястото, където тя лежи на морското дъно отнема две години. Намерена е на 24 м дълбочина в Батовския залив през 1934 г. Следва продължителна техническа подготовка, след което около пет месеца отнемат същинските подемни дейности. На 25 февруари 1936 г. двете части на подводницата са на сушата. В разкъсания корпус са открити телата на останалите членове на екипажа. Последва тържественото им погребение.

Идеята за възстановяване на подводното плаване след възкресяването на UB-45 не се реализира. В памет на загиналите е изграден паметник, осветен и открит на 13 ноември 1938 г.

* * *

С направените през последните години подводни проучвания, представени тук, успяхме да обхванем военния и непосредствения

следвоенен период и пряко свързаните с Първата световна война загуби на кораби пред нашите брегове в основните им рамки. Настоящото изложение е опит за обобщение на направеното по обследването им като свидетелства за отбраната на България във войната на море. Това, както е видно, обхваща не само потопените български плавателни съдове, но и тези на съюзниците ни, и на противниците ни.

Може да се твърди, че всички обследвани кораби загиват следствие натъкване на мина. Т.е. и българските, и противниковите минни постановки доказват своята ефективност в бойни условия.

Жертвите като хора и като кораби са поданици на държавите с военноморско присъствие пред нашия Черноморски бряг: български моряци –10 души, германци –15 души, руски моряци – 68 души.

Повечето потънали кораби са загинали през 1916 г., като три от тях и някои от тези, чиито следи са отдавна заличени, намират гибелта си през септември. Това се обяснява с активизирането на бойните действия и увеличаването на напрежението след влизането във войната на Румъния на 1 септември 1916 г. Гибелта на българските кораби е не просто физическа „смърт“ и фактически край на участието им във войната. Загубата им има пряко отражение като намалява потенциала на България за ефективна отбрана и за действия срещу противника по море.

В изложението има и непосредствена среща със загиналите. А в контекста на темата за войната, жертвите и паметта на поколенията трябва да отбележим още една тъжна констатация, че паметник на българските моряци, загинали в Първата световна война, няма.

БЕЛЕЖКИ

[1] ***Панайотов, А***. Една дълго премълчавана българска морска победа. – В: Сборник от исторически очерци и спомени 100 години Военноморска база Варна 1897 –1997. Варна, 1997, с. 285–288.

[2] ВММ, вх. № 135 – 1967, п. 129, л. 116, л. 407.

[3] ВММ, НА, 16, 1492, л.2.

[4] Пак там, л. 8, 9.

[5] Пак там, вх. № 446 – 1956, п. 35, л. 16.

[6] Пак там, НА, 16, 2286/2, л. 2.

[7] ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 220, л. 119; ф. 1027, оп. 4, а.е. 206, л. 314.

[8] ВММ, вх. № 135 – 1967, п. 129, л. 120, 121.

[9] Пак там, вх. № 447 – 1956, п. 44, л. 205.

[10] Пак там, л. 207.

[11] Пак там, л. 239.

[12] Обстоятелствата по загиването на UB-45 и организирането на изваждането ѝ са разгледани от В. Вълканов: ***Вълканов, В.*** UB-45 Съдбата на една немска подводница и екипажа ѝ. Варна, 2001.

СТРАНИЦИ ОТ УЧАСТИЕТО НА КОРАБИТЕ ОТ БЪЛГАРСКОТО ТЪРГОВСКО ПАРАХОДНО ДРУЖЕСТВО В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Атанас Панайотов

Участието на корабите от Българското търговско параходно дружество (БТПД) в Първата световна война е обект на няколко публикации на Владимир Павлов, които са обобщени в една статия, публикувана през 2003 г.[1] За мобилизирането на корабите и милитаризацията на екипажите им той пише: (169) „На 9 (22) септември 1915 г. Министерският съвет с Протокол № 125 разпорежда преминаването на търговските кораби под опеката на военния флот, като екипажите им се милитаризират. Така че когато на 10 (23) септември в страната е обявена обща мобилизация, в търговския флот тя вече е извършена"[2].

На заседанието на Управителния съвет на БТПД след мобилизацията се приема решение да се настоява пред Щаба на Флота разпорежданията до капитаните на параходите да не се правят устно (каквито случаи вече е имало), а писмено чрез Дирекцията. Ако обстоятелствата не позволяват, то настояването е разпорежданията до капитаните да са само с писмен документ. Целта на това искане е да бъдат осчетоводявани всички разходи, направени за сметка на дружеството[3]. Скоро тези взаимоотношения ще бъдат уредени чрез създаването на Морска транспортна служба с един началник – мобилизиран флотски офицер, който е и капитан от БТПД. За него ще стане дума по-нататък.

Целта на настоящото изложение е да осветли по-малко известни или изцяло неизвестни факти и документи по темата на базата на изследване най-вече на архивни източници в Държавния военноисторически архив – Велико Търново (ДВИА), Държавния архив – Варна, и Военноморския музей – Варна.

1. Използването на корабите на Българското търговско параходно дружество за нуждите на Българското военноморско разузнаване в навечерието на Първата световна война

Безспорни са приносите на генерал-майор Константин Кирков за развитието на военния ни флот в годините на Първата световна война. Под неговото командване (18 юни 1914 г. – 12 май 1919 г.) Флотът се разраства с придобиването на военноморска авиация, подводница, с разширяването на възможностите на бреговата артилерия и бреговото наблюдение, с възможности за подготовка и преподготовка на команден и на изпълнителски състав. Флотските ни формирования действат на река Дунав, на Черно и на Егейско море. Така флотът ни по време на участието му в Първата световна война реално израства като вид въоръжени сили. Малко обаче е известно това, че под негово ръководство флотът ни организира и свое собствено разузнаване, за целите на което са използвани и плаванията на корабите от БТПД. Това се случва преди България да стане участник в Първата световна война.

В Държавния военноисторически архив – Велико Търново, най-вече във фонд 1027, се съхраняват интересни документи за българското военноморско разузнаване, преди страната ни да се включи и да участва в Първата световна война. В тайна записка на началника на Подвижната отбрана при Флота на Н. Величество капитан-лейтенант Рашко Серафимов (записката е изпратена от неговия адютант мичман I ранг Иванов) от 14 януари 1915 г. четем: „Известява се адютанта на Флота за надлежен доклад, че на основание тайната записка от Щаба на Флота № 845 от 8.XII.1914 г. вчера замина с парахода „Борис“ за Кюстенджа (Констанца – Ат. П.) командирът на миноносец „Дръзки“ лейтенант Купов”.[4]

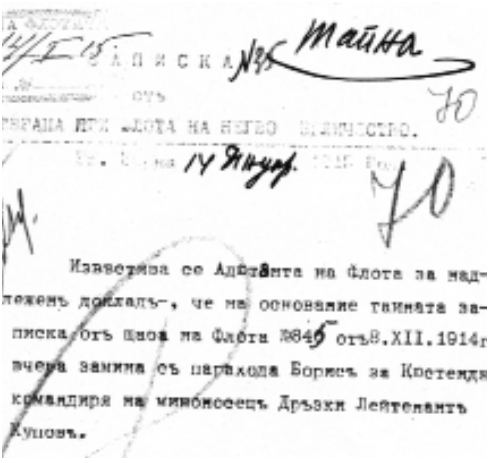
ЗАПИСКА №35 Тайна

Известява се Адютанта на Флота за надлеженъ докладъ-, че на основание тайната записка отъ Щаба на Флота №845 отъ 8.XII.1914г вчера замина съ парахода Борисъ за Кюстенджа командира на миноносецъ Дръзки Лейтенантъ Куповъ.

Тайна записка на началника на Подвижната отбрана при Флота на Н. Величество капитан-лейтенант Рашко Серафимов (записката е изпратена от неговия адютант мичман I ранг Иванов) от 14 януари 1915 г. (Държавен военноисторически архив – Велико Търново - ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 99, л. 70)

В друга тайна Записка на началника на Подвижната отбрана при Флота на Н. Величество от 3 март 1915 г. се посочва: „... съгласно тайната записка от Щаба на Флота № 845 от 8.XII.1914 г. лейтенант Дечев е назначен да пропътува до Кюстенджа и обратно, за ко-

ето да се съобщи в Дирекцията на Параходното дружество, като се иска да се запише в списъка на екипажа и лейтенант Дечев, както е правено по-рано. Параходът „Борис“ заминава тази вечер“[5]. Записката има гриф не само „тайно“, но и „тв[ърде] бързо“.

От втората тайна записка става ясно, че лейтенант Дечев (командир на миноносеца „Строги“ – Ат. П.) плава с корабите на Българското търговско параходно дружество не за първи път, като прави това на основание посочената заповед от 8 декември 1914 г. Така правят и други офицери от Подвижната отбрана (формирование, в което е включен отрядът миноносци тип „Дръзки“), както е посочено в първата тайна записка. Това потвърждава трета такава записка с гриф „тайно“ и „бързо“, този път от 16 март 1915 г.: „Известява се н-к Щаба на Флота, че утре за предстоящия преход на параходите от Българското търговско параходно дружество в Кюстенджа и обратно са назначени от Подвижната отбрана да отидат: с парахода „Борис“ лейтенант Фичев, а с парахода „България“ - лейтенант Стателов (командир на миноносеца „Храбри“ – Ат. П.), което е съобщено на Дирекцията на Бъл. Търг. Пар. Др-во, да ги запише в списъка на съответните екипажи на параходите“[6].

Офицери от военния ни флот плават с гражданските български търговски параходи още от основаването на БТПД. Това се прави с цел усъвършенстване на тяхната специална морска подготовка, най-вече в областта на корабоводенето. Например само година преди описаните плавания на командири на торпедоносци във Флота се организира курс за даване на морска квалификация на офицери от брегoвата артилерия и в програмата му е планирано практическо плаване с кораб на БТПД. Това плаване е организирано официално и е осъществено на борда на парахода „Цар Фердинанд“ от 4 до 21 юли 1914 г.[7] Тогава защо цитираните по-горе записки са с гриф „тайно“? Това става ясно от два тайни рапорта на началника на Флота подполковник (тогава) Кирков. Те са адресирани до Министерството на войната (Щаба на армията), но обръщението е „г-н генерал“, което би трябвало да означава, че са адресирани до министъра на войната (или до началника на Щаба на армията). И двата рапорта са от март 1915 г. и са логично продължение на съдържанието на цитираните по-горе тайни записки.

В първия рапорт (вх. № 1555) се сочи: „Представлявам Ви, господин генерал, препис от рапорта на лейтенант Дечев, изпратен в Кюстенджа с търговските параходи в изпълнение предписанието

№ 2330 от 2 декември м.г. от Щаба на Армията. Е за отбелязване фактът, че румънците едва преди два месеца са доставили от Германия мини за заграждане и вероятно са доставили и доставят разни боеви материали, когато за нази доставката на такива е невъзможна“[8].

Във втория рапорт (вх. № 1777) четем: „На № 2330. В изпълнение предписанието на Щаба на Армията под отсрещния №-р, представлявам Ви, г-н генерал, препис от рапорта на командира на миноносец „Смели“ лейтенант Фичев, който бе изпратен с един от българските търговски параходи в гр. Кюстенджа“[9]. В ДВИА е запазен и още един такъв рапорт – за плаването на командира на миноносеца „Летящи“ лейтенант Тодоров с търговския параход „София“[10].

Става ясно, че в изпълнение на предписание на Щаба на Армията № 2330 от 2 декември 1914 г. началникът на Флота на Негово Величество подполковник Кирков организира разузнаване на евентуалния противник Румъния със свои сили, като използва за тази цел най-добре подготвените си офицери – командирите на шестте миноносеца. Те са и тези, които най-добре могат да бъдат представени като част от екипажа на съответните български търговски параходи. В потвърждение на това е и запазеният в ДВИА рапорт на командира на „Строги“ лейтенант Дечев до началника на Подвижната отбрана от това време – резолюцията на капитан-лейтенант Рашко Серафимов е от 12 март 1915 г. Текстът започва така: „В изпълнение предписанието под насрещния № донасям Ви, господин капитан-лейтенант, че днес в 9.00 ч. пр.[еди] пл.[адне] се възвърнах с парахода на Б.Т.П.Д-во „Борис“. Относително събраните сведения донасям следующето: ...” В рапорта се посочва, че единият източник на информация на българския морски офицер в това пристанище е румънски матрос, който е с български произход[11].

Подполковник Кирков не само препраща до Министерството на войната сведенията, получени по време на разузнаването, осъществено от неговите подчинени, но и използва случая, за да напомни, че Флотът до този момент все още не е получил нищо съществено за своето превъоръжаване. Началникът на Флота пише това не без основание – Първата световна война отдавна вече е факт в Европа.

Всъщност подполковник Константин Кирков далновидно изпреварва предписанието на Щаба на Армията от 2 декември 1914 г. Като доказателство за това може да бъде донесението на капитана на парахода „България“ Петър Абаджиев до началника на Флота

Скица с разположението на параходите в пристанището на Кюстенджа към донесението на капитана на парахода „България“ Петър Абаджиев до началника на Флота от 27 ноември 1914 г. (ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 99, л. 67)

от 27 ноември 1914 г. След завръщането на кораба във Варна капитанът прави донесение за намиращите се в пристанището на Кюстенджа параходи. Заключението му е: „Всички румънски параходи са прибрани в Галац и Браила и не пътуват никъде”. Това е вероятно поради причината, че Румъния се готви за война. Още по-интересна е последната част от донесението, която съдържа изцяло военна информация: „Кюстенджа е седалището на V корпус. Засега се намират в Кюстенджа два пехотински полка, един кавалерийски и два артилерийски, които се състоят всеки артилерийски полк от по шест батареи, а всяка батарея от шест оръдия. Никакви артилерийски укрепления няма около града. Също няма и минно заграждение”.

Донесението е придружено от скица с разположението на параходите в пристанището на Кюстенджа[12].

Трудно можем да предположим откъде капитанът на българския параход е събрал тази информация за състава на V корпус на румънската армия, но фактът е безспорен: за нуждите на Българското военноморско разузнаване не само са командировани като членове на екипажите на търговските ни параходи наши офицери от Флота, но и са използвани уменията и способностите и на капитаните на тези кораби.

Посочените по-горе документи само загатват за размерите на една дейност, свързана с Българското военноморско разузнаване в началото на 1915 г. За да бъде изяснена тя, е необходимо проучването на още множество документи, в т.ч. и на такива от фонда на БТПД, съхраняван в Държавен архив – Варна, както и във фонда на Военноморския музей – Варна.

2. *Началникът на Морската транспортна служба лейтенант капитан далечно плаване Васил ВИЧЕВ*

В цитираното изследване на Владимир Павлов се посочва, че:

„От 15 декември 1916 г. корабите на БТПД са организирани в Морска транспортна служба към Военноморския флот с началник мичман I ранг Васил Вичев. От 1 май 1917 г. цялата служба е подчинена на новосъздадената Дирекция за социални грижи и обществена предвидливост“[13]. В изследването на капитан II ранг Тодор Тодоров „Бойни действия на Черноморския флот за времето от 10/23 септември 1915 г. до деня на демобилизацията“, направено непосредствено след края на Първата световна война, се посочват задачите, решавани от Морската транспортна служба, но не се казва кой я ръководи[14]. Информацията за този офицер в нашата историография е повече от оскъдна.

Кой е Васил Вичев? Ако е морско лице с правоспособност капитан далечно плаване би трябвало името му да фигурира в Алманаха на капитаните и главните механици от Параходство „Български морски флот (1892 – 2007)“[15]. Там такова име няма. След като е мичман I ранг (дн. старши лейтенант), можем да го потърсим в изследванията за българските офицери през този период. Според Румен Руменин, Васил Вичев Вичев е роден на 12 февруари 1881 г., получава званието подпоручик (във Флота – мичман II ранг – Ат. П.) на 31 декември 1906 г., поручик (във Флота – мичман I ранг – Ат. П.) – на 28 юни 1913 г., капитан (във Флота – лейтенант – Ат. П.) – на 1 януари 1918 г., завършил е Търговско морско училище и ШЗО[16]. След като е завършил Търговско морско училище, къде? Най-много българи – възпитаници на търговски морски училища по това време, са завършили в Русия. Оказва се, че Васил Вичев е точно такъв. Данни за него откриваме в публикация на Иван Танчев: „Вичев, Васил Вичев (1881, Шумен) – Морско училище, Херсон, 1904“[17].

Лейтенант, капитан далечно плаване Васил Вичев (Държавен архив – Варна, Частично постъпление 229).

От книгата на Асен Кожухаров „Обучението на българските морски офицери зад граница (1882 – 1944)“ узнаваме, че преди да завърши офицерския курс при флота, Васил Вичев е завършил Школата за запасни подпоручици в България. А така също, че Васил Вичев е завършил в Херсон „мореходни курсове“[18].

Оказва се, че документът, в който се съдържа най-много информация

за Васил Вичев, е служебният списък на офицера в БТПД. В него се посочва, че той е роден на 16 февруари 1882 г. (удебелена е поправката на годината на раждане – от 1881 на 1882 – бел. Ат. П.) в гр. Шумен. Възпитаник е на Варненската мъжка гимназия. През 1903 г. завършва Морското училище „Император Александър II“ в гр. Херсон (тогава в Русия) със специалност „шкипер каботажно плаване“ и „щурман далечно плаване“. През март 1906 г. издържа приемните изпити за курса по комплектуване на Флота на Н. В. с морски офицери (Заповед по Флота № 7 от 13 март 1906 г.). С Височайша заповед № 30 от 31 декември 1906 г. е произведен в чин запасен мичман II ранг и е уволнен в запаса на Флота със заповед № 3 от 4 януари 1907 г. Владее руски, френски, италиански, гръцки и турски език.

Постъпва на работа в БТПД на 18 май 1903 г. като втори помощник-капитан на парахода „България“. На 12 октомври 1903 г. е назначен за първи помощник (дн. старши помощник) капитан на парахода „Борис“. След като завършва курса във Флота, на 14 февруари 1907 г. е назначен отново като първи помощник-капитан на парахода „Борис“. Продължава като първи помощник-капитан на параходите „Варна“ и „София“, а през есента на 1908 г. и зимата на 1909 г. е временен капитан на „Кирил“. От 19 юни 1909 г. е титулярен капитан (по тогавашните критерии има правоспособност за капитан далечно плаване) на парахода „София“. През 1910 г. е капитан на параходите „Кирил“ и „България“. В навечерието на Балканската война е изтеглен на работа в Дирекцията на БТПД със запазване на капитанските му права. Следващото вписване в служебния списък на капитан Васил Вичев е на 17 декември 1913 г. – назначен е за контрольор-ревизор в Дирекцията на БТПД[19].

Какво всъщност е правил той през този период, който напълно съвпада с Балканската война? В ДВИА – Велико Търново, се съхранява цяла преписка между директора на БТПД, началника на Щаба на Действащата армия и началника на Флота относно това, с какво се е занимавал капитан Васил Вичев по време на Балканската война. Той е отново запасен мичман II ранг във Флота на Н.В. и е в постоянно движение между военните и търговските кораби. При възникване на необходимост от капитан на търговски кораб от дирекцията пишат до съответните институции, за да издействат неговото командироване в Параходното дружество. Той не е единствен в това отношение, в тази преписка се споменават имената още и на двама корабни механици и на един боцман, които по време

на Балканската война са мобилизирани във Флота[20].

По време на цялата Първа световна война, когато капитан Васил Вичев е началник на Морската транспортна служба, той на практика изпълнява всички ръководни функции спрямо мобилизираните български търговски кораби. В служебния му списък в БТПД това негово задължение не е вписано. Има отбелязано само, че на 2 май 1919 г. се е завърнал в Дирекцията. След това, до 1 юни 1937 г. – период от 18 години, Васил Вичев е извън състава на Параходното дружество. И отново се появява като резервен капитан („комендант“) и помощник-навигационен инспектор. Само за няколко години отново е и капитан на кораб (фиксирани са параходите „Бургас“ и „Евдокия“), и „обикновен чиновник“ до 1 юни 1940 г., когато е уволнен от служба поради закриването на длъжността му[21].

Най-вероятно това не е истинската причина, защото започналата Втора световна война поставя в много сложна ситуация плаванията на българските параходи в Балтийско море, в Северния Атлантик и в Средиземно море. Именно от специалисти като Васил Вичев е имало нужда в Параходното дружество, а и той е все още само на 58 години – в трудоспособна възраст. Най-вероятно истинската причина ще бъде установена по-нататък, когато бъдат издирени още документи за този забравен капитан далечно плаване, служил на Отечеството в две войни и отдал на Параходното дружество най-хубавите години от своя живот.

Важни уточняващи сведения за живота и делото на капитан Васил Вичев се съдържат в очерковата скица за него, публикувана на челно място във вестник „Славянин“ от 31 октомври 1930 г.:

– „В 1912 г. за директор на Параходното дружество бил назначен минния инженер Тодор Каракашев, който нямал понятие от морско дело и от търговско корабоплаване. Наложи се да бъде взет за съветник в дирекцията на параходното дружество най-отличният и най-способен моряк. Изборът пада на Васил Вичев, който бил назначен за инспектор и като такъв той се прояви със своите способности и компетентност. При неговото инспекторстване се изработиха всички правилници за службите в параходите, различните таблици, щатове, правилник за облеклото, разписанията за пътуването на корабите. При сключването на сделка за изключителни пътувания и превози се слушаше компетентното мнение на Вичев.”

– „През Голямата война той е началник на морската транспортна служба и ръководител на изнасяне всички тежести от Добруджа

и то при бойна обстановка. Командването на най-големия параход „Добруджа“, с който се беше сдобил нашия търговски флот през великата война, биде поверен на В. Вичев.“

– „Въобще през годините 1913 – 1918 В. Вичев бе душата, сърцето и умът на нашия търговски флот.“

– „Напуснал морската служба през 1918 г., той се установи търговец на колониал във Варна. В неговото лице нашият търговски флот загуби своя вдъхновен администратор и тъкмо когато трябваше да използва неговата опитност и солидни знания – той го напусна. Васил Вичев е в разцвета на своята възраст – със запазени сили и би трябвало да бъде използван за нашето търговско корабоплаване“[22].

Капитан далечно плаване Васил Вичев е незаслужено забравен и заслужава своята реабилитация чрез едно по-пълно изследване на неговия живот и дейност. Човекът, който „... през годините 1913 – 1918 ... бе сърцето и умът на нашия търговски флот“ очаква своя биограф.

3. За мястото на парахода „Добруджа“ (бивш „Белороссия“ – Belorossiya) в историята на българските ВМС и в историята на търговското ни корабоплаване

Присъствието на спасения от военноморския ни флот руски търговски параход „Белороссия“, заседнал пред Бяла, Варненско, на 25 март 1918 г., не е останало незабелязано от изследователите в нашия военен и търговски флот[23]. Макар и съвсем пестеливо, за него се споменава и в цитирания по-горе критически анализ, направен от капитан II ранг Тодор Тодоров за участието на Флота на Н.В. в Първата световна война.[24] С това темата обаче съвсем не е изчерпана. От цитираната по-горе публикация във в. „Славянов” ще припомним абзаца „.. най-големия параход „Добруджа“, с който се беше сдобил нашия търговски флот през великата война”... При определянето на мястото на този параход в историята на българските ВМС и в историята на търговското ни корабоплаване това е важна отправна точка.

Параходът „Добруджа“ (бивш руски „Белороссия“) във Варненския залив, 1918 г. (Снимката е от фонда на Военноморския музей – Варна)

Първо, „Добруджа“ е най-големият български военен кораб със спомагателно назначение в цялата ни военноморска история. След като е спасен и докаран във Варна, над него е вдигнат български военноморски флаг, сменено е името му от „Белороссия” на „Добруджа“. В рапорта на изпълняващия длъжността началник на Флота капитан II ранг Рашко Серафимов до началника на Щаба на Армията относно предложението този кораб да бъде предаден за експлоатация на БТПД, което вече е изразило готовност да го приеме в своя състав, изрично се посочва, че: „... този параход досега плаваше под българско военно знаме“[25]. Тъкмо поради тази причина и началникът на Флота иска разрешение от началника на Щаба на Армията, да предаде кораба „временно” за експлоатация от БТПД.

Защо може да се твърди, че „Добруджа“ е най-големият военен кораб със спомагателно назначение в цялата ни военноморска история? Данните за парахода „Белороссия“ могат да бъдат издирени в интернет: дължина (между перпендикулярите) – 107,9 м и широчина 14,8 м (3378grt)[26]. Това при всички случаи означава водоизместимост над 9000 тона. Най-големият ни кораб със спомагателно назначение досега е военният транспорт „Старшина I степен Димитър Димитров“ (проект 102, построен в Русе) с дължина 97,5 м, широчина 13,9 м и водоизместимост от 3700 тона.[27]

В допълнение на това трябва да се добави, че възстановяването на експлоатационната годност на този непознат дотогава у нас като мащаби търговски кораб, в това число основен ремонт и пускане в действие на неговата силова уредба, е голямо постижение за Флотския арсенал и специално за ръководителя на този възстановителен ремонт техническия лейтенант Георги Димитров[28].

Второ, „Добруджа“ е най-големият кораб, който БТПД експлоатира от създаването си през 1892 до 1935 г., когато приема в състава си парахода „Родина“ (бивш Eisenach) с дължина 109,9 м, широчина 15,5 (4159grt)[29]. Този факт не е отбелязан в досегашните изследвания по историята на българското търговско корабоплаване. Това може би е и едната от вероятните причини никъде в публикациите за кораба „Белороссия“ в интернет да не се споменава фактът, че той е плавал и под български военноморски флаг и в състава на българския търговски флот.

Неизвестен факт досега бе и идеята плененият на река Дунав параход „Варна“ (бивш руски „Белград“) да бъде задържан известно време като залог до уреждането на въпроса с незаконно отнетия от съглашенските власти в Одеса „Добруджа“ (бивш руски „Белороссия“)[30].

Информация за това се съдържа в рапорта на началника на Дунавската част капитан II ранг Петър Стоянов от юли 1919 г. до началника на Флота на Н.В. Идеята е на българското Министерство на външните работи, но тя остава неосъществена. Подписаният на 27 ноември 1919 г. Ньойски договор не дава никакви възможности на българската дипломация да предприеме каквато и да е инициатива в тази насока.

БЕЛЕЖКИ

[1] ***Павлов, Вл.*** Участието на Търговския флот на България във войните 1912 – 1918 г. – В: 10 книги за Варна, 2002. Варна, 2003, с. 156 – 181.

[2] ***Павлов, Вл.*** Участието на Търговския флот на България във войните ..., с. 169.

[3] Държавен архив – Варна (ДА – Варна), ф. 3к, оп. 1, а.е. 3, л. 106.

[4] Държавен военноисторически архив – Велико Търново (ДВИА), ф. 1027, оп. 1, а.е. 99, л. 70.

[5] ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 99, л. 78.

[6] Пак там, л. 81.

[7] ***Кръстева, М., Панайотов, Ат., Антонов, Г.*** Контраадмирал Иван Вариклечков (1891 – 1974 г.) и неговото време. Варна, ИК „Морски свят", 2011, с. 30, 31.

[8] ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 99, л. 80.

[9] Пак там, л. 84.

[10] Пак там, л. 85.

[11] Пак там, л. 74.

[12] Пак там, л. 66, 66 гр., 67.

[13] ***Павлов, Вл.*** Участието на Търговския флот на България във войните ..., с. 170.

[14] Военноморски музей (ВММ), вх. № 137 – 1967, п. 129, л. 55 – 56.

[15] Алманах на капитаните и главните механици от Параходство „Български морски флот" (1892 – 2007). Съставители: к.г.п. Коста Костов, м.н.м. Христо Христов, м.н.м. Атанас Николов, Георги Йолов. Варна, 2007.

[16] ***Руменин, Р. (съставител)*** Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. том 1, том 2 (А-З). С., Изд. на Министерството на отбраната, 1996, с. 143.

[17] ***Танчев, И.*** Руският принос в подготовката на българска интелигенция с висше и професионално образование (1878 – 1912). – В: Известия на Държавните архиви, кн. 105, 2013, с. 74

[18] ***Кожухаров, А.*** Обучението на българските морски офицери зад граница (1882 – 1944). Варна, Тера Балканика, 2015, с. 102, 104.

[19] ДА-Вн, ф. 3к, оп. 2, а.е. 2. Служебен списък на Васил Вичев, л. 34, 65.

[20] ДВИА, ф. 1027, оп. 4, а.е. 38, л. 15, 16, 17, 17 гр, 18, 19, 19 гр., 20, 20 гр., 21, 22, 28.

[21] Държавен архив – Варна (ДА Вн), ф. 3к, оп. 2, а.е. 2, Служебен списък на Васил Вичев, л. 65

[22] Славянин, г. XVII, бр. 27, Варна, 31 октомври 1930 г., с. 1.

[23] ***Павлов, Вл.*** Участието на Търговския флот на България във войните ..., с. 172 – 174; **Казаков, Ив.** Черноморска летопис. – Корабостроене и корабоплаване, № 10, 1968 г., с. 28 – 31.

[24] ВММ, вх. № 137 – 1967, п. 129, л. 62.

[25] ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 221, л. 7.

[26] http://www.miramarshipindex.org.nz/ship/show?nameid=6320&shipid=144974

[27] ***Кръстева, М., Панайотов, Ат.*** Военноморските сили на България 1879 – 2006 г. Варна, 2006, с. 49.

[28] ***Павлов, Вл.*** Участието на Търговския флот на България във войните ..., с. 173.

[29] http://www.miramarshipindex.org.nz/ship/show?nameid=71270&shipid=173657

[30] ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 221, л. 121.

УЧАСТИЕТО НА ПОРТОВАТА РОТА ПРИ ВТОРАТА АТАКА НА КУБАДИНСКАТА ПОЗИЦИЯ

Радослав Симеонов

Участието на България в Първата световна война е продиктувано от справедливия стремеж на българския народ да постигне своето жадувано национално обединение. Само по този начин могат да бъдат обяснени чудесата от храброст, които българският войник сътворява по време на войната. Сраженията на Добруджанския фронт през есента на 1916 г. не правят изключение в това отношение. Даже напротив, войниците и офицерите от III българска армия под командването на генерал-лейтенант Стефан Тошев, обладани от изключителен патриотичен подем и въодушевление, осъществяват подвизи, които остават записани навеки в аналите на българската бойна слава. Достатъчно е само да спомена овладяването на Тутраканската крепост, боят при с. Сарсънлар (дн. с. Зафирово, Силистренско), разгромът на румънците при селата Карапелит – Кочмар, паметните сражения от Добричката епопея и др.

Освен с това обаче сраженията на Добруджанския фронт се отличават и с още една твърде важна характеристика. Поради географското положение на Добруджа се налага активни бойни действия да бъдат провеждани по р. Дунав и черноморското крайбрежие. В тях вземат участие всички налични видове български войски – пехота, артилерия, кавалерия, авиация и флот. Широко известен е фактът, че именно на Добруджанския фронт българският генерал Колев демонстрира с изключителна вещина предимствата на кавалерията като род войска и с нейна помощ решава изхода от не една битка. Но далеч по-малко е известно, че по стечение на обстоятелствата младият български Черноморски флот също трябва да участва активно в решаването на редица важни военнооперативни задачи, някои от които се правят за пръв път във военната ни история. Така например в началото на септември 1916 г. при Балчик и Каварна успешно се осъществява първият български морски десант.

Настоящото съобщение има за цел да осветли една друга също много малко позната страница от историята на Флота – първият случай, при който на Добруджанския фронт е налице използването

на части от Флота за целите на сухопътни бойни действия. Това става през октомври 1916 г., когато войските на III българска армия са изправени пред може би най-решаващата си операция на фронта – втората атака на Кубадинската укрепена позиция, от която буквално зависи изходът от войната. Нашето командване в този решителен за страната момент е принудено да използва всички налични резерви и възможности за подсилването на бойния състав на армията с жива сила. Тогава към фронтовата линия са притеглени и части от Портовата дружина – една портова рота и картечен взвод, които се представят храбро и достойно в атаката на Кубадинската позиция в района на с. Първели (дн. с. Мошнени, Румъния). В историографските изследвания, посветени на участието на Военния флот в боевете на Добруджанския фронт, по различни причини този епизод е представен съвсем бегло, като при това има съществени разминавания в данните за загубите на Портовата рота при тези боеве[1]. В някои други капитални трудове по темата този въпрос въобще не е разгледан и по никакъв начин читателят не би могъл да узнае дори елементарния факт за участието на българските моряци във военните действия на Добруджанския фронт, камо ли за проявения от тях героизъм в боевете при Кубадинската позиция[2]. За изясняването на въпроса за точната бройка на загиналите при сухопътните боеве моряци бе използвано излязлото съвсем наскоро издание „Те загинаха за Добруджа"[3]. Затова в края на това научно съобщение е поместен списък с имената на 41 чинове от Портовата дружина – жертви по време на Кубадинските боеве.

Още преди обявяването на военните действия срещу Румъния, частите на флота са поставени в оперативно подчинение на началника на Варненския укрепен пункт генерал-майор Тодор Кантарджиев. След формирането на т. нар. „подвижен резерв" по инициатива на началника на пункта и неговото стремително включване в операциите на Добруджанския военен театър, пред Портовата дружина е поставена задача да подготви и осъществи първия в нашата военна история морски десант, с който да бъде подсигурен десният фланг на фронта. През нощта срещу 5 септември 1916 г. пет миноносеца и няколко гребни лодки стоварват авангарден десантен отряд от 235 души край Балчик, който без особени усилия заема града. Още същата нощ друга команда е изпратена за овладяването на Каварна и нос Калиакра. През следващите два дни към района, пак с помощта на миноносци е прехвърлена и цялата Портова дружина в състав от

две портови роти или с обща численост 466 души[4].

След овладяването на Добрич и първите сблъсъци край града с напиращите от север руско-румънски войски се извършва реорганизация на войските от състава на Варненския укрепен пункт (ВУП). Със заповед на командващия III българска армия се пристъпва към създаването на Варненски укрепен район. В него влизат „подвижният резерв“ на ВУП, воюващ вече при Добрич (наречен сега „Варненски войски“), както и гарнизонът на гр. Балчик. За началник на гарнизона на морския град е назначен командирът на Портовата дружина капитан-лейтенант Васил Дечев. Неговата задача е да охранява тила и десния фланг на войските, действащи при Добрич. За охрана на Балчик е оставена една полурота, а с останалата част от силите си капитан Дечев трябва да настъпи към селата Гурково и Чаирли гьол (дн. с. Сенокос), като при последното се предвижда той да установи контакт с дясното странично прикритие на варненските войски, разположени на позиции край Добрич[5].

След първата неуспешна атака на Кубадинската позиция от 18 –19 септември 1916 г. главнокомандващият съюзническите войски на Балканите – германският фелдмаршал Август фон Макензен е принуден да предприеме мерки за засилване ударната групировка на Добруджанската армия. Към района на Кубадинската укрепена линия са изпратени 217-а германска дивизия, заедно с тежка артилерия, VI турски корпус на Мустафа Хилми паша, както и още свежи български подкрепления. Сред тези попълнения трябва да бъдат и моряците от 1-а портова рота под командването на поручик Никола Наумов, подсилени с един картечен взвод. На 5 октомври 1916 г., превозени с камиони от Балчик през Добрич, а след това и с пехотен марш, моряците пристигат на фронтовата линия при с. Геренджик. Там те са придадени в разпореждане на командира на 5-а конна бригада полковник Т. Марков. На следния ден портовата рота е изпратена към с. Първели, където до вечерта е принудена да се окопава под непрекъснатата артилерийска стрелба на противника. Този ден моряците дават шестима ранени чинове и своята първа жертва – моряк Николай Илиев Митков[6].

В периода от 7 до 18 октомври 1916 г. все още не са предприети мащабни военни действия по атаката на Кубадинската линия. През това време командването възлага на портовата рота да заеме позиция източно от с. Първели, която трябва да бъде удържана в случай че противникът атакува. Освен това моряците трябва да

усъвършенстват окопите си в хигиенно, домакинско и бойно отношение, като изградят съответните ходове за съобщение и блиндажи[7].

Междувременно във връзка с предстоящата втора атака на Кубадинската позиция в състава на III българска армия е извършено преструктуриране, което влиза в сила от 13 октомври 1916 г. Фелдмаршал Макензен лично оглавява планираната операция, разделяйки армията на две групи – Източна, начело с генерал-майор Тодор Кантарджиев, разположена от морския бряг до жп линията Кара Омер – Меджидие, и Западна, начело на която пък е поставен досегашният командващ армията генерал-лейтенант Стефан Тошев, заемаща пространството западно от жп линията плътно до р. Дунав. Основната роля при пробива на Кубадинската укрепена линия според плановете на командването трябва да изиграе Източната настъпателна група, която има за цел да атакува левия фланг на противника[8].

При това преразпределение на силите на армията моряците от портовата рота попадат в левия участък на Източната настъпателна група, възглавяван от полковник Йордан Иванов – командир на 16-и пех. ловчански полк. Към левия участък са придадени още три дружини от 16-и пех. ловчански полк, две дружини от 6-и маршеви полк, една дружина от 7-и пех. преславски полк, спешените картечни ескадрони на 3-и, 6-и и 9-и конен полк, както и по една рота от 6-а пионерна дружина и от 15-а гранична дружина. Тези части получават заповед в деня на атаката да напреднат източно от с. Първели по посока към кота 70 и кота 74, да овладеят неприятелските позиции там, след което част от тях трябва да продължат настъплението си към с. Тузла, с което да се пресече пътят за отстъпление на руско-румънските войски към морето[9].

От своя страна левият участък на полк. Й. Иванов се подразделя на лява и дясна колона. Портовата рота е оставена под прякото разпореждане на майор Савов – командир на 2-ра дружина от 35-и пех. врачански полк и едновременно с това командващ дясната колона. Поставената задача пред моряците е да изпълняват ролята на свръзка в стика между дясната и лявата колона. Най-неприятното обстоятелство обаче е фактът, че макар да наброяват само около 185 щика, вместо да бъдат разположени на участък от около 100 – 150 м, колкото е обичайно за една рота, те са разтеглени на разстояние от един километър[10].

В късния следобед на 18 октомври, в самото навечерие на атаката, командирът на портовата рота поручик Наумов събира взводните командири, за да разясни възложените от командването задачи, както и да се опита да повдигне бойния дух на своите подчинени. В думите си към тях той изтъква факта, че портовата рота е единствената част от флота, която взема участие в тази „велика народна епопея“ и която „ще създаде славни бойни традиции на флота“. Наумов е категоричен – „Назад ни крачка! Смърт, но не и срам! Отстъплението значи явна или най-малко позорна смърт!“[11]

Втората атака на Кубадинската линия започва рано сутринта на 19 октомври 1916 г. с мощна артилерийска стрелба към позициите на противника. По време стрелбата пехотните части трябва максимално да се приближат към противниковите позиции, след което да ги атакуват. Към 9.00 ч. сутринта портовата рота получава заповед от началника на колоната майор Савов да настъпи към вражеските окопи съвместно с дясностоящата ѝ 10-а рота от 6-и маршеви полк. Моряците настъпват енергично в правилни редици, а противникът отстъпва в безпорядък. Към 11.00 ч. е овладян първият междинен пункт – кота 63, където портовата рота набързо започва да се окопава в стрелкови трапчета. Най-трудните и критични часове за нашите моряци настъпват в ранния следобед на 19 октомври, когато попадат под артилерийския обстрел на врага и са атакувани с превъзхождащи сили. Понеже ротата бързо привършва своите боеприпаси, се налага с помощта на платнища и сандъци да бъдат пренесени патрони от съседния 6-и маршеви полк. До вечерта на същия ден, командваните от поручик Наумов бойци успяват да овладеят и втората си цел – кота 70, където отново трябва да се окопават. На този ден дадените жертви от страна на ротата са 32, а броят на ранените е 97, от които шестима почиват по-късно от раните си в различни болнични заведения на фронта или във вътрешността на страната. Няколко дни по-късно командващият колоната майор Савов отправя благодарствени думи към поручик Наумов за отличното държане на портовата рота в боя, като му пожелава и „занапред такива славни дела”[12].

На 20 октомври портовата рота, останала вече в силно редуциран състав от едва 65 щика, трябва да настъпи от кота 70 към западния бряг на езерото Тузла. Тя е в поддръжка на 2-ра дружина от 35-и пех. полк и до вечерта достига до указаната цел, без да даде жертви. На следния ден моряците получават задача да настъ-

пят от десния към левия фланг на участъка, където ситуацията се утежнява от факта, че съюзните германски войски в съседство все още не са успели да превземат с. Топра хисар. При настъплението си към с. Мулчова те отново попадат под силен артилерийски огън, макар и придвижвайки се след дружината от врачанския полк. На 21 октомври, третият и последен ден от атаката на Кубадинската позиция, портовата рота дава един ранен и един убит моряк – Калчо Несторов Игнатов. През следващите няколко дни отстъплението на румънско-руските войски се превръща в бягство. При това положение се налага българските войски да преследват противника и както остроумно отбелязва в реляциите на портовата рота поручик Наумов, „нашата пехота вече няма нужда от храброст, а от издръжливост". В подкрепа на това може да бъде споменат фактът, че на 22 октомври моряците от портовата рота изминават над 30 км под непрекъснат дъжд и нощуват в района на с. Канара, северно от гр. Кюстенджа (дн. Констанца)[13]. С този последен епизод приключва участието на единствената войскова част от Флота при пробива на Кубадинската позиция. Със сигурност може да се твърди, че действията на командваните от поручик Наумов моряци могат да бъдат разглеждани като първообраз на българската морска пехота, тъй като на практика те са спешени и трябва да изпълняват нехарактерни за Флота оперативно-тактически задачи. Но въпреки дадените жертви те изпълняват с чест поставената им задача. Оценявайки по достойнство подвига на българските моряци, още на 25 октомври 1916 г. началникът на Флота полковник Кирков инициира със своя заповед № 117 създаването на „фонд за увековечаване паметта на загиналите по море и суша моряци". Като източници за събирането на средства за този фонд той разчита предимно на доброволните пожертвования. След като сумата нарасне значително, пак според същата заповед се предвижда едно общо събрание на флотските офицери да определи как и къде да бъде увековечена паметта на загиналите моряци[14]. А за проявената храброст и мъжество в боя при Първели със заповед № 7289/ 10 юли 1918 г. поручик Никола Йорданов Наумов, произведен междувременно в чин капитан, е награден с Орден за храброст – IV степен[15].

След преодоляването на Кубадинската позиция командването на армията разпорежда първоначално портовата рота да охранява морския бряг между езерото Ташаул и с. Каракоюн (дн. гр. Наводари),

след което от 27 октомври нататък тя е определена да изпълнява функцията на гарнизон на гр. Кюстенджа[16].

ПРИЛОЖЕНИЕ

СПИСЪК НА БЪЛГАРСКИТЕ МОРЯЦИ ОТ ПЪРВА ПОРТОВА РОТА, ЗАГИНАЛИ ИЛИ ПОЧИНАЛИ ОТ РАНИ ПРИ ВТОРАТА АТАКА НА КУБАДИНСКАТА ПОЗИЦИЯ

1. **Мичман Върбан Захариев Занчев**, убит на 19.10.1916 г., роден през 1882 г. в с. Сърненци, общ. В. Търново, посмъртно произведен в звание офицерски кандидат;
2. **Фелдф. Злати Атанасов Иванов**, убит на 19.10.1916 г., роден през 1888 г. в с. Дибич, общ. Шумен;
3. **Мл. под. Димитър Събев Кацаров**, убит на 19.10.1916 г., роден през 1888 г. в с. Гълъбец, общ. Поморие;
4. **Мл. под. Стоян Минчев Ковачев**, убит на 19.10.1916 г., роден през 1882 г. в с. Бръшлен, общ. Сливо поле;
5. **Мл. под. Щерион Александров Гаджиков**, убит на 19.10.1916 г., роден през 1880 г. в гр. Поморие;
6. **Ефр. Иван Киров Иванов**, убит на 19.10.1916 г., родом от с. Граматиково, общ. М. Търново;
7. **Ефр. Марин Йорданов Кунчев**, безсл. изчезнал на 20.10.1916 г., роден през 1883 г. в с. Бабово, общ. Сливо поле;
8. **Ефр. Георги Пеев Брадев**, убит на 19.10.1916 г., роден през 1883 г. в с. Факия, общ. Средец;
9. **Ефр. Петър Стояновв Каракашев**, убит на 19.10.1916 г., роден през 1888 г. в с. Черноморец, общ. Созопол;
10. **Моряк Николай Илиев Митков**, убит на 6.10.1916 г., роден през 1893 г. в с. Арчар, общ. Димово;
11. **Моряк Атанас Иванов Цветков (Кожухарски)**, убит от снаряд на 19.10.1916 г., роден 1895 г. в с. Долни Луковит, общ. Искър;
12. **Моряк Велико Петров Георгиев**, убит на 19.10.1916 г., роден през 1885 г. в с. Габър, общ. Созопол;
13. **Моряк Георги Желязков Стояновв**, убит от снаряд на 19.10.1916 г., роден през 1896 г. в с. Пчелник, общ. Д. чифлик;
14. **Моряк Димитър Петров Колев**, убит на 19.10.1916 г., роден през 1895 г. в с. Лъка, общ. Поморие;
15. **Моряк Димитър Стефанов Апостолов**, убит на 19.10.1916 г., ро-

ден през 1881 *г.* в гр. Аксаково;

16. Моряк Димо Неделчев Тодоров, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1885 *г.* в с. Раковсково, общ. Несебър;

17. Моряк Згуро Димитров Згуров, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1886 *г.* в с. Черноморец, общ. Созопол;

18. Моряк Игнат Георгиев Алексиев, убит от снаряд на 19.10.1916 *г.*, роден през 1894 *г.* в с. Батин, общ. Борово;

19. Моряк Илия Ляпчев Кьосев, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1887 *г.* в с. Козичино, общ. Поморие;

20. Моряк Илко Тодоров Илков, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1894 *г.* в с. Осеново, общ. Аксаково;

21. Моряк Колю Дойчев Колев, убит от снаряд на 19.10.1916 *г.*, роден през 1886 *г.* в с. Голица, общ. Долни чифлик;

22. Моряк Лазар Христов Йовчев, убит на 19.10.1916 *г.*, родом от Габрово;

23. Моряк Митко Господинов Тонев, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1883 *г.* в с. Драка, общ. Средец;

24. Моряк Михаил Йорданов Михайлов, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1896 *г.* в с. Житница, общ. Провадия;

25. Моряк Неделчо Петков Сарахошев, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1887 *г.* в с. Козичино, общ. Поморие;

26. Моряк Неделчо Радушев Неделчев, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1895 *г.* в с. Батин, общ. Борово;

27. Моряк Никола Киров Николов, убит от снаряд на 19.10.1916 *г.*, роден през 1883 *г.* в с. Росен, общ. Созопол;

28. Моряк Никола Михов Енев, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1883 *г.* в с. Порой, общ. Созопол;

29. Моряк Никола Ценов Лилов, убит на 19.10.1916 *г.*, родом от Видин;

30. Моряк Павел Георгиев Колев, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1880 *г.* в с. Самотино, общ. Бяла;

31. Моряк Петър Тенев Митев, убит от снаряд на 19.10.1916 *г.*, роден през 1884 *г.* в с. Оризаре, общ. Несебър;

32. Моряк Стойко Тодоров Тотев, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1895 *г.* в с. Изворско, общ. Аксаково;

33. Моряк Стоян Танев Вълев, убит на 19.10.1916 *г.*, роден през 1891 *г.* в с. Драка, общ. Средец;

34. Моряк Янчо Вълчев Вълков, убит от снаряд на 19.10.1916 *г.*, роден през 1894 *г.* в с. Цар Симеоново, общ. Видин;

35. Моряк Борис Бонев Кръстев, ранен на 19.10.1916 *г.* в боя при с.

Първели, починал на 25.12.1916 г. в гр. София, б-ца, роден през 1895 г. в с. Изворско, общ. Аксаково;

36. Моряк Димитър Великов Терзиев, ранен на 19.10.1916 г. в боя при с. Първели, починал на 29.12.1916 г. в гр. В. Търново, б-ца, роден през 1884 г. в с. Костанденец, общ. Цар Калоян;

37. Моряк Димитър Илиев Чонгарлиев, ранен на 19.10.1916 г. в боя при с. Първели, починал на 28.10.1916 г. в с. Кара Омер, 4/4 пол. б-ца, роден през 1887 г. в с. Черноморец, общ. Созопол;

38. Моряк Иван Василев Стойков, ранен на 19.10.1916 г. в боя при с. Първели, починал на 6.11.1916 г. в с. Кара Омер, 4/4 пол. б-ца, роден през 1896 г. в с. Красимир, общ. Дългопол;

39. Моряк Иван Ставрев Иванов, ранен на 19.10.1916 г. в боя при с. Първели, починал на 22.10.1916 г. в с. Кара Омер, 4/4 пол. б-ца, роден през 1885 г. в с. Кошарица, общ. Несебър;

40. Моряк Цено Иванов Цаков, ранен на 19.10.1916 г. в боя при с. Първели, починал на 22.10.1916 г. в с. Мустафа-Ачи, 4/4 пол. б-ца, роден през 1894 г. в с. Гложене, общ. Оряхово;

41. Моряк Калчо Несторов Игнатов, убит на 21.10.1916 г., роден през 1891 г. в гр. Варна;

БЕЛЕЖКИ

[1] ***Павлов, Вл.*** Българският военноморски флот в Първата световна война. – ВИС, 1971, кн. 2, с. 70; ***Канавров, Д.*** Военноморски действия по Черноморското крайбрежие на Южна Добруджа през Първата световна война. Балчик, 1996, с. 41; ***Русева, М.*** Героизмът на българските моряци през Балканската война (1912 – 1913) и Първата световна война (1915– 1918). – В: Годишник на ВММ – Варна, т. IV – V, 2005, с. 93-94; ***Кантарджиев, Т.*** Добричката епопея. С., 1931, с. 198.

[2] История на Добруджа. Т. IV. В. Търново, 2007; България в Първата световна война 1914 – 1918. Енциклопедия. С., 2015.

[3] ***Бойчев, П., Симеонов., Р.*** Те загинаха за Добруджа. С., 2016.

[4] ДВИА (Държавен военноисторически архив гр. В. Търново), ф. 1027, оп. I, а. е. 129, л. 30; ***Лечев, В.*** Нови сведения за освобождението на Балчик и Каварна през септември 1916 г. –В: Годишник на ВММ – Варна, т. VIII, 2013, с. 117; ***Канавров, Д.*** Цит. съч., с. 21; ***Кантарджиев, Т.***, Цит. съч., с. 197.

[5] ДВИА, ф. 988, оп. II, а. е. 48, л. 122, 124; ***Кантарджиев, Т.*** Варна – Баладжа – Добрич, с. 1924, с. 66.

[6] ДВИА, ф. 1027, оп. I, а. е. 140, л. 9.

[7] Пак там, л. 10.

[8] Българската армия в Световната война. Т. IX, С., 1943, с. 608 – 609.

[9] ***Кисьов, А.*** Генерал Колев и действията на Първа конна дивизия в Добруджа

през 1916 *г.* С., 1928, с. 130.

[10] ДВИА, ф. 1027, оп. I, а. е. 140, л. 11.

[11] Пак там, л. 12.

[12] Пак там, л. 13 – 20.

[13] Пак там, л. 20-21.

[14] Пак там, а.е. 164, л. 344.

[15] Пак там, а. е. 203, л. 42.

[16] Пак там, а.е. 140, л. 23-25.

ПЕЧАТИ ОТ БОЙНИТЕ ФРОНТОВЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

(По материали от фонда на Военноморския музей)

Жени Харалambиева

През 1924, 1930 и 2013 г. във фонда на Военноморския музей постъпват печати, които са свидетели на участието на Българската армия и Флота по бойните фронтове на Първата световна война.

Печатите са предадени в музея благодарение на чувството за съхраняване на националната ни памет от военни чинове в Дунавската полицейска служба (това е наименованието на Дунавската част на Флота след подписването на Ньойския мирен договор през 1919 г.) и в резултат на издирвателската и събирателската дейност на музейните служители.

Печатите, свързани с участието на Дунавската флотилия в Световната война, са записани в най-старата запазена инвентарна книга на музея[1], от 20-те и 30-те години на XX век.

Те са следните:

Печат за мастило, представляващ кръг от бронз с диаметър 3.8 см., върху който са изобразени държавният герб и текст: „ДУНАВСКА ФЛОТИЛИЯ РѢЧНА МИННА ОТБРАНА“. Печатът е с дървена дръжка, обща височина 9 см. Вх. № 218-1955, Инв. № IV,1580;

Печат за мастило, представляващ кръг от бронз с диаметър 4 см., върху който е изписан текст: „ДУНАВСКА ФЛОТИЛИЯ РУСЕ”, а в

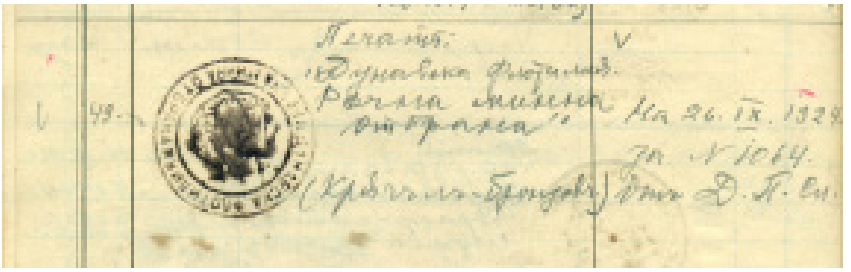

Един от печатите, записани в първата инвентарна книга на Военноморския музей

средата на печата „2 А ПОРТОВА РОТА“. Печатът е с дървена дръжка, обща височина 8.5 см. Вх. № 218-1955, Инв. № IV,1579;

Печат за мастило, представляващ кръг от бронз с диаметър 3.7 см., върху който са изобразени държавният герб и текст: „ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ ДУНАВСКА ЧАСТЪ ТРАНСПОРТНА СЛУЖБА“. Прикрепен към дървена дръжка, обща височина на печата 10.5 см. Вх. № 983-1955;

Печат за восък, кръгъл, бронзов, с диаметър 3.6 см, върху който са изобразени държавният герб и текст: „ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ ФЛОТЪ НА НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ДУНАВ. ЧАСТЪ“. Обща височина с дръжката 9 см. Вх. № 999-1955;

Щемпел за мастило, представляващ бронзова плоча с размери 6 х 2.2 см, върху който е изписан текст: „СВОБОДЕНЪ ЗА … БРАИЛА … 19… ГОД.“ Плочата е прикрепена към дървена дръжка, обща височина 10.8 см. Вх. № 1006-1955;

Печат за мастило, представляващ гумен кръг с диаметър 3.8 см., върху който са изобразени държавният герб и текст: „Пристанищно комендантство Свищовъ“. Вх. № 218-1955;

Печат за мастило, представляващ гумен кръг с диаметър 3.5 см., върху който са изобразени държавният герб и текст: „Пристанищно комен[д]тство Орѣхово”. Гуменият кръг е залепен върху квадратна дървена основа с дължина на страната 4 см. Вх. № 1013-1955;

Щемпел за мастило, гумен, с текст: „Свободно за с. Сомовидъ…191… Комендантъ на пристанището Зап. Подпоручикъ“. Вх. № 1005-1955;

Печат на пристанищно управление Тулча. Правилен бронзов кръг; изображенията и буквените знаци са изпъкнали. В средата е държавният герб, околовръст – надпис „ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ * ПРИСТАНИЩНО УПРАВЛЕНИЕ г. ТУЛЧА“. Диаметър 3.7 см. Прикрепена е лакирана дървена дръжка. Обща височина 8.2 см. Вх. № 989-1955; Инв. № ВММ,IV,1542.

Един от печатите, записани в първата инвентарна книга на Военноморския музей

Надписите, върху изброените печати, носят информация за събития, военни действия и личности по време на Първата световна война.

Печатите, на които четем топонимия от дунавското крайбрежие, могат да бъдат пряко свързани с дейността на

Дунавската флотилия през войната.

Според мобилизационния план съгласно Заповед по Дунавската част № 1 от 10.09.1915 г., флотилията се развръща по следния начин: 1. Щаб със строево, домакинско отделение и нестроеви взвод; 2. Минна рота; 3. Портова рота; 4. Работилница.

От 11 септември 1915 г. – първият оперативен ден до 16 септември с.г., в Дунавската флотилия се явяват около 250 души запасни подофицери и моряци. След бързото и успешно привършване на мобилизационния период се пристъпва към формиране на команди, които да заемат и обслужват дунавските пристанища, усилват се семафорно-наблюдателните постове по брега на р. Дунав. Към 20 септември 1915 г. от Дунавската флотилия са заети пристанищата: Видин с комендант капитан-лейтенант Христов; Лом с комендант лейтенант Цани Тодоров; Сомовит – лейт. Симеон Попов и Свищов – Анг. Стайков. На 25 септември командирът на Дунавската част капитан-лейтенант Ангел Димитров съгласно нареждането от Щаба на Действащата армия е назначен и за комендант на Русенското пристанище.

След привършването на мобилизацията, на 1 октомври 1915 г. България обявява война на Сърбия и българските войски преминават сръбската граница. На част от личния състав на Дунавската флотилия се възлага да охранява и обслужва дунавските пристанища.

На 1 септември 1916 г. България започва военните действия срещу Румъния. Още на 27 август 1916 г. командирът на Дунавската флотилия капитан-лейтенант Ангел Димитров по нареждане на началника на Русенския гарнизон предприема енергични мерки както за сигурната охрана на пристанищните постройки, района на Флотилията, складовете и погребите, така също и за всички важни военни обекти, намиращи се в близост на района на Флотилията. През втората половина на ноември 1916 г. продължава подготовката по преминаването на съюзните войски през река Дунав при гр. Свищов, гр. Сомовит и гр. Русе. Моряците от Дунавската флотилия оказват ценна поддръжка и услуги на съответните съюзнически армии. В резултат е възобновена съюзническата транспортна служба по р. Дунав.

В началото на военните действия срещу Румъния се разиграва един интересен военен епизод.

Ето какво пише капитан I ранг Сава Иванов в своята „История на Дунавската флотилия“: „Срещу гр. Оряхово, при румънския град Бекет стоеше вързан австрийски частен параход-влекач „Тереза“, конфискуван от румънците преди няколко дена, при обявяването на войната между Австро-Унгария и Румъния. Запасният моряк ученик-машинист Яни Костов, който по назначение от началника на гарнизона полк. Сиромахов изпълняваше длъжността завеждащ депо в гр. Оряхово, след влизането ни във война с Румъния, на 4 срещу 5 септември 1916 г. в 23 часа премина с лодка, добра се благополучно до гр. Бекет и заедно с няколко рибари и със съдействието на пограничните моряци, плени парахода „Тереза“ и го докара още през същата нощ в Оряховското пристанище. Още на другия ден пленението параход беше кръстен с името „Оряхово“. Румънците бяха успели да вземат някои части от машината на парахода, обаче запасният ученик-машинист Яни Костов ги възстанови в своята частна работилница, стегна машината му и на 20 ноември 1916 г. параход „Оряхово“ беше окончателно готов за действие“[2].

По време на Световната война Дунавската флотилия развива значителна транспортна дейност съобразно бойния си транспортен състав, действа планомерно, системно и резултатно и допринася за българските военни успехи в придунавските области по време на бойните действия, за успехите на армията. В същото време дунавските пристанища, обслужвани от командите на Дунавската флотилия, служат като необходими бази за тази важна транспортна служба. В пристанищата Видин, Лом, Сомовит, Свищов, Русе и Тулча влизат и се разтоварват вагони с бойни припаси, хранителни припаси, военни трофеи, войници и пътници, едър и дребен добитък. Внесените в пристанищата товари се изпращат във вътрешността на страната. Обратно – натоварват се и се изнасят хранителни припаси, войници и товари.

На 2 септември 1916 г., само ден след влизането във войната на северната ни съседка, Дунавската флотилия получава нареждане да охранява и участъка от Дунавския бряг от устието на р. Лом на изток до остров Сръбчето. След няколко дни Дунавската флотилия услужва на Австро-Унгарското речно минно отделение с около 10 мини за заграждане, за да завърши минирането на р. Дунав около Русе.

След торпилирането на австрийски шлеп през нощта на 28 август 1916 г. и обявяването на войната между Румъния и Авс-

тро-Унгария, командирът на флотилията нарежда на подчинените му брегови части да заемат и охраняват брега на Дунав от устието на р. Лом до с. Пиргос включително. В изпълнение на това нареждане Щабът на флотилията с нестроевия взвод се установяват в с. Кулата, а Щабът на Минната рота, която охранява Дунавския бряг от устието на р. Лом до с. Пиргос включително, се установява на бивак при кантон № 2, на 10 км от Русе.

На 22 ноември 1916 г., по време на подготовката за окончателното преминаване на Дунав при Свищов и Сомовит, параходът „Оряхово“ прави демонстративен десант. През деня натоварените десантни части на кораба заемат остров Попадия, а през нощта командирът на кораба пленява при румънския остров Прундугол шлепа-танкер „Кредит Петрол № 1“, пълен със 120 вагона румънски петрол. Успешният демонстративен десант при гр. Бекет цели да отвлече вниманието на румънските войски към гр. Бекет, за да могат нашите войски да извършат на следващия ден сполучливо главния десант при Свищов – Зимнич и при Сомовит. През октомври и първата половина на ноември 1916 г. Минната рота на Дунавската флотилия заема все още браговия участък от с. Батин до остров Сръбчето и участва в ежедневни престрелки. Българските моряци залавят при устието на р. Янтра и на други места по Дунавския бряг пуснати от румънците плаващи мини, които прибират и разоръжават.

Минната рота от Дунавската флотилия продължава да заема, охранява и отбранява българския дунавски бряг от устието на р. Янтра до устието на р. Лом при Русе и влиза в пушечни престрелки с румънските войски от отсрещния бряг. На 27 ноември 1916 г. началникът на Русенския укрепен пункт заповядва на командира на Дунавската флотилия да събере Минната рота в Русе и заедно с пограничните войски и една дружина от 5-и опълченски полк да направи десант от гр. Русе в срещуположното румънско пристанище Рамадан, да се укрепи до вечерта на север от него. Тази заповед е изпълнена – Минната рота от Дунавската флотилия и 5-а опълченска дружина са при Старата гара. Привечер българските войски са натоварени

Един от печатите, записани в първата инвентарна книга на Военноморския музей

и пренесени в Рамадан. Минната рота получава нареждане да заеме и охранява пристанището Рамадан и гр. Гюргево.

В резултат от Русе за Рамадан се пренасят бойни припаси за действащите на румънска територия наши войски, а от Рамадан в Русе се пренасят ранени войници, румънски пленници и богати трофеи.

Печатът, върху който е изписан текст: „ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ ТУТРАК. МѢСТНА ВОЕН. БОЛНИЦА“ може да се датира от юни 1917 г. до октомври 1918 г. Документи за Тутраканската местна военна болница са регистрирани в Държавния военноисторически архив – Велико Търново. Заповеди не са съхранени, поради което не може да се установи формирането, разформироването и дейността на болницата. От запазените болнични книги-ведомости може да се твърди, че болницата лекува военни чинове през 1917 – 1918 г.[3] Вх. № 218-1955. Инв. № IV,1562.

Печатът с текст: „Прѣдставителъ Флота на Н. Величество“ е използван със сигурност от капитан-лейтенант Иван Михайлов. След сключването на Брест-Литовския мирен договор за периода от 13 март 1918 г. до 4 ноември 1918 г. е изпратен за официален морски представител в Одеса, Русия. Възложено му е да закупи нови плавателни съдове за нуждите на Дунавската транспортна служба. Вх. № 987-1955.

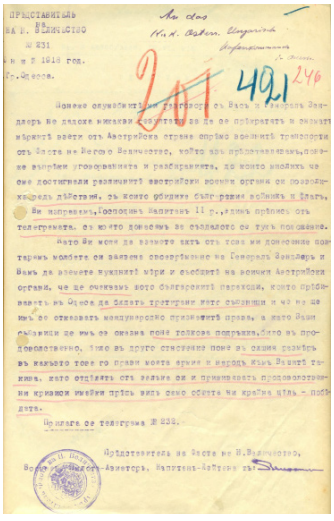

Документ от фонда на Военноморския музей с подписа на капитан-лейтенант Иван Михайлов, скрепен със специално изработения печат на български военноморски представител в Одеса

През Първата световна война моряците от Дунавската флотилия успешно защитават българските дунавски брегове. Печатите са създадени и са употребявани в актуалната обстановка на войната. Те отразяват моментното състояние на тази част от фронтовата линия, задачите на българските дунавски части за поддържане на установения контрол в Дунавските пристанища.

Печатите, свързани с участието на Единадесета македонска дивизия в Първата световна война, са следните:

Печат на 5-и македонски полк от 11-а македонска дивизия.

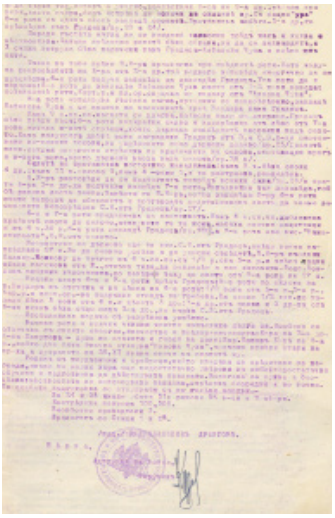

Печат на 63-ти пехотен полк (предишен 5-и македонски полк), поставен на последния лист на „Релация на боевете на 5-и п. македонски полк на 24 и 25.XI.1915 г.“– ДВИА, фонд 370, оп. 2, а.е. 23, л. 3

Печат на 11-а рота от 2-ри пехотен македонски полк, поставен на вътрешната корица на „Дневник за военните действия на 11-а рота от 60-и пехотен полк (2-ри пехотен македонски полк) 10.09.1915 г. – 21.05.1916 г.“ – ДВИА, фонд 367, оп. 2, а.е. 106

Бронзова кръгла плочка с диаметър 37 мм, дебелина 5 мм; на опаката страна има издатък с височина 18 мм за закрепване към дръжка. Без дръжка. Работното поле на печата: в средата е държавният герб; околовръст надпис: „ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ * 11 МАКЕД.ДИВИЗИЯ * 5 МАКЕД. ПОЛКЪ“. На ръба има няколко отвесни резки, оформени с връх, които указват горната част на отпечатъка. Вх. № 40-2013; Инв. № ВММ,IV,1457. Печатът е използван от 12 септември 1915 г. до 6 юни 1917 г.

Печат на 11-а рота от 11-а македонска дивизия. Бронзова кръгла плочка с диаметър 37 мм; дебелина 4.5 мм; на опаката страна има издатък с височина 18 мм за закрепване към дръжка. Без дръжка. Работното поле на печата: в средата е държавният герб; околовръст текст: „Царство България * 11 МАКЕД.ДИВИЗ.11 РОТА ОТЪ 2 МАКЕД.П.“ На ръба има няколко отвесни резки, оформени с връх, които указват горната част на отпечатъка. Вх. № 40-2013; Инв. № ВММ,IV,1458. Печатът е използван от 12 септември 1915 г. до 6 юни 1917 г.

Печат на 12-а рота от 6-и македонски полк. Бронзова кръгла плочка с диаметър 37 мм; дебелина 5 мм. На опаката страна има издатък с височина 18 мм за прикрепване към дръжка. Без дръжка. Работно поле на печата: в средата е държавният герб; околовръст текст: “Царство България *11 МАКЕД.ДИВИЗ. 12 РОТА ОТЪ 6 МАКЕД.П.“ На ръба има няколко отвесни резки, оформени с връх за указване горната част на отпечатъка. Вх. № 40-2013; Инв. № ВММ,IV,1460.

Печатът е използван от 12 септември 1915 г. до 6 юни 1917 г.

Печат на нестроевата рота от 61-ви пехотен полк на 11-а македонска дивизия.

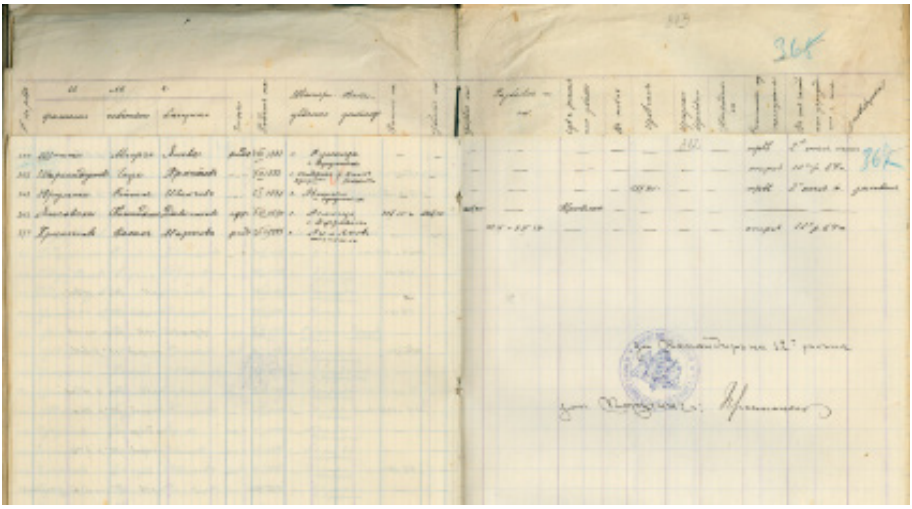

Печат на 12-а рота от 6-и македонски полк (64-ти пехотен полк), поставен на последния лист на „Именен списък на войниците от 12-а рота от 64-и пехотен полк от мобилизацията до 01.01.1918 г.“ – ДВИА, фонд 371, оп. 1, а.е. 5, л. 311 гр, 312

Бронзова кръгла плочка с диаметър 37 мм и дебелина 5 мм. На опаката страна има издатък с височина 18 мм за прикрепване към дръжка. Без дръжка. Работно поле на печата: в средата е държавният герб; околовръст текст: “ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ * 11 МАКЕД.ДИВИЗ. НЕСТР.РОТА ОТЪ 61И П.ПОЛКЪ“. На ръба има няколко резки, оформени с връх, които указват горната част на отпечатъка. На опаката страна е вдълбано числото „20“. Вх. № 40-2013; Инв. № ВММ,IV,1459. Печатът е използван от 6 юни 1917 г. Това е 3-ти македонски полк, който на 6 юни 1917 г. във връзка с реорганизацията на армията получава номер 61-ви пехотен полк. Печатът е използван до април 1919 г., когато 11-а дивизия е разформирована.

Печат на 12-та рота от 62-ри пехотен полк. Бронзова кръгла плочка с диаметър 40 мм; дебелина 4.3 мм. На опаката страна има издатък с височина 14 мм за прикрепване към дръжка. Без дръжка. Работно поле на печата: в средата е държавният герб; околовръст текст: “ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ * 12 А РОТА ОТЪ 62И ПЕХ.ПОЛКЪ“. Вх. № 40-2013; Инв. № ВММ,IV,1461. Печатът е използван в съответната рота на 62-ри пехотен полк от 6 юни 1917 г. до месец април 1919 г., когато дивизията е разформирована.

Печат на Телефонната команда от 61-ви пехотен полк. Бронзова кръгла плочка с диаметър 40 мм, дебелина 4.5 мм. На опаката

Печати от бойните фронтове на Първата световна война. Съхраняват се във фонда на Военноморския музей.

страна има издатък с височина 13 мм за прикрепване към дръжка. Без дръжка. Работно поле на печата: в средата е държавният герб; околовръст текст: "ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ * ТЕЛЕФ.КОМАНДА ОТЪ 61И П.ПОЛКЪ". Вх. № 40-2013; Инв. № ВММ,IV,1462. Печатът е използван в съответната команда на 61-ви пехотен полк на 11-а македонска дивизия от 6 юни 1917 г. През април 1919 година 11-а дивизия е разформирована.

Формирането на дивизията се извършва в различни градове на страната, разположени на жп линия с разчет организирането ѝ да се извърши в максимално кратки срокове. Замислена да бъде изградена на мобилизационни принципи, първоначално новосъздадената дивизия се нарича Кадрова дивизия. Това название тя носи от втората половина на месец август 1915 г. до обявяване на мобилизацията в началото на септември същата година, когато е наречена 11-а македонска дивизия[4].

Съгласно клаузите на военната конвенция България се задължава да мобилизира четири дивизии в срок 15 дни след подписването ѝ, а след 35 дни тези войски трябва да действат против Сърбия.

На 8/21 септември българското правителство обявява всеобща мобилизация[5]. Според плана за мобилизация съществуващите войскови части се попълват с щатове за военно време, формират се щабове на големите единици, наново се формират маршеви, опълченски полкове и допълнителни части.

Едновременно с мобилизацията на действащата армия Македоно-Одринската организация започва мобилизация на бившето оп-

ълчение. Формират се шест нови пехотни полкове, които след кратко обучение влизат в състава на 11-а македонска дивизия. От всички мобилизирани части са формирани три армии. Според таблицата за мобилизираните сили в състава на 11-а македонска дивизия има 18 дружини, 1,5 ескадрони, 12 батареи, 35 000 души и 20 000 бойци[6]. Според бойното разписание на Българската армия 11-а македонска дивизия е включена в общия резерв[7].

През 1915 г. по време на настъплението на българските войски срещу Сърбия дивизията е включена в състава на Втора българска армия и участва в боевете при Криволак, Струмица, Кавадарци и Неготин. На 21 ноември 1915 г. командващият Втора армия заповядва общо настъпление към линията Кавадарци – Неготин. Една колона от дивизията е насочена към Градец за съвместно действие с 2-ра пехотна дивизия.

На 23 ноември 1915 г. началникът на 2-ра пехотна дивизия започва подготвителната работа за решителна атака, като приближава към предната линия маневрените войски и ускорява настаняването на позиция изпратеното му от Щаба на действащата армия едно далекобойно артилерийско отделение. Той заповядва на 3/2 бригада да настъпи едновременно със съседния 5-и македонски полк към Градец, да атакува и отхвърли противника към Удово.

През август 1916 г. 11-а македонска дивизия е включена в състава на 2-ра армия, командвана от генерал Тодоров. Втора армия настъпва в Македония и пречи на обединяването на дебаркиралите в Солун войски на Съглашението със сръбската армия. На 18 август частите от 2-ра армия започват операция, която продължава до края на месеца и завършва с обезоръжаването на 4-ти гръцки корпус и изтласква предните англо-френски части оттатък р. Струма. Единадесета пехотна македонска дивизия се измества на изток и заема целия гребен на Беласица до р. Струма, който дотогава се заема с една бригада от 7-а пехотна дивизия.

След съглашенския пробив при Добро поле през септември 1918 г. дивизията отстъпва организирано към Горна Джумая, където е демобилизирана. На следващата година през месец април дивизията е разформирована.

В съответствие с получената на 17 август 1916 г. нова заповед, конкретизираща началния час на предстоящите действие, 7-а пехотна рилска и 10-а пехотна беломорска дивизия преминават в настъпление още през нощта на 17 срещу 18 август, а частите на 11-а

пехотна македонска дивизия – сутринта на 18 август 1916 г. Още същия ден 11-а пехотна македонска дивизия, която през предстоящите дни се предислоцира на изток на мястото на 3-та бригада от 7-а пехотна дивизия и заема участъка връх Кунгуре, в Беласица планина – Бутковското езеро, започва артилерийска престрелка с противниковите батареи, разположени в близост до Акбузалък и гара Порой. В продължение на 6 оперативни дни – от 18 до 23 август 1916 г. 2-ра армия, в чийто състав влиза и 11-а македонска дивизия съвместно с части на 10-а пехотна беломорска дивизия, овладява площ от около 4000 кв.м. В резултат на Струмската настъпателна операция дължината на Южния фронт е намалена с около 100 – 120 км, като полосата на Втора армия е съкратена наполовина.

През 1918 г. две бригади на дивизията са придадени на Втора армия, а една заема част от Дойранската позиция до връх Висока чука в Беласица и участва в Дойранските сражения през есента на 1918 г., в които Първа българска армия отблъсква англо-гръцкото настъпление.

Печатите на 11-а македонска дивизия са изработени и употребявани във военните действия на нейните полкове, носещи номерация от 1 до 6 от 12 септември 1915 г. до 6 юни 1917 г., когато във връзка с реорганизацията в българската армия получават нови номера, които са от 59-и до 64-и и отпада името „македонски“. Полковете с новата номерация участват във водените от дивизията бойни действия от 6 юни 1917 г. до април 1919 г., когато дивизията е разформирована.

Печатите, обект на настоящото изложение, легитимират подписите, положени върху заповедите, разпорежданията и на кореспонденцията по време на войната. Ето защо тези малки предмети, понякога изящно изработени, не са просто част от учрежденския инвентар. Те носят духа на армейската и флотската организационна структура, функции и задачи във военновременната обстановка на Първата световна война.

БЕЛЕЖКИ

[1] ВММ, НА, I, 1, Морски музей, Инвентарна книга.

[2] ВММ, Вх. № 1011-1956 г., папка 75. ***Капитан I ранг Иванов, Сава***. История на Дунавската флотилия от 1.08.1879 г. до 1.10.1935 г. с 8 приложения, 22 таблици, 20 скици и 650 снимки. Русе, 1935 г. с. 444.

[3] ДВИА – гр. В. Търново, www.archives.government.bg. Информационна система

на държавните архиви.

[4] ***Минчев, Д.*** Участието на населението от Македония в Българската армия през Първата световна война 1914 – 1918 г., с. 59

[5] ***Христов, А.*** Исторически преглед на Общоевропейската война и участието на България в нея. – Военна библиотека, № 32, 1925. с. 106

[6] Пак там, с. 109

[7] Пак там, с. 112

МЕДИЦИНСКО ОБЕЗПЕЧАВАНЕ ПРЕЗ ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА ВЪВ ВАРНА

Ивелина Димитрова

Приключилата Балканска война за България е съпроводена както с военна, така и със здравна катастрофа и санитарни неблагополучия. В резултат от военните действия убитите български войници са 66 219, ранени – 113 463 и заболели 41 167. Общо лекарите за страната са 680, като за населението остават 150 лекари и фелдшери негодни за военна служба. С тези щети и кадрови лекарски дефицит България се готви за нова война.[1] През краткия мирновременен период правителството започва активна законодателна дейност за по-добро медицинско осигуряване и ефикасни хигиенно-противоепидемични мерки над българската армия и мирното население в тила. За тази цел се работи в тясно сътрудничество с Българския червен кръст и различни благотворителни дружества. От девет законопроекта внесени в Народното събрание, шест са свързани с общественото здравеопазване. Ръководен орган на цялостната организация за лечението на ранените и болните е Върховният медицински съвет (ВМС)[2].

Насоката на здравната политика определя за главен лекар на войската през 1915 г. да бъде назначен полковник (по-късно санитарен генерал-майор) д-р Иван Бацаров – бактериолог и началник на военната санитарна инспекция. Той е един от организаторите на медицинското осигуряване на действащата армия през Първата световна война[3]. По инициатива на д-р Бацаров се провежда широка полемика по проблемите на санитарната служба. Освен върху страниците на военния печат в редица свои заседания лекарският съюз обсъжда недостатъците в организацията на медицинското осигуряване по време на Балканската война. Специална комисия към Военното министерство събира материалите и като отчита пропуските и грешките в системата на санитарното подсигуряване, подготвя нов проект за структурно преустройство на военномедицинската служба. В резултат на това Генералният щаб издава два

нови документа "Положение на санитарната служба във войската във военно време, ч. I" и "Упътване по устройството и функционирането на санитарната служба"[4]. С тези наредби и излезлия през 1916 г. Закон за борба против епидемиите и Закон за народните хигиенически съвети по време на война се цели по-бърза евакуация на ранените и болните, оказване на специализирана медицинска помощ в близост до военните действия и взимането на хигиенни мерки за предпазването на войската от епидемии и разпространението на заразите във вътрешността с пренасянето на ранените. Първоначалната лекарска помощ се оказва в дружинните и полковите превързочни пунктове. Там ранените се преглеждат, налага им се окончателна превръзка и се предписват подкрепителни средства – чай, коняк. Операции не се извършват. В лечебните учреждения от първа линия се задържат тежко ранени, които временно не могат да се транспортират и леки случаи, които след оздравяване се връщат на бойното поле[5]. Според новата структура етапните болници се разкриват близо до военните действия, а полевите са предимно лечебни заведения[6]. В етапната зона се приемат за лечение ранени и болни за срок от 10 –30 дни. Следващ етап се състои в разпределение във вътрешността за лечение на повече от 30 дни[7]. За подобър ред в евакуацията и снабдяването на войсковите медицински служби се въвеждат дивизионните подкрепителни пунктове, дивизионният санитарен транспорт и санитарният парк. Създава се самостоятелна армейска медицинска служба, която разполага със собствени сили и средства[8].

Хигиенните мерки се вземат още при превързочните пунктове, където се устройват дезинфекционни камери за изваряване на дрехите на бойците на всеки 10 –15 дни. Извършват се всички ваксинации и реваксинации срещу коремен тиф, холера и вариола[9]. На полковия лекар се отреждат най-сериозни задачи при хигиенно-противоепидемичното дело. Той извършва санитарен контрол върху бита, храненето и водоснабдяването. Към неговата дейност се адресират профилактичните мерки за опазване на личния състав от заразни и други болести, за очистването му от паразити, санирането на бойното поле и погребването на убитите[10].

Необходимите медицински кадри за войската се попълват най-вече от мобилизацията на лекари и студенти по медицина, тъй като през 1915 г. във Военното ведомство работят 113 военни лекари при щат 190. Всички студенти получават практическа подготовка

като стажант лекари във военните болници, след което се изпращат във формированията на войската[11].

Също така санитарен персонал се попълва чрез откритото от Военното министерство през 1914 г. Санитарно-подофицерско училище в София[12]. Милосърдни сестри и самарянки се подготвят и изпращат от дружеството на Червения кръст[13]. Военното министерство взема мерки за уреждане и на зъболекарската помощ във войската. За разлика от предходната война през Първата световна война мобилизираните зъболекари трябва да служат като такива към полковите, запасните и армейските болници, работейки със собствен инструментариум и материали по списък, спуснат от Военното министерство. В началото на войната има малко, но добре уредени зъболекарски кабинети. Зъболечението в полковите лазарети се свежда главно до вадене на зъби и успокояване на зъбни болки, а по-съществена помощ се оказва в етапните болници, където се извършва пломбиране и лечение. Квалифицирана и специализирана помощ се дава в челюстните станции, изградени към две болници за цялата армия – в София и Скопие[14].

Ръководството на санитарната служба в тила също има нова структура, състои се от главен етапен лекар и главен представител на Червения кръст към Главната квартира. Военните болници, разкрити във вътрешността на страната, са ръководени от военно-санитарната част при Министерството на войната. В тях работят много лекари от състава на чуждестранните санитарни мисии в България – германци, австрийци, унгарци и др. Общо са формирани 40 местни военни болници (МВБ), 16 от които са в София[15].

Главен инспектор на Българското дружество „Червен кръст“ (БДЧК) при щаба на армията е д-р Георги Золотович, утвърден на 13 август 1914 г. Задачите на дружеството във военно време се състоят главно в грижа за болните във вътрешността на страната и участие в евакуацията на ранените. Според програмата на дружеството за обслужване на болниците трябва да се подготвят 1420 милосърдни сестри и самарянки. Осигурени са три санитарни влака и се откриват хранителни и подкрепителни пунктове[16]. В своята дейност дружеството е подпомагано от създадената в Берлин „Германска помощна комисия за Червения кръст в България“. Учредена в началото на октомври 1915 г. с председател Йохан Мекленбург и ръководена от държавния секретар д-р Золф, комисията отправя апел към германците за събиране на парични средства[17].

В своята история военномедицинска служба за първи път влиза във война след сериозна подготовка.

На 1 октомври 1915 г. България се включва в Първата световна война на страната на Тройния съюз.

През Първата световна война Варна е укрепен пункт с началник генерал-майор Тодор Кантарджиев[18]. Непосредствено след включването на България във войната Варна е бомбардирана. На 14 октомври 1915 г. руската черноморска ескадра навлиза във Варненския залив. След разузнавателните полети на два хидроплана в 9 часа започва едночасова бомбардировка на града. Разрушени са много жилищни и търговски сгради, най-пострадала е гръцката махала, има ранени и загинали варненци[19]. В Заповедната книга на Варненската държавната болница се откриват имената на някои от жертвите, починали вследствие от раните си[20]. Няма засегнати военни обекти. Убити са двама офицери. След кратко стъписване гражданските и санитарните власти се отправят към обстрелваните райони на града и оказват първа помощ на ранените. Варненският клон на БДЧК подпомага пострадалите граждани и участва при възстановяването на разрушените сгради[21].

Към момента на това събитие болничната помощ във Варна се осъществява от две граждански болници – Държавната първостепенна болница[22], общинската „Параскева Николау“[23]и военна – лазарета при Осми полк[24]. За разлика от предходната война, когато целият полкови лазарет заминава заедно с осми полк на фронта, през Първата световна има болнично заведение, което да обслужва военните във Варненския укрепен пункт[25]. Поради мобилизация медицинският персонал, работещ в болниците, е недостатъчен. Останалите в града лекари са негодни за военна служба и жени. Сред мобилизираните са: д-р Кръстьо Пашев[26], д-р Стефан Попов[27], д-р Стоян Златаров, д-р С. Менахемов, д-р Апостолов[28], също така зъболекари-хирурзи – д-р Елиас Коен[29], д-р Максим Иванов[30]. С набирането и подготовката на доброволен санитарен персонал се заема варненският клон на БДЧК в изпълнение на една от основните си задачи. Още на 5 април 1915 г. се провежда курс за самарянки на 29 жени под ръководството на управителя на държавната болница д-р Титев. По-късно по запазени списъци са проведени поне още два курса за самарянки – единият с 53 участнички, другият с 31[31].

Румъния се включва войната през 1916 г. на страната на Съглашението. Войната между България и Румъния е обявена на 1 септември 1916 г.[32]

Следват бойните действия при Тутракан, Добрич, Кубадин и други места и броят на ранените значително се увеличава.

Добрич се очертава като главен евакуационен център за ранени и болни войници от Добруджанския фронт. Поради невъзможността санитарната служба да поеме всички пострадали след оказана първоначална помощ те се насочват към вътрешността[33] За лечението им във Варна се разкриват временни болници. Санитарната служба и всички болници в града функционират съгласно „Упътване за изпълнение на гражданската санитарна служба във вътрешността на царството“[34].

Временните болници във Варна са устроени в част от помещенията на някои варненските училища. Изцяло издържана от гражданите е болницата, разкрита в училище „Св. Климент“. Функционират и две етнически болници – турската „Шифа“ и еврейската. Същевременно Александър Василев също открива в дома си частна болница[35]. На всички медицински учреждения варненският клон на БДЧК изпраща санитарки и самарянки, като поема издръжката им. Принос при обслужването на местните военни болници има и Германската мисия във Варна. Оценени са усилията на доктор Шум[36] и сестра Гертруда. За превозването на ранените войници от гарата до болниците по искане на началника на гарнизона варненският клон на БДЧК възлага на майстора Кеворк Куюмджиян да изработи 6 санитарни коли-линейки. Поради недостиг дружеството наема още 5 частни коли. Също така дружеството урежда временни пунктове за изхранване на гарите Гебедже, Девня, Козлуджа[37]. Съвместно с варненския клон на БДЧК работи Благотворителният комитет за граждански грижи, организиран от кмета Станчо Савов и основан на 5 септември 1916 г. Те си поставят за задача да дадат подслон, храна, дрехи на всеки нуждаещ се и да окажат медицинска помощ и грижа на ранените войници[38]. Печатен орган на комитета е издаваният от тях „Ежедневен бюлетин на Благотворителния комитет за граждански грижи“. Вестникът излиза и в трите военни години от 5 септември 1916 до 26 ноември 1918 г., поради което е основен информационен орган за жителите и спомага за добрата координацията при благотворителността. Ежедневникът е ценен източник, който посочва имената на медицинския персонал и доброволците, работили в болниците на града, чрез отпечатаните благодарствени писма.

Варненската Мариинска първокласна болница от 7 януари 1896 г. се помещава в нова сграда, построена извън града по павилионен тип[39].

Павилионите са електрифицирани, водоснабдени, постлани с плочки и снабдени с модерни за времето си санитарни възли. През периода на войната управител е д-р Стефан Титев. Леглата са около 200, с 19 души персонал. Това влошава хигиената, гледането на болните и лечебно-диагностичния процес. Допусната е вътреболнична инфекция (петнист тиф) и др. заразни болести, пренесени от фронта. Поради лошата организация д-р Титев е уволнен през 1919 г.[40] В Ежедневника е изказана благодарност към д-р Бончев, д-р Титев и милосърдните сестри от Държавната болница[41].

Дарителската болница „Параскева Николау“, създадена през 1969 г., е изградена и издържана със средства от завещанието на варненеца Параскева Николау. От 1906 г. е стопанисва от общината и става Варненска градска болница. Тя е ремонтирана, снабдена с 35 легла и се завежда от един градски лекар. По време на войната в нея последователно работят: д-р Йонева –1916 г., д-р Стаматиядис – 1917 г., д-р Алексиева-Ковачева –1918 г., когато се прекратява съществуването на болницата. Приемат се болни от холера, туберкулоза, скарлатина, тиф и др. инфекциозни и венерически болести. Освен това се приютявали сираци и немощни старци. Не са открити данни за лекувани войници по време на Първата световна война[42].

Интересен случай от историята на Варненската местна военна болница е лечението на генерал Т. Кантарджиев[43].

Като командир на сборна дивизия, която действа на Добруджанския фронт, той участва в сражение в района на с. Карали (Добричко), където е ранен в дясната ръка. Престоят на генерала в болницата е кратък. С още незараснала рана той бърза да захвърли болничния халат и да се върне на фронта[44]. От там генерал Кантарджиев изпраща своето благодарствено писмо до кмета С. Савов, изказвайки своята признателност към варненци за вниманието и грижите, положени към него. Част от писмото

Генерал Кантарджиев на лечение във Варненската местна военна болница. Варненска дигитална библиотека.

е публикувано в Ежедневния бюлетин на 9 декември 1916 г.[45]

Първи клон на Варненската местна военна болница се разкрива в зданието на Девическата гимназия. Старша сестра е г-жа Киркова. Там работят и милосърдните сестри Недялка Вълчанова, Еленка Мурдарова, сестра Гертруда от германската мисия[46]. Варненската мъжка гимназия само в началото на мобилизацията за кратко е била реквизирана от военните, след което сградата е била освободена[47].

Вторият клон на военната болница е уреден в пансиона на Френския девически колеж „Сент Андре". Обслужван е от д-р Стаматиядис, фелшера Станев, старша сестра е Д. Габарева. Известни са имената на милосърдните сестри – Киранова, Райтер, Николова, Чехларова, Симеонова, Земярова и Желязкова[48]. В мъжкия пансион на френския мъжки колеж „Сен Мишел" се открива трети клон на местна военна болница. В този клон лекуващ лекар е била д-р Головина. Изказана е благодарност и към старшата сестра Георгиева, надзирателката Пенева и ключаря Исаков[49].

Болницата на Варненските граждани „Св. Климент"(четвърти клон) е осветена на 22 октомври 1916 г. С акция на Благотворителният комитет, тя е устроена в 8 от най-хигиеничните помещения на основното училище „Св. Климент". Всеки ден градската лекарка д-р Алексиева е посещавала болницата. Санитарната служба се извършва от старшата сестра г-жа Стоянова и четири самарянки. Отделно шест дами от комитета са надзиравали за чистотата, добрата храна и реда в болницата[50]. В благодарствените писма се споменават имената на госпожите А. Хазанова, В. Челебиева, Д. Балсамаджиева, Т. Кон, С. Генова, Груева и Василева[51].

В Ежедневния бюлетин на Благотворителния комитет за граждански грижи от 12 септември 1916 г. е поместено съобщението: „Приятно ни е да отбележим, че нашият съгражданин, бившият кмет на гр. Варна г-н Александър Василев и г-жа Василиева са наредили в дома си, на свои средства, една болница с 14 легла за ранените наши самоотвержени герои. Ние ходихме да видим тая частна болница на г-н Василев. Всичко е толкова чисто, хубаво и комфортно, колкото може да бъде. Стаите са разкошно мебелирани: изящни картини, красиви столове и масички, саксии с хубави цветя, плюс електрическо осветление и парно отопление..." В следващите броеве са публикувани благодарствените писма на излекуваните в този дом войници.

Председателят на варненския клон на БДЧК, Яков Найденов през

1917 г. също посещава частната болница, за да проучи с какво може да се помогне[52].

На 19 ноември 1916 г. в тържествена обстановка е осветена турската болница „Шифа“. Тя е с 80 легла и се помещава в сградата на арменското училище с добри санитарни условия[53].

От таблицата на отчета на Благотворителния комитет за периода от пет месеца (септември 1916 г. – януари 1917 г.) през болничните заведения, изброени по-горе, общо са преминали 18 783 войници. Съответно най-много лекуваните са във Френския девически пансион – 7078, след това е Държавната болница – 4067, Девическата гимназия – 3771 войници, Мъжкия католически пансион – 3144, „Св. Климент“ – болницата на варненските граждани – 566 души, Лазаретът при 8 полк – 93, частната болница на А. Василев – 51, турската – 10, и еврейската – 3[54].

От таблицата за движението на населението във Варна за во-

Година	Женитби	Раждания	Умирания
1910	378	1239	1039
1911	397	1213	1042
1912	256	1176	1015
1913	493	1139	1086
1914	295	1202	722
1915	295	1203	922
1916	133	825	921
1917	180	634	1163
1918	317	697	1140
1919	677	1004	1268

Движение на населението в град Варна през периода 1910-1919 година.

енните години се наблюдава демографска криза[55]. Висок е процентът на смъртността, намалява се броят на сключените бракове, следствие на което има нисък естествен прираст.

Жертвите от Първата световна война – убитите и изчезнали български войници, са 101 224 души, които са 0,51 % от населението. Раненните са 156 026, от които половината остават военноинвалиди, заболелите са 61 144 души, от които 24 000 души умират[56].

Това е една от най-тежките войни, водени от българската държава. В своята история за първи път военномедицинската служба влиза във война след сериозна подготовка.

Успява да осъществи стройна лечебно-евакуационна и хигиенно-противоепидемична дейност, в резултат на което се постига приближаване на квалифицираната медицинска помощ в близост до

бойната линия и добър опит в предпазване на войската и населението от епидемии[57].

Поради липса на достатъчно статистически данни, с настоящето съобщение се цели предимно да се проследят и опишат медицинските учреждения, функционирали по време на Първата световна война във Варна. Същевременно да се хвърля светлина върху личностите, работели в тези болници. Това е опит да се постави началото на едно бъдещо по-цялостно и задълбочено проучване по дадената тема.

БЕЛЕЖКИ

[1] ***Витан, А.*** Здравни щети от участието на България в Първата световна война. Първа световна война на Балканите. Военно издание. С., 2005. с. 186.

[2] ***Апостолов, М., Иванова,П.*** История на медицината и сестринството. С., 1998, с. 132.; ***Тонев, С.*** Военномедицинско дело. История на българската медицина. Том 1. С., 2009. с. 141.

[3] ***Тонев, С.*** Цит. съч., с. 138.

[4] ***Хинкова, Х.*** Военномедицинската служба от Първата до Втората световни войни. – Асклепий. Том XIV. С., 2001, с. 113.

[5] ***Тонев, С.*** Цит съч., с. 140.

[6] ***Хинкова, Х.*** Цит. съч., с. 114.

[7] ***Тонев, С.*** Цит. съч., с. 139.

[8] ***Явашев, С.*** Военномедицинската служба в България (1878 – 1945 г.). – Асклепий. Том XII. С., 1999/2000, с. 135.

[9] ***Тонев, С.*** Цит. съч., с. 140.

[10] ***Хинкова, Х.*** Цит. съч., с. 114.

[11] ***Хинкова, Х.*** Пак там, с. 113.

[12] ***Захариева, М.*** Подготовката на фелшери – първа стъпка в изграждането на здравеопазването след Освобождението. XXVI конгрес по история на медицината. Том III. С., 1981, с. 52.

[13] ***Хинкова, Х.*** Цит съч., с. 114.

[14] ***Вутов, М., Цонев, В.*** Развитие на стоматологичната помощ в българската армия. – Асклепий. Том XII. С., 1999/2000, с. 138 – 139.

[15] ***Хинкова, Х.*** Военномедицинската служба от Първата до Втората световни войни. Сп. Асклепий. Том XIV. С., 2001, с. 114.

[16] ***Раденовски, Д., Калинков***, *Б.* История с поглед към бъдещето. С., 2010, с. 70.

[17] България в Първата световна война. Германски дипломатически документи. С., 2002, с. 465 – 467.

[18] Добричката епопея 1916 г. Историко-библиографски справочник. Добрич, 2006, с. 9.

[19] ***Дряновски, Б.*** История на Варненската червенокръстка организация. Варна, 2015, с. 19.

[20] Държавен архив Варна, ф. 228 К, оп. 1, а.е. 1, л. 38-39.

[21] ***Дряновски, Б.*** Пак там.

[22] ***Николаева, И., Н. Коларов, В. Василев.*** История на здравеопазването във Варна от древността до социалистическата революция от 9.IX.1944 г. С., 1980. с. 60, 62.

[23] ***Стоянова, Т.*** Болницата „Параскева Николау“ и нейното място в здравеопазването в град Варна. – В: Историко-медицински сборник. Година 6. Варна, 2010, с. 10.

[24] Отчет за дейността на Благотворителния комитет за граждански грижи във Варна.Таблица V. За направените от Благотворителния комитет за граждански грижи във Варна, посещения на ранени и болни герои офицери и войници в местните военни болници, през месеците септември 1916 г. – януари 1917 г. Разпределено по болници. С., 1917. с. 34-35.

[25] ***Стоянова, Т.*** Варненската военна болница „Мъжка гимназия“ по време на Балканската война. – Електронен вестник за музеология и военна история. Брой 1, 2015.

[26] Здравеопазването във Варна (чернова на книга). Фонд на Музея по история на медицината. Фд 323, с. 115.

[27] ДА Варна, ф 113, оп. 1, а.е. 48.

[28] Ежедневен бюлетин на Благотворителния комитет за граждански грижи. Варна, бр. 580 от 11 ноември 1918 г.

[29] Пак там, бр. 583 от 20 ноември 1918 г., с. 2.

[30] Пак там, бр. 585 от 22 ноември 1918 г., с. 2.

[31] ***Василев, В.*** Варненската червенокръстка организация през Балканската и Първата световна война (1912 – 1918 г.). – В: 100 години Български червен кръст във Варна. В., 1978, с. 44.

[32] Добричката епопея 1916 г. Историко-библиографски справочник. Добрич, 2006, с. 6.

[33] Отчет за дейността на благотворителния комитет за граждански грижи във Варна. С. 1917, с. 10 – 11.

[34] ***Тонев, С.*** Цит. съч., с. 141.

[35] Отчет за дейността на Благотворителния комитет за граждански грижи във Варна.Таблица V. За направените от Благотворителния комитет за граждански грижи във Варна, посещения на ранени и болни герои офицери и войници в местните военни болници, през месеците септември 1916 г. – януари 1917 г. Разпределено по болници. С., 1917. с. 34 – 35.

[36] Отчет за дейността на благотворителния комитет за граждански грижи във Варна. С. 1917, с. 57.

[37] ***Дряновски, Б.*** Цит. съч., с. 20 –21.

[38] Ежедневен бюлетин на Благотворителния комитет за граждански грижи. Варна, бр. 1 от 5 септември 1916 г.

[39] ***Николаева, И., Н. Коларов, В. Василев***. Цит. съч., с. 33.

[40] Пак там, с. 60, 62.

[41] Ежедневен бюлетин на Благотворителния комитет за граждански грижи. Варна, бр. 140 от 26 февруари 1917 г.

[42] ***Стоянова, Т.*** Болницата „Параскева Николау“ и нейното място в здравеопазването в град Варна. – В: Историко-медицински сборник. Година 6. Варна, 2010, с. 10.

[43] http://catalog.libvar.bg/view/show_photos.pl?id=94963&SC=pcTitle&RC=9&SRV=true&LANG=bg&SA=%EA%E0%ED%F2%E0%F0%E4%E6%E8%E5%E2

[44] ***Тонев, С,*** и др. Генерали в бели престилки. С., 2008, с. 31.

[45] Ежедневен бюлетин на Благотворителния комитет за граждански грижи. Варна, бр. 77 от 9 декември 1916 г.

[46] Пак там, бр. 19 от 30 април 1917 г.

[47] Юбилеен сборник на Варненската държавна мъжка гимназия „Фердинанд I“. Варна, 1930, с. 7.

[48] Ежедневен бюлетин на Благотворителния комитет за граждански грижи. Варна, бр. 113 от 24 януари 1917 г., бр. 117 от 29 януари 1917 г.

[49] Пак там, бр. 94 от 29 декември 1916 г.

[50] Отчет за дейността на благотворителния комитет за граждански грижи във Варна. С. 1917, с. 53.

[51] Ежедневен бюлетин на Благотворителния комитет за граждански грижи. Варна, бр. 113 от 24 януари 1917 г., бр. 125 от 7 февруари 1917 г.

[52] ***Дряновски, Б.*** История на Варненската червенокръстка организация. В., 2015, с. 20-21

[53] Ежедневен бюлетин на Благотворителния комитет за граждански грижи. Варна, бр. 62 от 22 ноември 1916 г.

[54] Отчет за дейността на Благотворителния комитет за граждански грижи във Варна.Таблица V. За направените от Благотворителния комитет за граждански грижи във Варна, посещения на ранени и болни герои офицери и войници в местните военни болници, през месеците септември 1916 г. – януари 1917 г. Разпределено по болници. С., 1917. с. 34 – 35.

[55] ***Николаева, И., Н. Коларов, В. Василев.*** Цит съч., с. 58.

[56] ***Витан, А.*** Цит. съч., с. 186.

[57] ***Тонев, С. и др.*** Цит. съч., с. 30.

БЛАГОТВОРИТЕЛНА ДЕЙНОСТ В ГРАД ВАРНА ПО ВРЕМЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Светлозара Колева

Благотворителността във Варна има свои собствени традиции още преди Освобождението. Спонтанните прояви на милосърдие при големите християнски празници като Рождество Христово и Великден, когато по-заможните българи са подпомагали материално своите бедни съграждани, са първите прояви на благотворителност. Постепенно варненското общество все повече се ангажира в различни такива дейности и те придобиват организиран характер.

Варна е един от първите градове в България, в който през октомври 1885 г. по идеята и с подкрепата на изявени варненски общественици се открива клон на Българския Червен кръст. Най-старото женско благотворително дружество, основано в града през 1888 г. е „Майка“. Само до първото десетилетие на XX век тук са открити още няколко такива благотворителни организации – „Милосърдие“ (1903 г.), „Надежда“ (1906 г.), „Самарянка“ (1912 г.), безплатни ученически трапезарии и др.

По време на Първата и Втората Балканска война се засилва обществената загриженост за войниците и техните семейства, за ранените във военните действия и за все по-обедняващото градско население. Благотворителните дружества във Варна организират множество акции за осигуряване на храна, дрехи, медицинска помощ и лекарства на нуждаещите се. През месец октомври 1912 г. се създава Благотворителен комитет за събиране на суми, с които да се подпомогнат бедните семейства, чиито мъже са на фронта по време на Балканската война. Последвалата загуба на Южна Добруджа влияе катастрофално на Варна като търговски и производствен център.

Включването на България на 1 октомври 1915 г. в Първата световна война води до прекъсване на външноикономическите връзки.

Настъпва един особено труден период, когато икономическите сътресения се отразяват най-силно върху жизнения стандарт на голяма част от варненското население. Вследствие на мобилизаци-

ята се налага затварянето на предприятия. Според една общинска анкета, проведена в града, от работещи 41 фабрики – 12 прекратяват напълно дейността си, а останалите намаляват производството си и съкращават 2/3 от работниците си. Затворени са и 177 занаятчийски работилници[1].

През този период се активизира работата на различните благотворителни организации, които съвместно с официалните институции (общински, държавни, църквата и училищата) и с подкрепата на варненското общество, развиват една значима дейност в областта на милосърдието, състраданието и хуманността. На 15 март 1915 г. с цел да се централизира и организира на модерни начала благотворителността във Варна се създава Главен комитет на съюзените благотворителни дружества. В него се обединяват следните организации: „Майка“, „Милосърдие“, „Надежда“, „Самарянка“, еврейското дружество „Бикур Холим“, арменското благотворително дружество, както и 50 варненски обществености, избрани от гражданите на учредителното събрание. Избран е и Управителен съвет от 9 души[2].

Според приетата програма Комитетът си поставя за цел да събира средства за своята дейност от „волни пожертвования; от завещания, направени от благодетели; помощи от Варненската община, Окръжния съвет; от концерти, вечеринки, представления, градински увеселения, лотарии; от благотворителни марки върху писма, пътни билети, театрални представления и др.“[3]

Всички помощи и дарения от граждани и обществени организации постъпват в Комитета и Управителният съвет ги разпределя на нуждаещите се. Особено активно се включват женските благотворителни дружества, които по това време до голяма степен изоставят организационния си живот. Те насочват дейността си към доставяне на безплатен хляб на бедните войнишки семейства, събиране на доброволни помощи за ранените войници. За Коледа раздават подаръци на войниците от Варненския гарнизон.

В рамките на тези благотворителни мероприятия е организираният от учениците от Варненската мъжка гимназия „Фердинанд I“ концерт. Те го изнасят заедно с Померанския 21 полк на 18 декември 1915 г. в театъра на Коста Ранков. Средствата от него са предназначени за купуване на коледни подаръци за ранените войници[4].

Пак по идея на Комитета на 19 декември 1915 г. във Варна е открит войнишки магазин, в който стоките от първа необходимост (боб, булгур, картофи, захар, дървено масло и др.) се продават на по-

ниски цени и така се облекчава и без друго трудното положение на войнишките семейства[5].

След обявяването на войната с Румъния на 1 септември 1916 г. във Варна се провежда голям митинг. По инициатива на представителите на гражданството благотворителните дружества, духовенството и учителите решават да се учреди Благотворителен комитет за граждански грижи (БКГГ). За председател е избран варненският кмет Станчо Савов. Едни от първите, подписали и подкрепили това начинание, са председателките на женските дружества – Кера Попова („Майка“), Анастасия д-р Железкова („Милосърдие“), Ирина Бръчкова („Надежда“), Мария Киселова („Самарянка“).

Задачите на Благотворителния комитет са „да даде подслон, храна, дрехи, топливо, медицинска помощ на всички, които поради войната са останали без нищо и никого“. Веднага след създаването си Комитетът урежда да се отвори безплатна трапезария, приют и питателен пункт. За целта още първите дни са събрани 46 000 лева от щедри варненски граждани[6].

Благотворителният комитет започва да издава вестник „Ежедневен бюлетин“, чийто първи брой излиза на 5 септември 1916 г. Една от задачите на ежедневника е да дава точни новини от фронта, тъй като по това време повечето варненски вестници престават да излизат. Другата не по-малко важна цел е чрез рекламиране на различни дейности, извършвани от Благотворителния комитет, да се помага за увеличаване на приходите му. В едни от първите броеве излиза призив към варненските търговци и собственици на заведения в града да публикуват рекламите си във вестника, като събраните суми са предназначени също за благотворителна цел.

Много важен е принципът, който се спазва през всичките години от издаването на „Ежедневния бюлетин“, а именно във всеки брой да се споменават даренията – парични или в натура, независимо от тяхната стойност и съответно имената на дарителите. Така се дава строга отчетност за получената и изпратена по предназначение безвъзмездна помощ. Тук могат да се прочетат имената на известни варненски личности, но и на съвсем обикновени граждани, отделили от своите собствени средства и продукти. Не могат да се изброят всички, но ми се иска да спомена няколко такива случая.

В бр. 12 от 21 септември 1916 г. пише: „варненската гражданка г-жа Анжел Андрейчева е раздала на ранените войници в Девическата гимназия едно печено агне, 10 големи пандишпана, 4 коша ябълки

и 4 тави щрудла“. Публикувани са и имената на „пожертвователите“ за БКГГ начело с митрополит Симеон, който дарява 200 лв. от личните си средства[7].

В друг брой № 27 от 10 октомври 1916 г. „Г-жа Ив. Саблева подари на раненте войници 40 курабии, 6 кг ябълки и 2 пишкира за лице“[8]. А в бр. № 54 от 11 ноември 1916 г. в раздела „благотворителност“ се изброяват имената на няколко варненки, които раздават домашен хляб и други продукти по повод църковния обичай „Задушница“: „Сотира Николова – 4 хляба и 14 кг. ябълки; Зафирка Рачева – два хляба, 60 яйца, 100 цигари и 50 курабии“[9]. И още: “Г-н Иван Остров подари две печени агнета с ориз, 6 л. вино и четири домашни хляба за болните и ранени войници“.

Не са малко случаите, когато варненски семейства дарят за нуждите на БКГГ хранителни продукти като курбан по случай помен за загинали свои близки.

Гвардейците от варненския гарнизон решават да изразят своята съпричастност към благотворителността в града. На 12 септември 1916 г. те се събират в Юнашкия салон и създават свой комитет, който да набира средства за ранените войници и „бедните свои другари“. Този нов комитет на гвардейците не е в разрез с Благотворителния комитет за граждански грижи, а напротив, е негов спомагателен орган. Това се потвърждава и от решението за начина на разпределение на приходите: 1/3 за ранените гвардейци, 1/3 за бедните войници и 1/3 за БКГГ. За почетен председател е избран ген. Кантарджиев, а за действащ председател полк. Тодоров. Още същата вечер след подписка са събрани помощи и сумата от 1000 лв.[10]

През тези трудни военни години Благотворителният комитет за граждански грижи организира различни прояви с благотворителна цел. Те съвсем разбираемо са насочени приоритетно към нуждите на войниците, техните семейства и особено към големия брой бежанци, прииждащи от Добруджа във Варна.

Една такава акция е уредена от БКГГ съвместно с варненското дружество „Детска музикална китка“. На 6 март 1916 г. те изнасят голям концерт-утро под ръководството на учителя Г. Ненков, приходите от който се предоставят на БЧК и за благотворителното дружество.

На 16 април 1916 г. същата група лазарува по домовете на известни варненски граждани и събраните 600 лв. отново дава благотворително на БЧК[11].

Децата от това дружество продължават да изнасят безвъз-

мездно концерти. На 5 ноември 1916 г. те посещават Държавната болница. „Окичени с трикольори и букети в ръце те правят музикална забава в салона на болницата пред ранените войници и офицери. След изпълнението раздават донесените от тях подаръци"[12].

Инициативата да се организират благотворителни концерти като форма на дарение става особено популярна сред варненското общество. Една от първите такива прояви е изнесеният през април 1916 г. в салона на Коста Ранков концерт „Лазарка" с участието на композитора Александър Кръстев[13]. Пак под диригентството на Александър Кръстев се прави „духовен концерт" от Катедралния хор на 6 декември 1916 г. в Девическата гимназия. Това мероприятие е предшествано от молебен за здравето на ранените войници, лежащи там, и в присъствието на началника на Варненския укрепен пункт[14].

Голям благотворителен концерт, в който участват изявени варненски певци, се провежда на 8 януари 1917 г. в салона на Ранков. В програмата вземат участие: г-жа Р. Константинова, г-ца Р. Никова, Александър Кръстев и капелмайстор Павел. Приходът от 10 818 лв. е много добър. Самият Ранков дарява 1500 лв., като се включва в откупуването на букетите, предназначени за гастролиращите артисти[15]. Освен това доброволно се лишава от наем за помещението, като това не е първият такъв акт. По време на войната той многократно и безвъзмездно предоставя салона си за провеждането на благотворителни прояви. Дълги години тази сграда е единственото във Варна представително място, където могат да се изнасят театрални представления, концерти и други спектакли.

Особено интересно за варненската общественост е изнесеното на 25 март (Благовещение) „артистично утро", в което участват артисти от Народния театър и Операта: Кръстю Сарафов, Елена Снежина, М. Торманова, Катя Куртева, Пламен Николов и Ст. Киров. Освен литературно-концертна част, те представят и едноактни комедии: „Мълчание" и „Семейно щастие"[16]. Поради големия интерес такива благотворителни концерти се организират и през февруари и юли 1918 г. В тях се включват артистите от Народния театър Елена Снежина, Ана Тодорова, Катя Куртева, Мара Николова, Т. Йорданов.

Значима благотворителна проява е организираният на 21 април 1917 г. концерт на виртуоза-пианист проф. Херман Грус и виолончелиста Юро Ткалич. Дареният приход е 2 486 лв.

Тази успешна акция дава основание да се организира нов кон-

церт през юни 1917 г., който също се радва на успех[17].

Благотворителните концерти продължават и през 1918 г. На 15 април 1918 г. виолистът Плегрини, пианистът Шварц и певицата Кригар от Дрезден гостуват благотворително във Варна. Те внасят своя приход от 2976 лв. в касата на БЧК[18]. Благотворителен концерт на 18 май 1918 г. се изнася от оперната певица Пенка Тороманова[19].

Известни художници също се включват в благотворителните мероприятия в тези военни години. Александър Божинов, Иван Лазаров, Райко Алексиев, Христо Каварналиев, Димитър Панчев, Никола Кожухаров, скулпторът Тодор Белов организират благотворителна изложба в хотел „Лондон“, която е открита на Великден 1917 г. Те участват със свои творби, чиято тематика е посветена на войната[20]. Варненският художник Христо Каварналиев прави нова изложба през юли 1917 г., в която излага картини и скици от Южния фронт, подвизите на XII дивизия из добруджанските поля, из живота на флота и авиацията[21]. Тази тематика е неспецифична за неговото творчество, но отразява актуални проблеми за военното време. Приходите от изложбите са предназначени за бедните войнишки семейства в гр. Варна.

Ефективен способ за набиране на средства с благотворителна цел са уреждани през летните месеци градински увеселения в Приморската градина. Тази традиция съществува отдавна във Варна. През годините женските благотворителни дружества в града многократно са организирали такива мероприятия, особено в разгара на летния сезон. Особено интересно било проведеното през август 1917 г. градинско увеселение. То се състояло по инициатива и под покровителството на Н. В Царица Елеонора.

Карикатура на художника Александър Божинов – 1916 г.

На него била проведена томбола с подарени от нея предмети. Събраните средства са дарени за бедните болни войници във варненските болници[22].

Друга изява на благотворителност са откритите временни военни болници. След ожесточените боеве за Добрич, когато се дават много жертви, местата в Държавната болница във Варна не достигат. Тогава по инициатива

Военната болница при училище „Климент“

на Благотворителния комитет се уреждат т. нар. Граждански болници. Такива се разполагат в сградите на няколко варненски училища. На 8 октомври 1916 г. тържествено е осветена болницата в училище „Св. Климент“. За обзавеждането ѝ били необходими средства и оборудване. БКГГ призовава всички варненски граждани да помогнат за това. Почетният председател на комитета – Георги х. Дочев пръв се отзовава и дарява „150 чаршафи, 12 нови одеяла с чаршафи, 50 ризи и гащи, 500 цигари“[23]. Жените от дружество „Майка“ изработват и подаряват на болницата 69 възглавници. Трудно е да се споменат имената на всички, които участват и помагат с парични средства или предмети. Техните дарения надхвърлят 50 000 лв. В мъжкия френски пансион също е уредена болница. Съчетавайки умело целите на благотворителността с конкретните нужди, много от собствениците на хотели във Варна изразяват своята съпричастност и подаряват дюшеци, калъфки, чаршафи конкретно предназначени за тази болница[24].

Временни болници за ранените от Добруджанския фронт са уредени в Девическата гимназия „Мария Луиза“ и Девическия френски пансион.

Заслужава да се спомене и откритата на 22 ноември 1916 г. турска болница. Тя „разполага с 80 легла, които са добре подредени: имат сламеници и вълнени юргани, някои дори са снабдени с копринени такива.

Всичко това се дължи на волните пожертвования и милосърдието на нашите турски съграждани”[25].

Ранени войници при болницата в Мъжкия френски пансион – 3.XII.1917 г.

Като особен акт в сферата на благотворителността се откроява проявата на бившия варненски кмет Александър Василев.

След като е демобилизиран и се завръща в родния си град, той, заедно със съпругата си решават да открият в собствения им дом болница за лекуване на ранени. Тя е отворена на 11 септември 1916 г.

По този повод в. „Ежедневен бюлетин“ съобщава: “Нашите съграждани г-н и г-жа Василеви са наредели в дома си, на свои средства една болница с 14 легла за ранените наши самоотвержени герои… Всичко е толкова чисто, хубаво и комфортно. Стаите са разкошно мебелирани: изящни картини, красиви столове и масички, саксии с цветя, плюс електрическо осветление и парно отопление“[26]. За тяхната инициатива и за работата им в болницата на 31 октомври 1916 г. Управителният съвет на БЧК награждава семейство Василеви с почетен кръст и диплом[27].

Във всички тези открити допълнително болници варненският клон на БЧК изпраща 19 санитарки, като поема издръжката им[28]. Наред с грижите за ранените продължава събирането на чаршафи, одеяла, ризи, чорапи, навуща и други необходими вещи[29].

Освен с всеотдайната и милосърдна грижа за ранените и болните войници, настанени във варненските болници, БКГГ решава да им организира честване на големия християнски празник Коледа и посрещането на Новата 1917 година, за да не се чувстват изоставени и самотни, тъй като са далече от своите близки. По този повод Комитетът излиза с призив към гражданите и особено към търговците на хранителни продукти да дарят такива, с които да се приготвят традиционни храни за тези празници. Специално обръщение е отправено към селяните: „... вие можете да помогнете за нуждите на ранените войници най-вече с провизии като фасул, булгур, яйца, кокошки, сирене и прочие. Победите се печелят не само на фронта, но и в болниците ...”.

Според направения отчет са събрани около 300 кг свинско месо, 240 л. вино за Коледа, с които са изхранени 1013 войници, а за Сурва 250 л. вино, 156 къса милини и хляб, 175 кокошки, 29 пуйки, 10 кг фрукти и други хранителни продукти за 993 войници[30].

Свещеникът от с. Козлуджа (дн. Суворово) Димитър Савов събрал от селяните и изпратил за коледни подаръци: 36 кг боб, 27 кг картофи, 7 кг булгур, 7 кг ошаф, 15 пешкира и 4 кърпички[31].

Милосърдни сестри-самарянки от Червения кръст – 29.XII.1916 г.

А учителите от с. Градинарово съвместно с учениците набавили от селото за ранените в Девическата гимназия „11 мисирки, 100 яйца и 55 кърпи”[32].

Това са едни от най-ефективните дарения за нуждаещите се, когато оскъдицата на хранителни продукти е особено голяма и се усеща осезаемо сред градското население.

Различни благотворителни организации вземат участие в уредените тържества във всички военни болници в града. Особено мило и трогателно протича празненството в Държавната болница. На първия коледен ден ранените са посетени от Митрополит Симеон, който благославя трапезата. По средата на залата имало голямо коледно дърво, съвсем ново явление за много от войниците. То било украсено с всевъзможни подаръци, свързани с непосредствената им нужда: ризи, чорапи, фланели, пешкири, елеци, кърпички и други необходими вещи. Масите имали много тържествен вид и били отрупани с традиционни за празника храни[33].

Вечерята за Васильовден също била съобразена с традицията. Трапезата се прекадила и тогава започнали да се хранят. Имало милини и баници с късмети. В болницата присъствали и немският лекар Хаселнорст и сестра Гертруда, които били силно впечатлени от запазените все още народни обичаи, изпълнени по време на тържеството.

Вече споменах, че женските благотворителни дружества се включват в БКГГ и участват активно в организирани от комитета акции. Но едновременно с това те провеждат и свои инициативи. Всички жени от дружествата се отдават на благотворителна дейност в полза на пострадалите от войната: записват се за милосърдни сестри и всеотдайно се грижат за ранените и болните войници; съставят комисии за кроене и шиене на дрехи от дарени платове (хасе и американ), които изпращат на фронта. По случай Новата 1916 г. година дружество „Майка“ подарява на ранените войници в Девическата гимназия 400 бродирани кърпички[34]. Жените от дружеството вземат дейно участие при посрещането на бежанците от Северна Добруджа. Дават салона си за тяхното настаняване, услужват им с чаши и чинии, а ученички от училище „Трудолюбие“ помагат при сервирането на храна в трапезарията и др.[35]

На 9 април 1916 г. настоятелствата на дружества „Майка“, „Милосърдие“, „Сиропиталище Надежда“ и „Самарянка“ организират благотворителен базар предимно с изделия от национален характер – ръкоделия, рисунки, български народни шевици, възглавници и др. Средствата са предназначени за ослепелите войници[36].

В началото на 1917 г. женските организации провеждат заедно благотворителна акция и събират 1521 лв., с които искат да изплетат чорапи за войниците на фронта. За целта фабрика „Кирил“ им по-

дарява конци и прежда. В това мероприятие се осигуряват и 31 чифта обувки и 40 чифта чорапи за сиропиталище „Надежда“ в града[37]. Във Варна започва голяма акция за подпомагане на обеднелите ученици и деца, които се нуждаят от спешна помощ. Отчита се, че най-наложително е да им се осигурят обувки за зимния сезон. Към усилията на Благотворителния комитет се присъединяват и много институции. Раздават се общо 1230 чифта обувки, от които 557 са за деца на войнишки семейства[38].

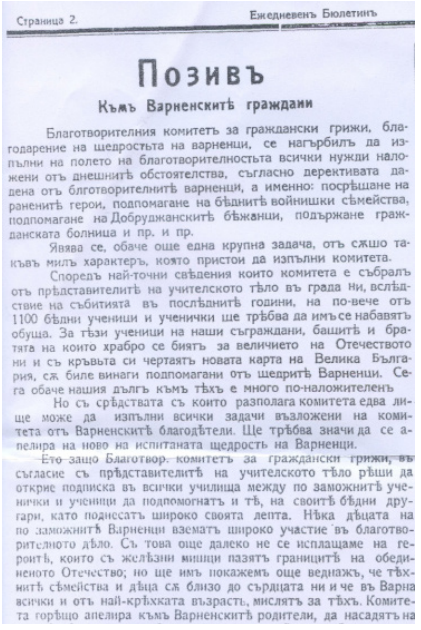

Позивъ

Къмъ Варненскитѣ граждани

Благотворителния комитетъ за граждански грижи, благодарение на щедростьта на варненци, се нагърбилъ да изпълни на полето на благотворителностьта всички нужди наложени отъ днешнитѣ обстоятелства, съгласно дерективата дадена отъ блготворителнитѣ варненци, а именно: посрѣщане на раненитѣ герои, подпомагане на бѣднитѣ войнишки сѣмейства, подпомагане на Добруджанскитѣ бѣжанци, подържане гражданската болница и пр. и пр.

Явява се, обаче още една крупна задача, отъ сжшо такъвъ милъ характеръ, която пристои да изпълни комитета.

Споредъ най-точни свѣдения които комитета е събралъ отъ прѣдставителитѣ на учителското тѣло въ града ни, вслѣдствие на събитията въ послѣднитѣ години, на по-вече отъ 1100 бѣдни ученици и ученички ще трѣбва да имъ се набавятъ обуща. За тѣзи ученици на наши съграждани, башитѣ и братята на които храбро се биятъ за величието на Отечеството ни и съ кръвьта си чертаятъ новата карта на Велика България, сж биле винаги подпомагани отъ щедритѣ Варненци. Сега обаче нашия дългъ къмъ тѣхъ е много по-наложителенъ

Но съ срѣдствата съ които разполага комитета едва лище може да изпълни всички задачи възложени на комитета отъ Варненскитѣ благодѣтели. Ще трѣбва значи да се апелира на ново на испитаната щедрость на Варненци.

Ето защо Благотвор. комитетъ за граждански грижи, въ съгласие съ прѣдставителитѣ на учителското тѣло рѣши да открие подписка въ всички училища между по заможнитѣ ученички и ученици да подпомогнатъ и тѣ, на своитѣ бѣдни другари, като поднесатъ широко своята лепта. Нѣка дѣцата на по заможнитѣ Варненци вематъ широко участие въ благотворителното дѣло. Съ това още далеко не се изплащаме на героитѣ, които съ желѣзни мишци пазятъ границитѣ на обединеното Отечество; но ще имъ покажемъ още веднажъ, че тѣхнитѣ сѣмейства и дѣца сж близо до сърдцата ни и че въ Варна всички и отъ най-крѣхката възрасть, мислятъ за тѣхъ. Комитета горѣщо апелира къмъ Варненскитѣ родители, да насадятъ на

Позив на Благотворителния комитет за граждански грижи за събиране на средства за купуване на обувки за варненските ученици

Сред множеството благотворителни прояви в град Варна през годините на Първата световна война не мога да не отбележа и една нетрадиционна за българското общество форма на дарителство – обковаването. Въпреки че тази тема е била разглеждана пряко или косвено в някои научни изследвания[39], сметнах за необходимо да я спомена и тук в контекста на проучването ми.

Обковаването е стара австрийска традиция, според която се изработва предмет- символ (голям макет или пластика). В него се забиват оцветени пирончета в специално направени за целта дупчици. Предметът се изработва от доброволно събрани средства, а стойността за купуването на пирончетата също се дарява за определена мисия[40].

Във Варна този жест на милосърдие се организира и провежда по инициатива на Н. В. Царица Елеонора през лятото на 1917 г.

Въпреки че е тежко болна, тя събира в двореца Евксиноград Управителния съвет на Благотворителния комитет.

Там присъства и Митрополит Симеон. Пред всички тях тя изразява своята загриженост за тежкото положение на населението – приижащи бежанци, завръщащи се от фронта ранени войници, безработица, глад и нищета. За това тя изразява волята си, че не желае никакви подаръци за наближаващия й рожден ден (22 август). Призовава към милосърдие и саможертва всички варненци. Нейната

идея е средства да започнат да се събират чрез обковаване на символ, характерен за Варна. Като най-подходящ според нея е ладия-кораб, подобен на изобразения на герба на града.

Набирането на средствата започва веднага с един жест от страна на Н. В. Царица Елеонора. Тя предлага част от фамилните си и сватбени бижута, както и вече обещаната от семейството ѝ сума за подарък. Направата на „Ладията на живота" е възложена на флотската механична работилница[41]. Макетът представлява ветроход, на чиито платна са изобразени Божията майка с Младенеца и гербът на Варна. На поставка непосредствено под тях по желание на Цар Фердинанд са изписани два надписа: цитат от Евангелието на Лука и „За героите наши свети, по чужди ниви останали"[42].

Вестник „Добруджа" в една дописка отразява подробно тържествата по рождения ден на Н. В. Царицата и откриването на възпоменателната лодка за обковаване в полза на бедните болни войници и техните семейства. Тържествата започват сутринта на 22 август 1917 г. в Приморската градина. Там в специално украсен павилион с гирлянди от зеленина и национални флагове и гербове Митрополит Симеон извършва молебен за здравето на Царица Елеонора. През време на молебена пее хорът на Александър Кръстев. Тържествената атмосфера се допълва от два хидроплана, които летят над главите на присъстващите. След това в присъствието на членове от царското семейство, официални лица и елита на варненското общество в бюфета на Приморската градина тържествено е осветена и открита възпоменателната лодка. Веднага започва нейното обковаване. Само за 1 ½ час благодарение на „усърдната щедрост" на присъстващите е събран приход от 9000 лв., а до вечерта достига 26 000 лв.[43]

„Ладията на живота", както я наричат съвременниците, остава в една зала на бюфета в Приморската градина. Тя е изложена за обковаване ежедневно от 10 ½ до 12 часа преди обяд и от 5 до 8 часа след обяд. Гвоздеите за обковаване се продават от специално лице и са с цена: „златните по 10 лв., сребърните по 5 лв. и железните по 1 лв."[44] Това е последното благородно дело на Н. В. Царица Елеонора. Тя умира в Евксиноград на 12 септември, само няколко дни след тържественото откриване на лодката за обковаване. Признателните варненци я наричат на нейното име. След смъртта на Царицата възпоменателният макет на лодката се съхранява в Евксиноград, после временно е в София. Днес се съхранява във Военноморския музей във Варна.

На 29 септември 1918 г. България сключва в Солун примирие и излиза от войната. Варненци научават за този акт на следващия ден. Благотворителният комитет продължава своята работа до ноември 1918 г., когато се обявява неговото закриване . В няколко последователни броя на в. "Ежедневен бюлетин" се прави точен отчет за работата му през годините. Отбелязва се, че най-активна дейност е проявена в края на 1916 и първата половина на 1917 г., когато положението на варненското население е най-тежко. Иска ми се да цитирам направеното заключение: „... благодарение на БКГГ благотворителната дейност на варненските граждани бе организирана и насърчавана до степен, която не се среща в никой друг град на България. Наред с традиционните и известни като вид дарения, както и участието във всенародни акции, посветени на милосърдието, действителността наложи подбор или промени във формите на тази благотворителност. Търсиха си и се намериха нови пътища към дарителите и съпричастност към нещастията на ближния".

Благотворителността в град Варна по време на Първата световна война се развива с голям размах. Съвместната и ползотворна работа на обединените благотворителни организации води до добри и ефективни резултати в тежките военни години. Различните прояви, организирани от тях, допринасят изключително много за облекчаването на тежкото положение на бедстващите варненски граждани, на ранените войници, на бежанците. Работата на Благотворителния комитет за граждански грижи постига тези резултати вследствие на добрата организация, от една страна, и от широката подкрепа от различни социални слоеве на варненското общество

БЕЛЕЖКИ

[1] ***Стояновъ, П.*** Варна и войните. Триумфът и погромът (1912 – 1919 г.). Варна, 2010, с. 134.

[2] Отчет за дейността на Съюзените благотворителни дружества във Варна. Варна, 1916, с. 2.

[3] Пак там, с. 6.

[4] Варненски новини, 1915, бр. 753.

[5] Варненски новини, 1915, бр. 754.

[6] Ежедневен бюлетин, 1916, бр. 1

[7] Ежедневен бюлетин, 1916, бр. 12.

[8] Пак там, бр. 27.

[9] Пак там, бр. 54.

[10] Ежедневен бюлетин, 1916, бр. 8.

[11] Държавен архив – Варна, ф. 1113, оп. 1, а.е. 10, л. 26.

[12] Ежедневен бюлетин, 1916, бр. 51.

[13] Варненски новини, 1916, бр. 839.

[14] Ежедневен бюлетин, 1916, бр. 75.

[15] Ежедневен бюлетин, 1917, бр. 101.

[16] Ежедневен бюлетин, 1917, бр. 163.

[17] Държавен архив – Варна, Ф. 1113, оп. 1, а.е. 10, л. 12.

[18] Пак там.

[19] Държавен архив - Варна, Ф. 670k, оп. 1, а.е. 37, л. 64.

[20] Ежедневен бюлетин, 1917, бр. 174.

[21] Ежедневен бюлетин, 1917, бр. 265.

[22] Ежедневен бюлетин, 1917, бр. 277.

[23] Ежедневен бюлетин, 1916, бр. 44.

[24] Пак там, бр. 30.

[25] Пак там, бр. 62.

[26] Пак там, бр. 7.

[27]Държавен архив - Варна, Ф. 1113, оп. 1, а.е. 10, л. 27.

[28] ***Дряновски, Б.*** История на Варненската Червенокръстка организация. Варна, 2015, с. 21.

[29] ***Коларов, Н***. Български червен кръст във Варненски окръг. Варна, 1982, с. 12.

[30] Отчет за дейността на Благотворителния комитет за граждански грижи във Варна. София, 1917, с. 39.

[31]Ежедневен бюлетин, 1917, бр. 98.

[32] Пак там, бр. 100.

[33]Отчет за дейността на Благотворителния комитет за граждански грижи във Варна. София, 1917, с. 37.

[34] Държавен архив – Варна, ф. 670k, оп. 1, а.е. 52, л. 15.

[35] Пак там, а.е. 33, л. 321.

[36] Ежедневен бюлетин, 1916, бр. 46.

[37] Ежедневен бюлетин, 1917, бр. 112.

[38] ***Стояновъ, П.*** Варна и войните..., с.106.

[39] Виж: ***Алексиевъ., И.*** Дарителският корабния макет „Елеонора“, ; ***Савовъ, Н.*** Паметниците на Варна, 2007, с. 84; Из дейността на покойната царица. – В: Изв. на БДЧК, № 80, X.1917, с. 1268; Народни права, 1917, № 183.

[40] ***Златева, А.*** Австрийските дарители за България 1912 – 1918. Български традиции и чужд опит. София, 2004, с. 153.

[41] Пак там, с. 159.

[42] Добруджа, 1917, бр. 29.

[43] Пак там.

[44] Ежедневен бюлетин, 1917, бр. 287.

[45] ***Златева, А.*** Австрийските дарители за България 1912 – 1918. Български традиции и чужд опит. София, 2004, с.159.

[46] Пак там, бр. 581.

БЪЛГАРСКИТЕ ХУДОЖНИЦИ В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА ИЛИ НАКРАТКО ЗА ТЕМИТЕ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ВОЕННИТЕ ХУДОЖНИЦИ

Соня Пенкова

Избухналата Първа световна война силно поляризира виждания-та на европейските интелектуалци – от метафоричното ѝ възприе-мане като естествен процес на обновление у немския художник Ловис Коринт през патриотичния привкус в мнението на друг импресионист с еврейски произход – Макс Либерман, че да не участваш във войната граничи с вечен позор, до твърденията на френския поет авангар-дист Гийом Аполинер, че ако не си на фронта е равнозначно на отказ от участие в най-голямото приключение на своето поколение. От възприемането на войната като екстремно преживяване, способно да насити изкуството с реалност у Ото Дикс, или да разруши буржоаз-ния ред в името на друг свят, с предчувствие за трагизма на XX в. при немския художник, творящ в стила на новата предметност Макс Бек-ман, през войнстваща апологетика на войната у италианския поет, изкуствовед и създател на футуризма Филипо Томазо Маринети, до презрение към жалкия възторг и инфантилните шовинистически де-кларации на войнстващите във виждания на френския писател и поет, основоположник на сюрреализма Андре Бретон и признание-то на друг френски творец – Фернан Леже, за който няма нищо по-кубическо от войната, която разкъсва човека на части, разпръснати по всички посоки на света[1].

В началото на XX в. българското художествено изкуство изжив-ва вълненията на обновлението, модернизма и европейските изло-жбени зали, бавно еманципирайки се от академизма, обръщайки за по-ределен път поглед към родната традиция, търсейки нейната все още неоткрита модерност. Новите явления в изкуството се легитими-рат институционално чрез създаване на алтернатива на съществу-ващото „Дружество на художниците в България“ (1893) в лицето на

„Съвременно изкуство“ (1904).

За разлика от европейските българските художници са много пестеливи в думите си за войната и макар в голяма степен да възприемат участието си в нея като изпълнение на дълг, са настроени отрицателно. Заради специфичната знаковост на словото техните думи, макар и малко, са важни: „...получи се известие, че съм назначен за военен художник – казва най-слънчевият български художник Н. Танев (по това време той живее и рисува в града на светлината Париж, б.а.), това ми се видя изведнъж много страшно... Войната изобщо ми се виждаше нещо много страшно, там се убиваха хора... при това бях роден антимилитарист...“ В спомените си, под напора на силни чувства Н. Кожухаров споделя: „Българската колония художници в Париж сме събрани за последен път наедно и утре вкупом тръгваме за отечеството. Дългът май ни зове за нова война... Скоро ще се видим и може би за всякога разделим“[2]. Тази странна смесица от необходимост, дълг и обреченост споделят почти всички художници. Мечтатели по природа, стремящи се към хармония и съвършенство, за тях войната е най-голямото зло за човека, най-гибелното бедствие и насилие върху личността и нейния духовен свят. „Всичко, което правех като военен художник – продължава Н. Танев, беше чуждо на моето истинско изкуство. Всички тези скици и акварели правех, защото не можех да стоя без работа. Моята истинска живопис, за която мечтаех, бяха слънчеви, спокойни улици, някой снежен пейзаж, затрупани от сняг къщи, площад в някой град, движение по някоя улица“.

Фронтът очаква българските художници с типичните неуредици, военни порядки и неразбираеми правила: „всички военни наредби и различията между чиновете ми бяха чужди – ще сподели Н. Танев при първата си среща с фронтовия живот, не знаех още нищо, но ми трябваше много малко време, за да разбера..., че най-големите големци в щаба бяха старшият готвач и старшият сладкар... големци бяха старшите писари, докладчиците, домакинът... Истински военни бяха старшият адютант, началник-щабът и старият войн, началникът на дивизията – генерал Рибаров“[3]. Само от най-висшите командни нива те ще срещат разбиране за значимостта на работата си: „като искаш нещо, няма да минаваш през никакви старши и да искаш разрешение, ще дойдеш тука ... и ще ми го кажеш – казва началникът на 3-та пехотна балканска дивизия генерал-майор Никола Рибаров на Н. Танев, искам да нямаш неприятности“. И не се впечатлява от дългите къдрави коси на художника, а от искрените му думи, че душата му витае в Париж и жадува за любов и природа, и ще „съди“ за него само

по таланта му. Защото, както казва пред Д. Гюдженов командирът на 12-и пехотен полк Никола Янакиев: „от всичко това наоколо един ден ще останат само сухи релации... и само перото на писателя и четката на художника могат да отразят и да увековечат за поколението геройските подвизи на нашите храбри войници“[4].

Онова, което очаква художниците на позициите на фронта надхвърля и най-кошмарните им сънища. Войната не просто отнема живота, тя разколебава неговата смисленост, поставя на изпитание човешките ценности. А значимата мисия на изкуството е да бъде творец и спасител на духовните ценности. Затова и художниците отричат войната, често дискретно, ненатрапено, по-скоро внушено, отколкото ясно и категорично изречено. Познали и почувствали военната действителност в цялата ѝ суровост, художниците насочват вниманието си не само към външните, видимите промени на света и живота, а към богатата и безкрайно сложна вселена, която хората на фронта носят вътре в себе си. Свидетели и участници в опустошителния марш на победата и смъртта, военните художници създават образа на фронта – позициите, атаките, отбиването на нападения. В многообразието от теми в творбите им този образ заема важно място. Не само защото са длъжни да го представят, а защото в неговата интерпретация влагат индивидуалните си послания. Не всички харесват тази тема, и не на всички се отдава представянето ѝ. При някои от тях липсва мащабността, която носят творбите на друг и се натрапва усещането за схематичност.

Важен във връзка с тази тема е въпросът за героичното. В баталните платна, рисувани във времето на войната, героиката като внушение почти липсва с изключение на някои творби на Д. Гюдженов, Ив. Славов и др., в които усещането за мощта и силата на армията е преобладаващо. Героиката е по- характерна за някои късни творби, посветени на голямата война, рисувани в края на 30-те и началото на 40-те години на XX в., когато се задава новата световна война. В голямата си част те отново са на Д. Гюдженов. Чистата героика е заменена с измеренията на осъзнатия и изпълнен дълг, с жертвоготовността, но без премълчаване на отрицанието на войната. На преден план са изнесени усилията, граничещи с нечовешка сила, в атаките и за преодоляване на нападенията (в творби на М. Лютов, Ст. Стаматов; Н. Кожухаров; Ив. Славов; Ал. Мутафов; В. Димов; Б. Денев; Р. Мандов; Хр. Каварналиев и др.). Достигането до позициите в кал, студ и дъжд, под град от куршуми и снаряди, нечовешките зимни преходи са другата съществена част от темата за фронта.

В тях сякаш паралелно вървят внушението за силата и помитащата мощ на войската, нейната устойчивост и издръжливост (Б. Денев; Як. Банчев; Ат. Михов; Ал. Мутафов; Р. Мандов; Хр. Каварналиев; С. Егаров и др.), превъзмогването на сковаващия студ, калта, пороите (К. Щъркелов; Я. Банчев), съчетани понякога с усещането за обреченост, за жертвеност (Б. Денев; Майстора). Войната е сграбчила всички в студената си хватка, мъртвите са осеяли потъналите в кал окопи, а живите като сенки, движени от някой друг, продължават напред (Д. Гюдженов; К. Щъркелов; Ст. Стаматов). Войната е гробове, черни забрадки, сираци и войници, понесли мъка, по-тежка от смърт (Д. Гюдженов; Хр. Йончев – Крискарец, и др.), бежанци, загубили домовете си, понесли товара на покъщнината и грижите си (С. Велков; Б. Златарева). Войната е отречена и чрез реалността на убитите и разрушенията (Ал. Мутафов; П. Морозов и др.).

Военните художници питаят съчувствие и респект пред обикновените войници-храбреци, които гинат в окопа, защото техният героизъм носи други измерения – не афиширан, а тих, носещ знака на осъзнатата обреченост в името на дълга, не търсещ награда, а само спасение. Едни от най-пълноценните създадени образи са на обикновените войници – не толкова, и не само портретни, а като част от голямото платно на войната. Те носят емоцията, произведена от видимата грозота на съвременната война, от насилието и жестокостта по бойните полета. Ерозията на надеждата достига до своеобразно обощение в творбите на Майстора и Б. Денев.

Натрапчиво е усещането за самота, предадено в изобилие от образи – вглъбени и изолирани, в опит да извикат в съзнанието си някой мил спомен и образ, сякаш за последно. Войната унищожава всичко – тела, семейства, и умъртвява нравствените устои на човека. Самотата е изведена до самостоятелна категория в образите на Майстора, Я. Банчев и др. Тази тема кореспондира с още една – за обречеността, достигаща също до символни обобщения в картини на П. Морозов и на Н. Кожухаров.

В чистите лица на образите от художествените произведения ни гледат едни измъчени, но честни хора, незагубили човешкото, а скърбящи за него. Разговаряйки, често около огъня (като символ на далечния дом) с другарите по оръжие (на Майстора, А. Белковски; В. Маринов; Б. Денев; Ив. Вълчанов; Р. Мандов, Ц. Тодоров; Я. Банчев); четейки писма от близките, с озарени от обич лица (Ат. Михов); създали на фронта свой „мъничък свят“ – като остров на надежда, като

спомен за дома, като частица уют преди смъртта (на К. Щъркелов; Н. Танев); грижейки се за ранените (на Майстора; Д. Мандов; П. Морозов); грижейки се за животните – „другари" от полето, носещи спомена за един друг живот – усилен, но мирен (на В. Маринов; Ат. Михов; Г. Машев). Художниците се вглеждат и в ежедневието на войниците (на Г. Машев, серия творби на П. Морозов) с целия спектър от „мирни" дейности – къпане, борба с втория голям враг въшките, чистене на оръжието и мн. др. Любим сюжет са бивачите – една особена симбиоза между военния и мирния бит (в рисунките на Б. Денев, Г. Митев, Ив. Вълчанов, К. Щъркелов и др.). Въпреки ужаса на войната някои от героите в платната излъчват особена виталност (на Ат. Михов). Ранени, но не победени, а победители са войните, защото са съхранили човещината въпреки ужаса и това е основното внушение на авторите, предадено с много чувство.

Истинските добродетели на българския войн военните художници показват в отношението му към пленниците – войници като него, впрегнати в жестока схватка със смъртта. В картините на Майстора те са страдащи, но горди; в творбите на Б. Денев – сякаш загубени на фона на победните действия на българската армия; покрусени са в рисунките на Ив. Вълчанов и Ст. Стаматов. Пленникът е брат в неволята, наречена война, и българският войник е състрадателен към него (на Г. Машев; Д. Мандов; М. Лютов; Хр. Йончев – Крискарец). Художниците не поставят изкуството си в услуга на пропагандата и за тях болката остава болка, независимо кой я изпитва – свой или чужд. И в тази интерпретация на темата за пленниците в творбите на всички военни художници европейското изкуство, впрегнато в колата на пропагандата, има много да научи.

За разлика от фотографите, които запечатват в снимки стотици панихиди и освещавания, художниците сякаш подминават тази тема. Единствин Б. Денев прави няколко скици, които разработва в големи живописни платна, пресъздаващи темата за благославянето на оръжието на войската преди влизане в боя – религиозна национална пропаганда в услуга на войната, очистваща всеки грях, стига да е в полза на военните победи, практика от двете страни на фронта.

В разнообразието от жанрове, в които творят военните художници, специално място заема пейзажът, не защото според някои техни критици е най-често използван, напротив. Разбира се, военните художници донасят от фронта и много пейзажи, представени в изложбите след войната, които се продават много бързо. Това не е без

значение, защото са единици хората (не институции), които биха си купили картина с вихрена атака, убити или ранени. Художниците са хора на изкуството и красивото в различните му измерения ги очарова независимо дали е местност, красива улица, или цял град. Те създават пейзажи с различен характер – лиричен (К. Щъркелов), импресионистичен (Н. Танев, А. Михов), морски (Ал. Мутафов), панорамен (А. Михов), живописен (Б. Денев), в които градът, селото и природата присъстват в различна степен, обикновено одухотворени от присъствието на хората. Темите в пейзажите са разнообразни – от спокойствието или силата на природата и почти идиличната красота на селца и градове, носещи тревожността на войната до опустошенията – разрушени църкви и домове, разорани от снаряди полета. Любима тема на някои от художниците е изобразяването на българските старини в новоосвободените територии, запечатали останки от миналото – крепости и религиозни храмове, живота в новоосвободените земи като доказателство за това, защо българската армия е там.

Често използван от военните художници жанр е портретът. В. Димов, Б. Денев, М. Лютов, Вл. Димитров – Майстора, Ц. Тодоров, Г. Евстатиев, Д. Мандов, М. Михайлов (скулптор) създават десетки портрети на обикновени войници, подофицери, офицери и генерали, българи и чужденци, с умело предадена душевност и характер, белязани от силна индивидуалност, и по-рядко чисто академични. Художниците изграждат с рядка прямота образа на командира във войната, като предпочитат да го представят не като водач в атака, а залагат на психологизма в изграждането на образите, в които се чете сила, твърдост, решимост, доброта – качества, които увличат войника напред, които създават доверие и увереност. Образът е представен и в общи платна (Майстора) и в карикатури. Г. Машев създава другия образ на офицерите – гуляещи, изискващи, без да дават пример, стоящи на топло, сити и нехаещи.

В една друга форма на изобразителното изкуство – скулптурата, А. Спасов, Ж. Спиридонов, К. Шиваров, Ив. Лазаров, Д. Хадживанов, П. Ламбрев, М. Маринов, М. Марков създават образи с реалистично виждане и психологическа вглъбеност, с афинитет към душевните преживявания на човека, откривайки силата на обобщената форма.

Творчеството на художниците от войната се обсъжда дълго. Каквито и упреци да понася, то не може да бъде определено като недокосващо „нерва на епохата“ и създадено от „обикновен далечен

зрител", както по-късно обобщаващо твърди Ч. Мутафов[5]. Възможен е различен прочит на това дали създаденото от тях се идентифицира, или не с категориите за войната, поставени в „Изкуството ни през войната"[6] от Сирак Скитник като единствено валидни – „дива, алогична, разрушителна стихия", „която ...твори свои закони и своя психика". В годините, които следват войната, изкуството в страната преживява прелом, търсейки модернистичния израз/прочит на родното (с неговите условни и приказни образи), обръщайки се към сецесиона и експресионизма, и символизъм и реализъм „се преплитат във вечна игра"[7]. Художествените решения в творбите от войната са отглас и своеобразна битка с академизма, който трудно слиза от българската художествена сцена. Важно е да отбележим, че модерното изкуство дори за Европа, камо ли за България, е в голяма степен елитарно, и в този смисъл неразбираемо за широките обществени среди, а Щабът на Действащата армия търси и подкрепя обратното и създаваното от художниците на фронта има друга цел.

При сравняване със създаденото от европейските художници има много повече разлики, отколкото прилики, но те са естествени от гледна точка на дотогавашното развитие на българското художествено изкуство. Не малка част от младите български творци, попили в Европа новите течения на модерното, но търсещи все още своя път в тях, са хвърлени в огъня на войната. На фронта въпреки липсата на специална подготовка и без каквато и да е традиция във военната живопис художниците създават произведения далеч от парадността и близко до хората, в които герой е обикновеният човек, като достигат до обобщени образи и символи. Във войната те преживяват своеобразен катарзис и част от тях завинаги променят посоките на творчеството си.

Критиките към военното творчество на художниците, почивайки вероятно на сравнения между български творби и такива на Макс Бекман, Е. Кирхнер, Ото Дикс, А. Егер-Линц, П. Наш, Дж. С. Сърджънт, К. Невинсън, Е. Кенингтън, Д. Северини и мн. др., не отчитат факта, че това са художници, плод на друга култура и среда, с друг тип художествено светоусещане, изявено до войната, но все още (а в известна степен и по-късно) далечно за България.

Военните художници изпълняват задачата си – да създадат художествен образ на войната – с нейните рани и победи, и със запомнящи се лица. Техните творби водят към всеки фронт, стигат до всяка позиция

и интерпретират широк спектър от теми чрез множество сюжети. Документално точни до прецизност, те са придирчиви към богатството на израза и колорита, отговорни към стилистиката и психологизма на сюжета, с наситен с изразителност и емоционалност рисунък.

Първата световна война, както и следващите военни катастрофи и угрози на XX в. показват новия дълбок и трагичен подтекст в отношенията човек – общество. Страданието на личността е едва видимо на фона на големите национални задачи и идеите, олицетворявани от народите и утвърждавани от политиците с оръжие. Държавата, въвличайки човека във война, приговаряйки го да даде живота си, се обръща срещу него. С творчеството си военните художници се опитват да попречат на пренебрегването на общочовешките ценности и така отстояват своята честност като хора и отговорност като творци.

БЕЛЕЖКИ

[1] ***Cornebise, Alfred Emile***. Art from the Trenches: America's Uniformed Artists in World War I, Williams-Ford Texas A&M University Military History Series, 1991. – http://www.amazon.com/Art-Trenches-Uniformed-Williams-Ford-University/dp/0890963495/ref=la_B000APW5K8_1_3?s=books&ie=UTF8&qid=1407853690&sr=1-3#reader_0890963495; ***Gough, Paul.*** Why paint war? British and Belgian artists in World War One. – http://www.bl.uk/world-war-one/articles/why-paint-war-british-and-belgian-artists; ***Петухов, Ю.*** На войне как на войне. Судьбы художников в годы Первой мировой; *Същият*: Художественная жизнь в годы Первой мировой. Краткий обзор.– В: Ресурс за руско и европейско изкуство, изложби, продажба, създаване на лични и корпоративни колекции, художници. – http://www.modernartconsulting.ru/

[2] ***Ангелов, В.*** Никола Кожухаров. По стъпките на един разностранен творец, С, 2003, с.151.

[3] ***Танев, Н.*** Спомени. С., 1971, с. 138.

[4] Непубликувани спомени, притежание на д-р Василев, съпруг на починалата вече дъщеря на художника, на когото изказвам благодарност за възможността да ги ползвам.

[5] Стрелец, май 1927, № 8.

[6] Златорог, 1920, № 1, с. 67 – 82.

[7] Думите са на литературния критик Иван Перфанов. – Златорог, 1923, № 5.

АЛЕКСАНДЪР МУТАФОВ
ХУДОЖНИКЪТ НА 4-ТА ПРЕСЛАВСКА ДИВИЗИЯ

Бета Хараланова

Град Шумен е родно място на плеяда дейци, с принос в националната история и култура. Не малка част от тях излизат твърде рано от родния си град, но завинаги запазват спомена си за него. Един от тях е Александър Мутафов – известен преди всичко като художник-маринист. За него са написани редица статии, направени са рецензии и репортажи за изложбите му. И все пак не всичко е известно, защото в Държавния архив – Шумен се пази необнародван архив с името на Александър Мутафов. Архивът е предаден през 1984 г., регистриран е като фонд 767 к и съдържа както спомени и бележки от дъщеря му Райна Димитрова, така и лични дневници на художника, рисунки, каталози от изложби, снимки и други материали[1].

Александър Мутафов е роден на 8 май 1879 г. в Шумен в семейството на хаджи Нако Мутафов, обущар по професия. Той е осмото дете в семейството. Баща му има интересна житейска биография. През 1870 г. Нако е един от основателите на тайната революционна организация в Шумен. Пътувайки до Румъния и Русия, той се запознава лично с водачите на националноосвободителното движение – Любен Каравелов, Христо Ботев и Панайот Волов. Действията му не остават скрити от османската власт, която на няколко пъти го арестува, освобождава, но постоянно го наблюдава и преследва. След пореден арест хаджи Нако успява да избяга в Румъния и Сърбия, където се включва като доброволец и заедно с още 58 шуменци участва в Сръбско – турската война 1876 г. Революционната му дейност продължава като опълченец в Руско - турската война 1877 – 1878 г., по време на която се сражава край Стара Загора, Зелено дърво над Габрово и Шейново[2].

Завръща се в Шумен, но скоро се премества със семейството си във Варна. Всичките осем деца на семейство Мутафови поемат своя житейски път, като израстват и продължават трудния път на баща си – включват се в борбите за обединение на България и в

нейното свободно изграждане и възстановяване. Димитър Мутафов завършва икономика в Русия и става кмет на Варна, Крум Мутафов е един от най-големите икономисти в България, Васил – поручик и поет, загива за освобождението на Македония. Сестра им Райна е една от първите български жени, завършили медицина във Франция, а Александър става един от най-известните български художници.

Преселвайки се във Варна, малкият Александър Мутафов се влюбва в морето, което се превръща в неговата най-голяма страст. „ Обичах морето още от малък“ – казва бъдещият художник, но за да стане чудесен художник-маринист заслуга има и Антон Митов – неговият първи учител по рисуване. В ръкописните бележки, написани от дъщеря му и съхранявани в Държавния архив – Шумен намираме данни за следването му в Художествената академия в Торино при проф. Гроссо и то благодарение издръжката, която е получавал от брат си Крум Мутафов, директор на Българската национална банка, а след това и на Италианската банка в София. Дали от добри братски чувства, или поради факта, че няма деца, Крум поддържа ученето както на брат си Александър, така и на сестра си Райна, която също следва в чужбина. В академията Александър Мутафов получава похвални грамоти, медали, а една негова картина е била откупена[3]. В Италия прекарва три години, след което учи и в Мюнхен.

След завършване на образованието си, той се връща в България, отсяда за кратко в квартира, намерена му от проф. Жеко Спиридонов, негов братовчед, но поради липса на средства, а и наемът от 10 лв му се виждал доста висок, той я напуска. Отива да живее в една изоставена воденица, където рисува картини за наближаващата дружествена изложба. През 1904 г. устройва съвместно с учителя по рисуване Христо Казанджиев изложба във Варна. През 1905 – 1906 г. става учител в Дупница, като продължава да рисува. И както пише в спомените си Райна Димитрова „все пак учителстването му е осигурявало неговото съществуване и му е давало възможност да се отдаде на изкуството и той рисува през всичкото си свободно от училищни занятия време”[4]. Но любовта му към морето никога не го напуска, през ваканциите той пътува до Созопол, любимо място до края на живота му.

По време на Балканските войни Ал. Мутафов участва като доброволец във Втора бригада на Македонско-Одринското опълчение. Участието му в него свързвам с брат му Васил Мутафов – известен деец на Македоно-одринското движение, участник в Струмишката

дружина, отдал живота си за освобождението на Македония през 1895 г. През 1942 и1943 г. Крум и Александър Мутафови, заедно със сестра им Райна издават и поетичното творчество на Васил Мутафов – стихосбирка в две части „Поетична сбирка“, съдържаща 143 стихотворения[5]. Но Александър Мутафов не забравя никога македонската тема. През 1924 г. той оформя кориците на сборници с песни за соло пеене „На македонските орли“, подготвени от Ат. Димов, като рисува портретите на дейците на Македоно-одринското движение – Гоце Делчев, Кочанския околийски войвода на ВМРО Панчо Михайлов – Чавдар, и т.н.

През 1883 г. в Шумен се формира 4-та пеша бригада, преименувана със специален Указ 176 през 1891 г. в 4-та пехотна преславска дивизия. В нея влизат няколко полка, като по време на Първата световна война има 552 офицери и над 36 хиляди войници и подофицери. Началник на дивизията е генерал-майор Пантелей Киселов, който след боя при Тутракан е увековечен в картина от Александър Мутафов.

Когато България се включва във войната, към дивизиите се назначават военни художници. Със Заповед № 123 от 14.12.1915 г. като военни художници към различните части са назначени: Борис Денев, Георги Евстатиев; Александър Божинов; Никола Танев, Александър Мутафов, Стоян Райнов, Димитър Гюдженов, Константин Щъркелов и други известни български художници. За художниците е въведена специална военна униформа с инициали на пагоните „ВХ“, за да могат безпрепятствено да се движат по фронтовите участъци. Утвърден е Правилник за службата на военните художници, който регламентира условията, които Щабът на Действащата армия се задължава да осигурява – съдействие и материали в интерес на творческия процес, и определя собствеността на създадените творби. Ежегодно се назначават комисии за откупуване на картини и скулптури за музея и се подбират произведения за предсто-

Александър Мутафов като военен художник

ящи изложби[6]. Александър Мутафов е назначен за военен художник при Щаба на 4-та преславска дивизия, но любовта му към морето го кара да подава молба за преместване в Черноморския флот. В спомените на дъщеря му е отбелязано, че по негова молба на два пъти е бил командирован към Черноморския флот, където за известно време е бил на миноносците, с които кръстосва морето. Имал е възможност и да присъства на нощен бой край нос Калиакра и така да събира впечатления от войната[7].

Като военен художник той рисува сцени от войнишкия бит – биваци, землянки край които войниците пишат писма, тъгуват или се веселят. От този период са *Ръченица*, *Писмо до домашните*, *В землянката*, *Отпускар* и др, но най- изтъкващите го като художник баталист са *Завоят на Черна – обоза*, *Завоят на Черна – водопой*, *Атаката на Хамидие*, *Булаирското знаме*[8].

За това, какво е рисувал художникът по време на Първата световна война, намираме сведения и в личния дневник на подполковник Стефан Йорданов, участник във войната: „24.I.1918 г. Художникът на дивизията Мутафов снемаше скици от моста на Галац – към Буджаку. Заведох го при 2 батар. и там той намери по-добри пейзажи и направи 1 много хубава картина с мазни бои, като обхвана носа на Буджаку, блатата – Галац. Утре ще направи скица на разположените батар., а после ще дойде при 1 батар. 27. I. Неделя: До пладне художника направи няколко скици на батарейното разположение, после ходихме на моя набл. п. на К. 87 и там направи две скици и сл. пл. 1 ч. замина за Браила с подп. Холевич, който отиваше за Каменка. …“[9]

Войната и военните действия, както и цялата военна действителност не стоят на първи план в творчеството на художника, те не са в съгласие с неговия творчески натюрел, но независимо от това от този период Александър Мутафов ни оставя, както самия той пише, „над двеста картини с маслени бои, акварели, молив и перо“, които се съхраняват преди всичко в Националния военноисторически музей. Около 40 живописни творби от тях разкриват саможертвата на шуменското войнство. *Настъплението на 7-ми Преславски полк към Кубадин*, *Боят при Жижила*, *На-*

Александър Мутафов сред войниците

шите пионери в Добруджа, *Превързочен пункт на 7-ми пехотен полк*, *Бивак на 15 артилерийски полк* и др.[10] Негови картини са включени в голямата художествена изложба, организирана в Берлин през 1916 г.[11] Негови скици и картини са включени и в юбилейната изложба „Нямах оръжие. Имах раница и статив“, посветена на военните художници от Първата световна война и организирана от Националния военноисторически музей през 2015 г.

Изследователите на творчеството на Александър Мутафов посочват, че зрелият творчески период на художника се отнася към 20-те – 30-те год. на XX в. През 1920 г. той е поканен за професор в Художествената академия, където преподава до 1933 г. Картините, правени след 1921 г. и най-вече тези от Созопол, са облъхнати от романтизма и символизма. Там той създава едни от най-значителните си произведения, за което получава признанието, че е един от най-добрите български художници-маринисти. Но изучавайки морето, той не пропуска хората, свързали съдбата си него. Рисува прекрасни образи на лица, свързани с морския пейзаж. На 15 май 1979 г. по случай откриването на юбилейната изложба на Александър Мутафов в родния му град Шумен, неговите наследници Райна Дим. Мутафова и Крум Мутафов подаряват на Художествената галерия в града творбата му *Рибар*, рисувана през 1937 г.[12] А сред запазените документи в Държавния архив – Шумен са и две стихосбирки, на които автор на рисунките е Александър Мутафов. Едната е „Песните на един моряк“ с автор Васил Х. Бакърджиев. Стихосбирката има посвещение: „На Господин професор Ал. Мутафов като израз на най-искрени и сърдечни благодарности и почитания. 1933 г.“[13] и стихосбирката „Златен прашец“ с автор А. Р. Сам, също с надпис: „На проф. Ал. Мутафов за готовността, с която така разкошно ми илюстрира сборника, подарявам с чувство на почит и благодарност настоящия екземпляр. Авторът. Русе,1936 г.“[14]

Негови са рисунките и върху календарите на Българския народен морски сговор от 1925 и 1926 г., на Просветния съюз от 1937 и 1939 г., съхранявани в архива му.

За художника Александър Мутафов може да се пише още много. Шуменци никога няма да забравят членовете на голямата фамилия Мутафови и Александър Мутафов – един от тях. Но целта на настоящето съобщение бе да се покаже преди всичко дейността на Александър

Мутафов като военен художник по време на Първата световна война, където художникът представя войната реалистично и трогателно.

БЕЛЕЖКИ

[1] Държавен архив – Шумен (ДА – Шумен), ф. 767 к.

[2] ***Димов, Д.*** Шуменската възрожденска и поборническа фамилия – Георги и Нако Мутафови. Поборническо и културно съзвездие Мутафови. Шумен, 2004, с. 14 – 15.

[3] ДА– Шумен, ф. 767 к, оп. 1.а.е. 3, л. 1.

[4] Пак там, л. 3.

[5] ***Димов Д.*** Още за поезията на поручик Васил Мутафов. Поборническо и културно съзвездие Мутафови. Шумен, 2004, с. 45.

[6] http://meteff.blog.bg/lichni-dnevnici/

[7] ДА – Шумен, ф. 767 к, оп. 1, а.е. 3, л. 3.

[8] ***Ненков, В.*** Сп. Родна реч, XII, 1966 г., бр. 10, с. 49.

[9] РИМ – Шумен, отдел „Нова история", инв. № 3450. Дневник на подполковник Стефан Йорданов.

[10] ***Хараланова, Б.*** Шуменската художествена галерия – история, съвремие. Шумен, 2005, с. 10–11.

[11] ***Пенкова, С.*** Българските художници в Първата световна война. Т.1. С., с. 71–72.

[12] ***Хараланова, Б.*** Цит. съч., с. 11.

[13] ДА – Шумен, фонд 767 к, оп. 1, а.е. 16.

[14] Пак там, а.е. 17.

РАКУРСИ ОТ ВОЕННАТА ПРОПАГАНДА В НАВЕЧЕРИЕТО И ПО ВРЕМЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Владимир Владимиров, Бойко Дойчинов, Йоанна Иванова, Щефан Симончич

Настоящото изложение е опит да се представят различните форми на пропаганда, инициирани от кръговете, формиращи общественото мнение на мнозинството българи, в посока на пацифизъм, неутралитет или ориентация към Антантата или Централните сили.

Особено активни са интелектуалците, които имат ясна позиция и чрез силата на публицистиката, музиката, фото- и кинодокументалистиката, карикатурата и другите форми на изкуството, влияят върху моралния императив на разделеното общество, особено в навечерието на Първата световна война.

Авторите предлагат поглед и към формите на пропаганда, използвани от словенски автори по време на войната.
Очертава се изводът за огромната роля на интелектуалния елит в опита да въздейства не само върху обикновените хора, но и върху властовите структури в страната.

Още през XVII век Католическата църква дефинира пропагандата като активен метод за противодействие срещу Реформацията и протестантското движение в Централна и Западна Европа. Особено активни в разпространението на пропагандни средства са някои от големите западни държави, например Франция и Англия, които умело използват различни форми, като памфлети, карикатури, прокламации и др. Тези средства са използвани за политическа, религиозна и дори икономическа пропаганда.

Българските възрожденци – Раковски, Славейков, Ботев, Л. Каравелов, също активно използват периодичния печат за защита и за разпространение на националната кауза, което може да се посочи като първата форма на печатна пропаганда преди Освобождението.

Националните доктрини на другите балкански народи са изпреварили значително българската патриотична идея. В началото и средата на XIX век последователно Гърция, Сърбия и Румъния формират

държави, които имат сериозни аспирации за допълнителни територии, населени с българи, но принадлежащи все още към Османската империя. Посочените балкански национални доктрини се доминират от руската царска дипломация, която влияе значително върху българската националноосвободителна кауза, но често с предпочитание и в полза на нашите съседи. Териториалните претенции на съседните кралства се материализират веднага след акта на нашето Освобождение от османска власт, като към Румъния и Сърбия са присъединени значителни територии, населени с българи.

Въпреки обединяващото звено между националните доктрини на християнските балкански страни срещу властта на Османската империя, след 1878 г. следват четири войни – Сръбско-българската, Първата Балканска, Втората Балканска и Първата световна война, в които доскоршни съюзници стават врагове, и обратното. Подходящо описание на тези събития дава словенският антрополог Божидар Йезерник в книгата си „Дивата Европа“[1].

Чуждестранните кореспонденти, включително тези на списание „Нешънъл Джиографик“, отразяват променящата се карта на Балканите, като посочват, че българите винаги са възприемали границите от Сан Стефано като адекватни територии на техния народ. Американски репортер документира подготовка на български бойскаути от офицер от армията. Той твърди: “Днес българският патриотизъм, който никога не е бил поставян под съмнение, е появен от когато и да е било. Като доброволци за фронта се явяват дори момчета, които още не са навършили двайсет. Те демонстрират подчертани умения във военните дела и в една страна, където всички мъже на осемнайсет години са призовани да носят оръжие, това предварително обучение е много ценно за нацията“[2].

Наред с редица нововъведения във военното дело българското командване използва през 1912 – 1913 г. редица средства, целящи изучаване духа на противника, на психологическо въздействие върху неговите войски и население.

Д. Канавров твърди, че специален орган за организиране и водене на психологическо въздействие и пропаганда сред противника преди и по време на Балканската война не съществува. През войната тази дейност е извършвана от командирите и щабовете. Отделни задачи се изпълняват и от Цензурната секция при щаба на Действащата армия, като основна форма на пропаганда, провеждана от българското командване сред турските войски и население е печатната[3].

Цензурната секция подготвя печатни пропагандни материали – бюлетини, позиви, прокламации. В състава на цензурните секции като доброволци постъпват известни учени, писатели и общественици – Александър Балабанов, Димитър Иванов (Елин Пелин), Александър Тодоров – Балан, и много други.

В края на септември 1912 г. към Щаба на Действащата армия в изградената вече Цензурна секция са регистрирани над 100 военни кореспонденти, фотографи, художници и писатели, които се допускат до театъра на военните действия, за да отразяват събитията от фронта[4].

П. Стоянов отбелязва, че в кратък филм за Първата Балканска война на Ал. Жеков се говори за действията на Черноморския флот и атаката срещу турския крайцер „Хамидие". Г. Стоянов – Бигор, също посочва, че Жеков е бил на предните Чаталджански позиции и е направил снимки от боевете по тракийските полета[5]. За съжаление молбата на Ал. Жеков през 1915 г. до военния министър за организиране отдела за снимки от военни действия не е удовлетворена.

Участниците в Балканската конференция в Букурещ през юли 1913 г. подписват позорния за България Букурещки мирен договор. Веднага в румънския печат са публикувани карикатури на Фердинанд, притиснат от бившите си съюзници, и карикатури на поваления министър-председател на България Ст. Данев, от съседите сърби, гърци, черногорци и румънци.

Директорът по печата Йосиф Хербст изготвя докладна записка на 06.10.1917 г. до В. Радославов – министър-председател. При проведените срещи се договаря размяна на кореспонденти между Германия и България, предоставяне на вестникарска хартия 8 вагона ежемесечно, осигуряване на статии на професорите Милетич и Георгиев по Добруджанския въпрос в германския печат и като цяло размяна на опит с германското военно бюро по печата. Договаря се и учреждането на българско кинематографическо дружество, чиято цел е изработване на филми в България по всички отрасли – етнография, пейзажи, стопански живот, държавна уредба, социални грижи, и преди всичко да представлява тези филми в България с цел да се запознае българският зрител с миналото и настоящето на собственото му отечество и да се подпомогне патриотическото възпитание на младото поколение. Целта на новосъздаденото дружество ще бъде и разпространението на тези филми в Германия и други страни[6].

През периода 1916 – 1917 г. се издават редица пощенски картички, отразяващи войната на Добруджанския фронт, с образа на началника на ВУП ген. Кантарджиев, на позиции на артилерията, на север от Добрич, на българската конница, на посрещането на българските войски в Тулча, Браила и др. Особено интересна е снимка от фотоархива на Ал. Ламбов, която показва колоездачите от осми приморски полк, готови за поход към Добрич през септември 1916 г.

В изданието „Аз знам всичко" се отразяват както изложба на трофейно оръжие, така и влашките зверства в Добрич и пленени противникови войници на Серетския фронт.

Недостигът на храни на фронта и в тила предизвиква недоволство, което често се изразява в разпространение на позиви сред населението и войниците. Въпреки пропагандата, която системно се упражнява от щаба и от армията, към края на войната се наблюдават спонтанни реакции на недоволство, които често могат да бъдат свързани и с влиянието на левите сили.

Може да се посочи също, че един от методите на пропагандата е и прикриването и премълчаването на информация за дадени събития. Един от многото примери в тази посока е нападението на разбойническа чета от Сърбия и опожаряването на Босилеград (май 1917 г.), който все още е в пределите на България. Тази трагедия води до смъртта на много българи, а други оставя без покрив, което довежда до голяма бежанска вълна[7].

Друг подобен пример е и бомбардировката на Варна от руската ескадра на 14.10.1915 г., когато са разрушени 54 жилищни и търговски сгради, главно в централната част на града, и загиват 37 варненци, като са убити двама офицери в изпълнение на воинския си дълг. Обвинена за провала на политиката за привличане на България на страната на Съглашението, Русия решава с това нападение да накаже България, без да има обявена война между двете страни[8].

В тогавашната българска преса посоченото събитие е отразено със снимки и коментари, но поради политически и конюнктурни съображения широката публика не беше запозната с тези факти допреди няколко години.

Много художници участват като доброволци в Първата световна война, като дори подготвят и излагат свои произведения и в Германия, които са високо оценени от критиката. Българските художници изготвят карти, календари, картички, подпомагат камуфлажните дейности.

Същевременно те правят портрети както на много офицери, така и на редови войници и участници във войната, които имат пропагандно характер, но някои от тях излъчват послания в посока на съпричастност към съдбата на обикновените хора, въвлечени във войната. Това е особено характерно в работите на Владимир Димитров – Майстора, в които личи състрадание към пленените сръбски войници.

Друг, едновременно общобалкански, но и специфичен поглед върху Първата световна война дава колекцията на Музея за модерна история в Словения и г-н Штефан Симончич от Асоциация ЕПЕКА. В творбите на много художници присъства темата за сложната съдба на „малкия" словенски народ, заобиколен от „велики" нации и империи – Австро-Унгария, Италия, едновременно близките, но и агресивни хървати и сърби.

Ярък пример на това поколение художници е Хинко Смрекар – илюстратор и карикатурист, член на арт-клуб „Весна", Виена. През годините на Първата световна война илюстрира книги и издава собствено списание.

Търсейки своята идентичност и с чувство за национална гордост и известно културно превъзходство, Смрекар използва карикатурата като активно изразно средство, с което изразява гражданска позиция. Чрез своето творчество той и неговите колеги от хумористичните издания иронизират крайните патриоти, германския милитаризъм и великосръбския шовинизъм. Чрез своите картини, илюстрации и карикатури художникът представя един ясен и критичен поглед в защита на словенското самоопределение.

Словенските творци недвусмислено показват безмислието на Първата световна война, което е синтезирано във военните кореспонденции и фотографии, отразяващи антихуманната същност на световния конфликт и ненужните жертви.

Първата световна война и последващите конфликти доказват, че е огромна ролята и отговорността на интелектуалния елит за формирането на обществено мнение и отстояването на националната кауза. В една толкова конфликтна и динамична среда, където врагове и приятели непрекъснато сменят местата си, населението и войската никога не могат да бъдат мотивирани напълно да жертват живота си за защита на чужди интереси на други велики сили.

Може би е универсален и вечен въпросът дали огрaмотеният и информиран човек се поддава на пропаганда по-лесно или неукия

и необразован индивид се манипулира по-силно чрез крайни фанатични и националистични лозунги. Вероятно съществува парадокс, че мислещият и критичен към собствената власт и управление е по-слаб в конфликта с крайния войнстващ фанатик, псевдопатриот и националист, който е заслепен или подходящо икономически мотивиран от държавната машина и пропагандата на собственото правителство.

Донякъде коректив на тези сложни процеси за формиране на общественото мнение по въпросите на конфликтите е независимият печат, медиите и така наречената четвърта власт, която следва да представя повече от едно мнение на обикновения човек, от когото се очаква да бъде активен и да избере и прецени правилното решение за себе си, семейството си и народа си.

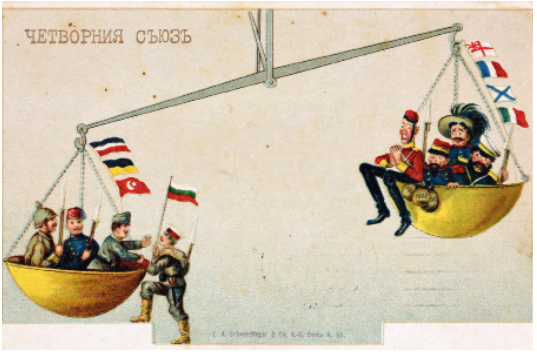

Картичка с карикатура, използвана за пропаганда по време на Първата световна война. ДА-Варна, ЧП 165, л.21

Карикатури от художник: Хинко Смрекар. Музей за нова история, Словения

Карикатури от художник: Хинко Смрекар. Музей за нова история, Словения

Картичка с карикатура, използвана за пропаганда по време на Първата световна война. ДА-Варна, ЧП 165, л.20

Седмично илюстративно списание „Аз знам всичко". ДА-Варна, ЧП 473

Седмично илюстративно списание „Аз знам всичко". ДА-Варна, ЧП 473

Седмично илюстративно списание „Аз знам всичко". ДА-Варна, ЧП 473

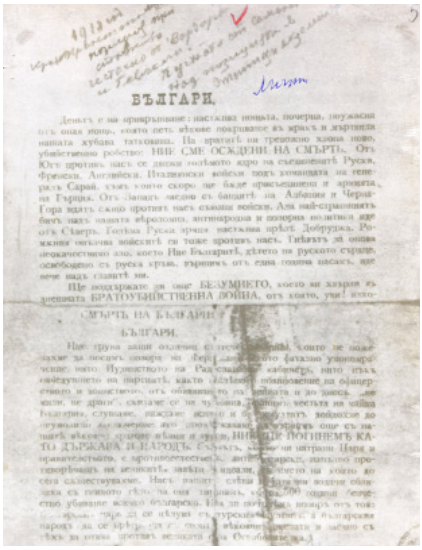

БЪЛГАРИ.

Денят е на прирѣчване: настлива нощьта, почерна, оглависи отъ онази нощь, която пять вѣковне покушение въ врѣхъ и въртопа нашата хубава татковина. На врата ѝ ни трепвяю хлюта нощь, убийствено робство: НИЕ СМЪ ОСЪДЕНИ НА СМЪРТЬ. Отъ Югъ противъ насъ се двоки голѣмото ядро на съвѣковнитѣ Руски, Франзски, Англійски, Италіянски войски подъ командата на генералъ Сарай, хлюъ които скоро ще бѫде присъединено и армията на Гърция. Отъ Западъ заедно съ бандитѣ на Албания и Черна-Гора вдатъ сѫщо противъ насъ сѫщи войски. Ала най-страшнитѣ биятъ насъ онѣзи вѣроломно, антинародна и позорна политика идеѣ отъ Сѣверъ. Голѣма Руска армия настъпва врѣхъ Добруджа. Ромѣнскитѣ войски сѫ тоже противъ насъ. Тѣ бѣхатъ да оставятъ неокачествено хлю, което Ние България, цѣлото на руското сърдце, освободено съ руска кръвь, въмнячъ отъ една голѣма насъкъ, ще нечи вадъ славитѣ ни.

Ще поддържате ли още БЕЗУМИЕТО, което ни хвърли въ ужасната БРАТОУБИЙСТВЕНА ВОЙНА, отъ която, уви! изхлю-

СМЪРТЬ НА БЪЛГАРИ!

БЪЛГАРИ.

Пропаганден позив против войната, разпространяван на фронта по време на Първата световна война. ДА-Варна, Ф. 1142, Оп.1, А.е. 39

Карикатури от художник: Хинко Смрекар. Музей за нова история, Словения

БЕЛЕЖКИ

[1] ***Йезерник Б***. Дивата Европа. С., 2014, с. 221.

[2] Специално издание „България в архивите на NGM“, октомври 2011 г., с. 33.

[3] ***Канавров Д.*** Напред, на нож. С., 2015, с. 280.

[4] ***Стоянов П.*** Одесос, стара и нова Варна. Варна, 2015, с. 378.

[5] ***Стоянов Г. – Бигор.*** Магията на киното. С., 1993, с. 178.

[6] Централен държавен архив (ЦДА), ф. 313к, оп. № 4, а.е. 78.

[7] ***Джонев А,*** Погромът в Босилеградско – 15 – 16 май 1917 г. Кюстендил, 2016, с. 47; ЦДА, ф. 3к, оп. 5, а.е. 25, л. 6.

[8] ***Стоянов П***. Одесос, стара и нова Варна.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ВОЙНАТА

Ана Стефанова

Статията е опит накратко да бъдат разгледани предпоставките за феномена на войната. Използвайки предимно аналитичнопсихологическата концепция на К. Г. Юнг, но също и изследванията на някои автори в сферата на социалната психология, причините се разкриват в самия индивид, в структурата и динамиката на човешката психика. Според тази теория груповата психология и психологията на тълпата е вторична спрямо феномените, действащи в индивида.

Настоящият материал маркира някои обяснения за феномена на войната предимно от гледна точка на аналитичната психология на К. Г. Юнг, а именно: войната като архетип: проекция на Сянката, инициация, обсесия на съзнанието; като акт на фрустрация, като ирационално „размиване на категории".

Темата за войната е стара колкото човечеството. Никой материал в тази област не би могъл да претендира за изчерпателност или поне за известна пълнота. Тази тема често е съпътствана от един въпрос, който никога няма да престане да бъде задаван. Това е въпросът „Защо?". Защо, след като, както поне изглежда, повечето хора теоретично разбират, че войната е нещо лошо, тя продължава да съществува? Защо, след като много често тя минава през практическия опит на конкретни хора, на цели поколения, този опит продължава да се повтаря? Защо, когато има учения (и съответно – аргументи) – религиозни, социални, психологически и др. виждащи човека по природа като добър и разумен, той се оказва способен да прави война и не спира да я прави?

Психологията може да даде някои отговори. Въпреки, че човешкото психе (от гр.: дух, ум, душа; позната и непозната страна от психиката) е невидима мистерия, психологията има натрупано познание за някои негови структури и динамика. Психиката може да бъде наблюдавана, макар и косвено: тя се обективира в дейността, в това число и във военната дейност. Войната има много аспекти и причини, тя не е монолитен феномен, което прави очертаването ѝ трудно.

Войната не е откъснато явление, а е организиран израз на сложен комплекс от предпоставки; тя е израз на самия човек и се корени в структурата и динамиката на неговата психика, в редица емоции, свойства, черти, като страх, агресия, фрустрация, подчиняемост, алчност, героизъм, жертвоготовност, инстинкт за доминиране, инстинкт за самосъхранение, жестокост, състрадание, катарзис, благородство и мн. др. Всичко това едновременно изразява и моделира; въздейства трансформиращо едновременно върху човека, общността и заобикалящата реалност; върху видимото и невидимото.

За всяка човешка дейност винаги има ясно рационално обяснение. То може да има обективно верни аспекти, но може да бъде и изцяло рационализация. Войната, разбира се, има много логически и ясно обясними мотиви – икономическите интереси на тесен кръг от хора са основен неин двигател. Но стратегията за формиране на нагласи, настроения и провокирането на действия в големи групи хора се базира на активирането на налични, вродени структури и модели на поведение в психиката. Те се използват като готови форми, в които се налива конкретно съдържание; като вродени маршрути, по които се транспортира желан товар. Те стоят в основата на пропагандата и често не се осъзнават. В този смисъл масите стават изпълнители на чужда воля, но само в известна степен; те следват също така и модели, които съвсем не са им чужди. Съществува и друг аспект, който маркира Юнг: „...колко хора знаят, че сами са създатели на собствената си съдба и че държавата е техен служител, а не господар?“[1]

В своя известен експеримент социалният психолог Стенли Милграм (Stanley Milgram)[2] изследва подчинението. Много военнопрестъпници оправдават престъпленията си с факта, че са изпълнявали заповеди. Милграм показва, че това е универсален феномен, а не обвързан с определена народопсихология. 65% от хората в експеримента демонстрират подчинение и продължават да наказват с ток „жертвите“, въпреки данните, които са получили, че тези хора имат сърдечни проблеми. Високият процент в резултатите показва, че не става дума за психопатология или психопатия в поведението на участниците в експеримента. Следователно подчиняемостта е универсална (съществуваща във всички епохи и народи) черта от човешката природа.

Според аналитичната психология[3] човешката психика не е монолитно и стабилно структурирано цяло. Тя е изградена от множе-

ство компоненти, които нямат резки граници помежду си и са в постоянна динамика. Най-общо могат да бъдат очертани две основни категории в психе: съзнание (рационален компонент) и безсъзнателно (ирационална част). Втората структура е несравнимо по-голяма от първата и за нея ние нямаме съзнателна и логична представа. Но можем да я преживяваме и да съдим за нея по косвени признаци. Анализ на тази „тъмна" част в самите нас е частично възможен, но изисква задълбочени познания. Именно в тази неизвестна за съзнанието ни сфера можем да търсим структури и динамика, които съществуват, но остават нелогични, ирационални, необясними за съзнанието ни, с което сме свикнали да се идентифицираме. Войната е често част от т. нар. ни сляпо петно – неосъзната част от нас, която най-лесно проецираме върху другите.

Съвкупността от такива действия и структури, които носим неосъзнато и прехвърляме върху отсрещния, Юнг нарича Сянка[4]. Всичко, което се разкрива в негативните ни характеристики и нагласи към съседа, към другите раси, към другите народи, е нашата собствена Сянка. Неосъзнатата Сянка набира енергия и може да стане причина както за невроза, така и за конфликт. Когато се подхранват на колективно ниво, проекциите могат да доведат до война.

Тъй като Сянката е част от личността, агресията срещу другите е агресия срещу себе си; поради това тя може да се изрази в поредица от актове, в които човекът е едновременно и жертва и мъчител, на обектно и субектно ниво. Психичната диференциация, т. нар. оцелостяване у човека протича през периоди на инициация – пожертване на вътрешни и външни притежания, изразени в редица проекции, насочени към себе си и към други хора, идеи, обекти. Тази (архетипна) динамика намира израз в редица митове, религиозни символи, във фолклора. Тя се изявява и в човешката история.

В безсъзнателната психика съществуват и структури, които Юнг нарича архетипове. Те са унаследени образци на поведение; формите, които приемат инстинктите[5]. Разкриват се отчетливо в мотиви от фолклора, в легенди, митове, ритуали, но също така и в поведението на индивида и масите.

Архетипният образ на войната се разкрива универсално, във всички култури и епохи, в множество форми: като божество на войната, като архетипен образ на Героя, като мотив за битки и сражения. Архетипният образ изразява и формира определени действия. Неговото активиране води до обсебване на Аза от архетипните съ-

държания. В литературата съществуват множество данни за масови движения, свързани със снижение на съзнанието, като например танцът на св. Вит (16. в. в Германия), Танцът на духовете (Ghost dance, танцуван масово от северноамериканските индианци и довел до клането в Ундид ний на 29. 12. 1890 г.), Детският кръстоносен поход (1212 г.), Дионисиевите празненства и др., които могат да бъдат определени от аналитичнопсихологическа гледна точка именно като такъв тип обсебеност. Във фолклора съществува и мотив, отговарящ на подобен вид психична динамика – мотивът за Хамелнския свирач, например.

Подтикът към война може също да бъде открит в подобен вид масови обсесии. Заливането на съзнанието от безсъзнателни съдържания може да приеме страховити и масови размери. Идентификацията на съзнанието с архетипните съдържания Юнг нарича психична инфлация; като епидемия тя може да обхване цели народи[6]. Тъй като тези съдържания се преживяват като чужди за Аза, защото са архетипни, в древността се е приемало, че са причинени от външна сила, духове или божества. Юнг нарича тази обсебеност на съзнанието с термина Ergriffenheit[7] и разглежда германския народ преди Втората световна война (въз основа на лични терапевтични наблюдения върху голям брой немски пациенти) като обсебен от Вотан[8].

Следвайки Рупърт Шелдрейк (Rupert Sheldrake), който също се опира и на трансперсоналната психология, и на аналитичната психология на Юнг[9], големите мащаби на разпространение на дадена идея и емоция биха могли да бъдат обяснени чрез неговата концепция за морфичния резонанс[10]. Общата силна и еднопосочна емоция, преживявана едновременно от множество хора (психична динамика, подробно разгледана от Густав Льобон[11]), е мощен двигател за активиране на архетипни съдържания. Веднъж активиран, архетипът прави съзнанието сляпо за моралните категории, които са изцяло рационални структури. Те лесно се размиват, така както изчезват и персоналната отговорност, страхът и колебанието. Станфордският експеримент, проведен от известния американският психолог Филип Зимбардо (Philip Zimbardo)[12], е блестящ пример за това как обикновени хора могат да се превърнат в садисти (The Lucifer effect), без дори да осъзнават това, под нечия чужда воля/заповед, когато категориите за Добро и Зло се размиват.

Това е пример за инфлационна идентификация с архетипен образ, в архетипна ситуация (след като Азът възвърне „човешките" си граници, човек определя, че не е бил „на себе си").

Зимбардо работи и върху феномена на героизма[13]. В аналитичнопсихологически план това е израз на архетипа на Героя и също има ирационална страна, макар да представя мотива за победа на съзнанието над мрака на безсъзнателното[14]. Много от героите споделят, че са извършили компулсивен акт. Експериментите на Стенли Милграм също еднозначно разкриват огромното влияние на човешката ирационалност върху поведението ни, наред с нагласите, многовековното усърдие на религията, възпитанието и рационалните принципи за добро и зло.

Въпреки всички аргументи за силата на ирационалното е много важно да се подчертае, че съзнанието и безсъзнателното не са категорично разделени и че човек като съзнателно същество носи отговорност за постъпките си. Именно Азът контролира и изгражда човешкото поведение и в здравата и зряла личност той е в балансирано общуване с другите структури на психе, запазвайки доминиращата си функция.

Натискът, оказван върху хората, също е предпоставка за повишено проециране. Фрустрацията, както разкрива социалния психолог Курт Левин (Kurt Lewin)[15] в своя експеримент с деца, поражда снижение на съзнанието и агресия. Различията в културни модели, предписанията на колективното съзнание (стереотипите по отношение на Другия, различния, като израз на Сянката; по отношение на конкуренцията и представата за „недостиг на ресурси", „права и задължения на другите спрямо Аз", архетипният модел за „Герой спасител"), ролевите модели и редица други фактори могат да стоят в основата на фрустрация, вътрешен и външен психичен дисбаланс, който да намери израз в агресивни действия.

Съществуват многобройни психологически факти и хипотетични модели на човешката психика, които могат да дадат обяснение на един или друг аспект от феномена война. Работата със Сянката, признаването на собствени недостатъци, тяхното приемане, осъзнаване и надрастване е основен начин за постигане на психична зрелост на ниво индивид. Съзряването на индивида, развитието му като индивидуална личност, различна от колективната психика, но успешно интегрирана в нея, Юнг нарича индивидуация[16].

Според него това е процес е най-важната цел в живота на всеки човек и е строго индивидуален. Осъществяването на този процес в повече индивиди е предпоставка за едно по-зряло общество, което от своя страна повишава вероятността за по-зряло отреагиране

на различни ситуации. Психологията на масите, отбелязва Юнг, се корени в психологията на индивида[17]. „Нашият ред би бил съвършен", пише Юнг, „само ако всеки можеше да насочи агресията си навътре, към своето собствено психе"[18]. Допускането и даването на широка гласност на алтернативни мнения и символи, колкото и неприятни да са те на доминиращата култура, е също предпазна мярка срещу „психичната слепота". Едностранчивостта е сериозна опасност за развитието и на индивида, и на обществото[19]. За съжаление динамиката на обществото в течение на развитието му във времето е свързана с нарастване на натиска върху индивида и свободите. И тъй като става дума в една много голяма степен за влияние на ирационални съдържания, въпросът „Защо?" по отношение на редица човешки действия, в това число и войната, ще продължава да бъде задаван. Не толкова защото не може да получи диференциран и изчерпателен отговор, колкото защото този отговор, засягащ непознати страни от нашата психика, не може да бъде интегриран. Особено в колективен план, той остава в „в сляпото петно" на разбирането ни за себе си и за света.

БЕЛЕЖКИ

[1] ***Jung, C. G.*** Essays on contemporary events. Reflections on Nazi Germany. Ark, London. 1988, 4.

[2] https://en.wikipedia.org/wiki/Milgram_experiment, https://explorable.com/stanley-milgram-experiment

[3] ***Якоби, Й.*** Психологията на К. Г. Юнг. Плевен, 2000, ***Юнг, К. Г.*** Архетиповете и колективното безсъзнателно. Плевен, 1999.

[4] ***Якоби, Й.*** Психологията на К. Г. Юнг. Плевен, 2000, 144.

[5] ***Шарп, Д.*** К. Г. Юнг лексикон. Термини и понятия по аналитична психология. Плевен, 2006, 39.

[6] ***Юнг, К. Г.*** Психология на западната религия. Плевен, 2015, 493, пар. 446.

[7] **Jung, C. G.** Essays on contemporary events. Reflections on Nazi Germany. Ark, London, 1988, 15.

[8] **Jung, C. G.** Essays on contemporary events. Reflections on Nazi Germany. Ark, London, 1988, 10ff).

[9] ***Шелдрейк, Р.*** Седем експеримента, които могат да променят света. София, 2002, 114. http://www.sheldrake.org/files/pdfs/papers/morphic1_paper.pdf

[10] ***Шелдрейк, Р.*** Седем експеримента, които могат да променят света. София, 2002. http://www.sheldrake.org/research/morphic-resonance

[11] ***Льобон, Г.*** Психология на тълпите. София, 2014.

[12] http://www.prisonexp.org/

[13] http://greatergood.berkeley.edu/article/item/what_makes_a_hero

[14] ***Юнг, К. Г.*** Архетиповете и колективното безсъзнателно. Плевен, 1999, 172 – 173.

[15] ***Barker, Roger G., Tamara Dembo, Kurt Lewin.*** Frustration and regression: an experiment with young children. University of Iowa Press, 1941.

[16] Ключово понятие на Юнг, което означава себереализация на личността като цяла, неделима и отделна от другите хора и от колективната психология, въпреки че е свързана с тях (***Самюелз, Андрю, Шортър, Бани, Плаут, Фред)*** Критически речник на аналитичната психология на К. Г. Юнг. Плевен, 1995, 72 .

[17] **Jung, C. G.** Essays on contemporary events. Reflections on Nazi Germany. Ark, London, 1988, 1.

[18] **Jung, C. G.** Essays on contemporary events. Reflections on Nazi Germany. Ark, London, 1988, Ibidem, 7.

[19] **Jung, C. G.** Essays on contemporary events. Reflections on Nazi Germany. Ark, London, 1988, Ibidem, 2.

Всички интернет линкове са посетени последно на 15.03.2016 г.